

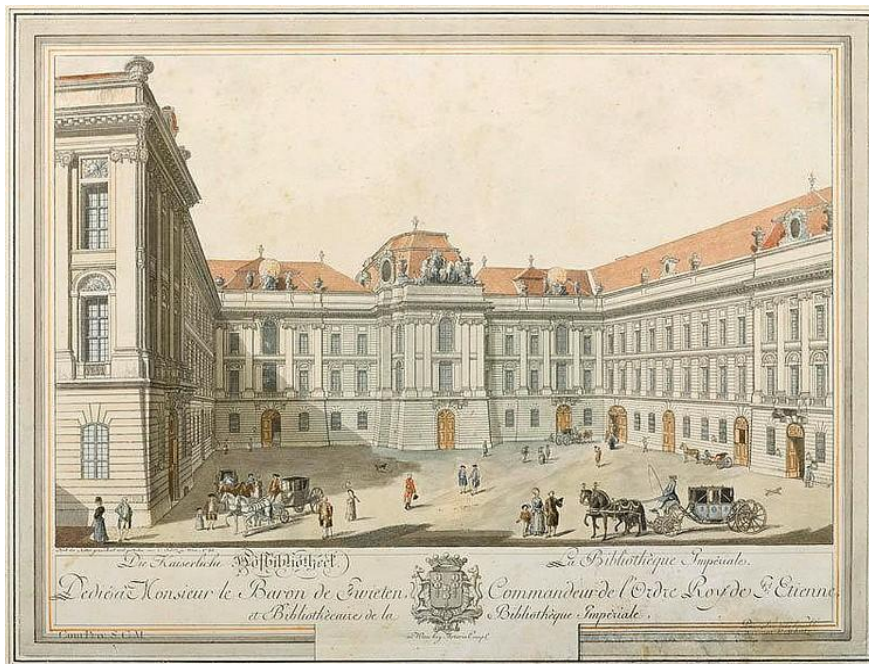

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΗΣ ΚΛΕΟΝΙΚΗΣ ΚΟΣΜΑ
(Α.Μ.: 1012201803014)

Θέμα: «Ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος 1784 – 1821»

Επιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Σωτήριος Ριζάς

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2021

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος.....	3
Εισαγωγή.....	5

Α΄ Κεφάλαιο

Ο ακμαίος Ελληνισμός τής Διασποράς και η ανάπτυξη του ελληνικού Τύπου
κατά το 18^ο και 19^ο αι.

1.1. Τα πρώτα δείγματα των ελληνικών εφημερίδων.....	8
1.2. Ο φέρελπις Ελληνισμός τής Διασποράς: ευμάρεια και διακίνηση ιδεών	9
1.3. Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός και οι φορείς τής “μετακένωσης”	11
1.4. Η αναγκαιότητα επικοινωνίας και πληροφόρησης των ελληνικών παροικιών	15
1.5. Ελληνικές εφημερίδες στη Βιέννη	17
1.6. Η πρώτη απόπειρα του Γεωργίου Βεντότη	18
1.7. Έτερες προσπάθειες για την έκδοση ελληνικής εφημερίδας	20

Β΄ Κεφάλαιο

Ελληνικά ειδησεογραφικά φύλλα κατά την προεπαναστατική περίοδο

2.1. «Έφημερίς» της Βιέννης, 1790 – 1797	22
2.2. «Ειδήσεις διά τὰ ἀνατολικά μέρη», Βιέννη 1811	30
2.3. «Έλληνικός Τηλέγραφος», Βιέννη 1812 – 1836.....	32

Γ΄ Κεφάλαιο

Φιλολογικά περιοδικά 1811 – 1821

3.1. «Έρμης ὁ Λόγιος», Βιέννη 1811 – 1821.....	36
3.2. «Καλλιόπη», Βιέννη 1819 – 1821.....	42
3.3. «Μέλισσα», Παρίσι 1819 – 1821	45
3.4. «Άθηνᾶ», Παρίσι 1819	49
3.5. «Μουσεῖον», Παρίσι 1819	51
3.6. «Ίρις» ή «Τὰ Νῦν Έλληνικά», Λονδίνο 1819	52
3.7. Ο διάλογος των φιλολογικών περιοδικών με τις ξένες γραμματείες	54

Επίλογος	62
----------------	----

Πηγές και Βιβλιογραφία.....	63
Παράρτημα	67
Περίληψη.....	70

Πρόλογος

Η ανάπτυξη του ευρωπαϊκού Τύπου από τα μέσα τού 17^{ου} αι. δημιούργησε καινούριους κόσμους για τη διατύπωση ιδεών, διαύλους πληροφόρησης και ενημέρωσης, πεδία διαλόγου, πολλαπλασίασε και διαφοροποίησε τις δυνατότητες κριτικής έκφρασης και επέτρεψε την ανταλλαγή απόψεων ανάμεσα στους λογίους. Ο Τύπος διεύρυνε τη διάδοση της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας, την πρόσληψη και την αμφίδρομη προβολή των εθνικών και ξένων γραμματειών.

Στα χάρια αυτά θα βαδίζει και η ανάπτυξη του ελληνικού προεπαναστατικού Τύπου στον αχό τού Διαφωτισμού στα τέλη τού 18^{ου} αι. Η γλωσσομάθεια, που διέθεταν ορισμένοι κύκλοι, όπως λόγου χάριν οι Φαναριώτες και ο Ελληνισμός τής Διασποράς, επέτρεπε την άμεση πρόσβαση σε ξενόγλωσσες εφημερίδες και περιοδικά. Η ωρίμαση και κορύφωση των ιδεών τού Διαφωτισμού, η πίστη στην παιδεία και η προσπάθεια συντονισμού με την ευρωπαϊκή “οικογένεια” επέβαλαν το αίτημα της γένεσης και της ανάπτυξης του Τύπου στην ελληνική γλώσσα. Τα προοδευτικά διατάγματα του Ιωσήφ Β' περί ελευθεροτυπίας και ανεξιθρησκίας σε συνδυασμό με την ανθηρή ελληνική παροικία κατέστησαν τη Βιέννη κοιτίδα, αλλά και φιλόξενο χώρο για τον ελληνικό Τύπο. Βέβαια, στο τέλος τής τελευταίας προεπαναστατικής εικοσαετίας η έκδοση ελληνικών φιλολογικών περιοδικών θα βρει γόνιμο έδαφος στο φιλελεύθερο και διαπνεόμενο από δημοκρατικές ιδέες Παρίσι.

Έναυσμα για την εκπόνηση της Διατριβής Μεταπτυχιακής Ειδίκευσης με θέμα τον ελληνικό προεπαναστατικό Τύπο (1784 – 1821) στάθηκε αρχικά το θέλημα της ανάγνωσης των περιοδικών και των εφημερίδων τής εποχής, αξιοποιώντας το αρχειακό υλικό. Με ορμή φιλολογική και πίστη στην ιστορική έρευνα ήθελα σαφώς να αναγνώσω την ποικίλη θεματική και να ερευνήσω τους στόχους τού προεπαναστατικού ελληνικού Τύπου. Πριν ακόμη έρθω σε επαφή με τα κείμενα και αναζητήσω την επισταμένη βιβλιογραφία, όταν όριζα το πεδίο ερεύνης, είκαζα πως ο Ελληνισμός τής Διασποράς ανέλαβε την πρωτοβουλία τού δημοσιογραφικού κινήματος, έχοντας ως στόχο όχι μόνο την ενημέρωση του ελληνικού αναγνωστικού κοινού. Με τις ιδέες τού Διαφωτισμού να διαποτίζουν τη Δυτική και Κεντρική Ευρώπη και τη Γαλλική Επανάσταση να ωριμάζει και να εκρήγνυται το 1789, οι Έλληνες της Διασποράς θα ήταν αδιανόητο να μη βιώσουν τη μέθεξη στα επαναστατικά και ριζοσπαστικά ρεύματα, την όσμωση σε φιλελεύθερες και δημοκρατικές απόψεις. Η ιστορική έρευνα θα με οδηγούσε στο πόρισμα, εάν

βούληση των λογίων ήταν η συσπείρωση του Ελληνισμού, η αφύπνιση και η έγερση αισθημάτων εθνικών και πατριωτικών. Η Ιστορία συμφιλιομένη με τη Φιλολογία συμπορεύεται στην αρχειακή και βιβλιογραφική έρευνα των προεπαναστατικών φιλολογικών περιοδικών. Στα σύμφωνα και στα φωνήεντα των κειμένων ήθελα να αναζητήσω τις σκέψεις για την ελληνική παιδεία και την εξέλιξή της, τη διάδοση της ευρωπαϊκής γνώσης, τη “μετακένωση” των ιδεών τού Διαφωτισμού, τη ζέση για ανάπτυξη της λογοτεχνίας και της επιστήμης, αλλά και τους διαξιφισμούς για το γλωσσικό ζήτημα της εποχής. Ήμουν βεβαία ότι οι ιδεολογικές αντιπαραθέσεις, με πόλους τον Κοραή και τον Κοδρικά, ήταν αδύνατον να μην αποτυπώνονται στον Τύπο προεπαναστατικά. Με αυτές, λοιπόν, τις σκέψεις και τα κίνητρα οδηγήθηκα στο παρόν πόνημα, μία έρευνα που με γοήτευσε και με ταξίδεψε προεπαναστατικά στα πάθη και στις επιθυμίες τού Ελληνισμού.

Και ενώ το ταξίδι τού Μεταπτυχιακού Προγράμματος “*Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία: Νέες θεωρήσεις και Προοπτικές*” φτάνει στο τέλος του, αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω από καρδιάς τον *Καθηγητή μου, Θανάση Χρήστου*, τον ακάματο φιλόστορα, για την έμπνευση, την πνευματική παρότρυνση, τη γενναιόδωρη υποστήριξη και την ευγένεια ψυχής. Πρόκειται για έναν *εξάίρετο άνθρωπο και επιστήμονα*, που μας ενέπνεε, κρατούσε σε εγρήγορση τις πνευματικές μας ανησυχίες και κατανοούσε τις δυσκολίες τού εγχειρήματος.

Καθώς μιλώ ήδη σε παρελθόντα χρόνο, η συγκίνηση είναι μεγάλη. Εκτός, όμως, από το αλληγορικό ταξίδι στη γνώση και στην ιστορική έρευνα, στη φυγή από την πραγματικότητα των υποχρεώσεων και των τετριμμένων ενασχολήσεων, για μένα το ταξίδι είχε και ρεαλιστική απόχρωση. Γνώρισα μία όμορφη πόλη, την Καλαμάτα, που αποπνέει ζεστασιά, ηρεμία και οικειότητα. Παράλειψη θα ήταν να μην ευχαριστήσω θερμά και την *κα Κορέντζελου* για την ευγενική πάντα υποστήριξή της και τη γλυκύτητά της.

Όσα χρόνια και εάν περάσουν θα θυμάμαι πάντα με νοσταλγία τη φοίτησή μου στο ΠΜΣ! Σας είμαι ευγνώμων!

Αθήνα, Ιούνιος 2021

Εισαγωγή

Θέμα τής Διατριβής Μεταπτυχιακής Ειδίκευσης ορίζεται ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος (1784 – 1821). Η αρχειακή και βιβλιογραφική έρευνα δεν έχει ως σκοπό απλώς την καταγραφή και την παρουσίαση της ύλης των εφημερίδων και των περιοδικών, αλλά στόχος ετέθη η ανάδειξη της διακίνησης των ιδεών, έστω και μέσα από διαξιφισμούς, της αναγκαιότητας του Ελληνισμού τής Διασποράς για επικοινωνία, ενημέρωση και πληροφόρηση στην ομιλουμένη και της ιδεολογικής μέθεξης ως προοίμιο της Επανάστασεως.

Στο Α΄ Κεφάλαιο αναλύεται η ακμή των Ελλήνων στη Διασπορά και οι απόπειρες διαμόρφωσης ελληνικού Τύπου με κέντρο αρχικά τη Βιέννη. Έπειτα από μία σύντομη αναφορά στα πρώτα δείγματα ελληνικών εφημερίδων στα χρόνια τού Μεγάλου Αλεξάνδρου και αργότερα στους φαναριώτικους κύκλους, η έρευνα εστιάζει στα τέλη τού 18^{ου} αι., όταν ο Ελληνισμός, που διαβιεί σε ελεύθερα κράτη και έχει διασφαλίσει οικονομική ισχύ και ευμάρεια, διεκδικεί έναν εφάμιλλο τρόπο ζωής με τη Δυτική Ευρώπη. Άλλωστε, οι έμποροι, οι λόγιοι και οι Φαναριώτες απετέλεσαν το φορέα τής “μετακένωσης” στον ιδεολογικό προσανατολισμό τού Διαφωτισμού και της όσμωσης νεωτερικών και φιλελεύθερων αντιλήψεων. Τότε ακριβώς γίνεται επίμονη η ανάγκη έκφρασης μέσα από το δημοσιογραφικό λόγο στην ελληνική γλώσσα με στόχο τη συσπείρωση του Ελληνισμού. Γόνιμο έδαφος θα αποτελέσει η Βιέννη, ιδίως το 1781, όταν υπεγράφησαν τα διατάγματα ελευθεροτυπίας και ανεξιθρησκίας από τον Αυτοκράτορα Ιωσήφ Β΄, όχι ως δείγματα γενναιοδωρίας των εστεμμένων, αλλά ως αποκύημα διεκδικήσεων και σθένους των Ελλήνων. Σε αυτό, λοιπόν, το μωσαϊκό εθνοτήτων με ουδέτερη και ανεκτική στάση και με τη διάθεση των απαιτούμενων υλικοτεχνικών μέσων, θα τυπωθεί η πρώτη ελληνική εφημερίδα το 1784 από τον Γεώργιο Βεντότη. Η έκδοσή της θα σημάνει την απαρχή τού ελληνικού Τύπου. Θα ακολουθήσουν και έτερες απόπειρες, καθώς η πρώτη έκδοση ήταν βραχύβια, αλλά θα παραμείνουν ατελέσφορες έως την έκδοση των αδελφών Μαρκιδών Πουλίου, η οποία έχει καθιερωθεί ως το πρώτο δημοσιογραφικό φύλλο.

Στο Β΄ Κεφάλαιο η έρευνα επικεντρώνεται στα ελληνικά ειδησεογραφικά φύλλα κατά την προεπαναστατική περίοδο. Η “*Εφημερίς*” της Βιέννης (1790 – 1797) εγκαινιάζει το βασιλικό δρόμο τής ελληνικής δημοσιογραφίας. Η ύλη της αποτυπώνει τη μέθεξη των εκδοτών Μαρκιδών Πουλίου στα πολιτικά και επαναστατικά δρώμενα της τελευταίας δεκαετίας τού 18^{ου} αι., ελληνικά και ευρωπαϊκά. Με τις σκέψεις τους

να διαπνέονται από τον Διαφωτισμό, τη Γαλλική Επανάσταση και το επαναστατικό κίνημα του Ρήγα, στάθηκαν συνεπείς στις πολιτικές και εθνικές τους επιδιώξεις. Υπηρέτησαν με πίστη και δύναμη τον ειδησεογραφικό, ενημερωτικό και πολιτικό χαρακτήρα, που προσέδωσαν στην “*Εφημερίδα*” και εδιώχθησαν, όταν οι αυστριακές αρχές συνέλαβαν τον Βελεστινλή και τους συντρόφους του και εντόπισαν επαναστατικό υλικό στο τυπογραφείο τους. Τέσσερα έτη αργότερα και ύστερα από πολλές ενστάσεις των αρχών, εκδίδεται η εφημερίδα των Χαλλ – Πόποβιτς “*Ειδήσεις δια τὰ ἀνατολικά μέρη*” (Βιέννη 1811), η οποία περιελάμβανε τρεις ενότητες: τις ιστορικές ειδήσεις, τις εμπορικές και τις φιλολογικές. Παρά τις καλές προθέσεις των συντακτών, η εφημερίδα δε μακροημέρευσε και ολοκλήρωσε την έκδοσή της εντός του ίδιου έτους. Ωστόσο, αν και η πορεία της ήταν σύντομη και τα περιεχόμενα αδύναμα, καταθέτει την επίμονη προσπάθεια του Ελληνισμού για την ανάπτυξη του Τύπου. Το τρίτο ελληνικό δημοσιογραφικό φύλλο είναι ο “*Ελληνικός Τηλέγραφος*” (Βιέννη 1812 – 1836) με εκδότη τον Δημήτριο Αλεξανδρίδη. Με χαρακτήρα πολιτικό και φιλολογικό, αλλά και με ειδήσεις εμπορικές και οικονομικές κατορθώνει μέσω της εγκυρότητάς της και του πλούτου τής ύλης της να καταστεί η μακροβιότερη εφημερίδα, η οποία θα παρακολουθήσει την πορεία τού Ελληνισμού προεπαναστατικά, στα χρόνια τού Αγώνα και κατά τα εμβρυακά βήματα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους.

Το Γ΄ Κεφάλαιο πραγματεύεται τα φιλολογικά περιοδικά από το 1811 έως το 1821, που εκδίδονται στη Βιέννη, στο Παρίσι, αλλά και στο Λονδίνο. Το πρώτο αμιγώς φιλολογικό περιοδικό ο “*Ερμής ο Λόγιος*” (Βιέννη 1811 – 1821) θεωρείται ως η πλέον γόνιμη δημοσιογραφική εξόρμηση στην πολιτιστική και κοινωνική ιστορία τού νέου Ελληνισμού, με προσηλωμένο το στόχο στην προαγωγή τής παιδείας, στη διάπλαση της εθνικής γλώσσας και στην ανάπτυξή της στη λογοτεχνία και στην επιστήμη. Άλλωστε, εμπνευστής τού περιοδικού ήταν ο Αδαμάντιος Κοραής. Η “*Καλλιόπη*” (Βιέννη 1819 – 1821) με θεματική τη φιλολογία, τη γλώσσα, τις τέχνες, τις επιστήμες, τις μεταφράσεις και τα σχολεία τού Ελληνισμού εκδίδεται στην αιχμή, που η διαμάχη προόδου και συντηρητισμού βρίσκεται σε όξυνση, ως αντίπαλον δέος στον “*Λόγιον Έρμην*” με καθοδηγητή τον Παναγιώτη Κοδρικά· περιοδικό εντασσόμενο στις ιδεολογικές αντιπαραθέσεις, στο γλωσσικό ζήτημα της εποχής και στη “μάχη των φυλλαδίων”. Η “*Μέλισσα*” (Παρίσι 1819 – 1821), που αριθμεί μόνο τρία τεύχη, περιλαμβάνει άρθρα φιλολογικά, παιδαγωγικά, επιστημονικά και κείμενα αγγλικής φιλολογίας. Αποτελεί όργανο έκφρασης ιδεών

νεωτεριστικών, συμπαρατάσσεται στον Αδαμάντιο Κοραή και αποτυπώνει εύστοχα εντάσεις και ρήξεις. Η “*Ἀθηνᾶ*” και “*Μουσεῖον*” (Παρίσι 1819) ως φιλολογικά περιοδικά παρουσιάζουν ενδιαφέρον, αν και βραχύβια, διότι επιβεβαιώνουν την ορμή που επικρατεί σε ελληνικά περιβάλλοντα, να προωθούν την έκδοση δημοσιογραφικών φύλλων, εντάσσονται στο ιδεολογικό και κοινωνικό πνεύμα τῆς περιόδου και αποτυπώνουν το γλωσσικό ζήτημα, μαχόμενα τη “*Μέλισσα*” και τον “*Λόγιον Ἑρμῆν*”, με αφόρμηση το φιλοκοραϊκό χαρακτήρα τους. Τέλος, η “*Ἴρις*” ἢ “*Τὰ Νῶν Ἑλληνικά*”(Λονδίνο 1819), ατελέσφορη απόπειρα, καθώς δεν εξεδόθη ουδέποτε, έχει παρόμοιο ιδεολογικό προσανατολισμό με τα ρεύματα της εποχής, ευαγγελίζοντας τη μετακένωση της ευρωπαϊκῆς παιδείας

Η Διατριβή Μεταπτυχιακῆς Ειδίκευσης ολοκληρώνεται με τον Επίλογο ως μία συλλογική αποτίμηση του ελληνικού προεπαναστατικού Τύπου (1784 – 1821), το Παράρτημα, τις Πηγές και τη Βιβλιογραφία, καθώς και την Περίληψη. Ἐγινε προσπάθεια, παρά τους περιορισμούς που επέβαλε η πανδημία, στην αξιοποιούμενη Βιβλιογραφία να υπάρχει επάρκεια και πλουραλισμός. Επίσης, με ανασταλτικό παράγοντα την απαγόρευση εισόδου σε αρχαιακούς χώρους λόγω της υγειονομικῆς κρίσης, κατέστη εφικτή η διαδικτυακή περιήγηση στο Ἴδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη, όπου φυλάσσεται το αρχεῖο τῆς ιστορικῆς Αικατερίνης Κουμαριανού και στο αρχαιακό υλικό τῆς Βουλῆς των Ελλήνων εντός του πλαισίου τῆς Επετείου των 200 ετῶν ἀπὸ τὴν Ελληνικὴ Ἐπανάσταση. Πολύτιμος σύμβουλος για τὴν αρχαιακὴ ἔρευνα ἀπεδείχθη ἡ διαδικτυακὴ επίσκεψη και ἀνάγνωση στις ψηφιοποιημένες εφημερίδες και περιοδικά στην Εθνικὴ Βιβλιοθήκη Αυστρίας στη Βιέννη *Österreichische Nationalbibliothek*, στην οποία ἔχει πραγματοποιηθεῖ μία ειλκρινά αξιόπαινη ψηφιακὴ καταγραφή και παρουσίαση ὅλων των ελληνικῶν δημοσιογραφικῶν φύλλων, που τυπώθηκαν στην αυστριακὴ πρωτεύουσα.

Α' Κεφάλαιο

Ο ακμαίος Ελληνισμός τής Διασποράς και η ανάπτυξη του ελληνικού Τύπου κατά το 18^ο και 19^ο αι.

1.1. Τα πρώτα δείγματα των ελληνικών εφημερίδων

Η έννοια της “έφημερίδος” καθιερώθηκε, για να ορίσει τα έντυπα ενημερωτικού χαρακτήρα με καθημερινή ή τακτική κυκλοφορία. Ο όρος – γνωστός από την αρχαιότητα – χρησιμοποιήθηκε, για να δηλωθούν κείμενα, στα οποία αποτυπώνονταν τα συμβάντα τού καθημερινού βίου σε χρονολογική τάξη, υπό τη μορφή τού ημερολογίου. Ο Λουκιανός (125 – 180 μ.Χ.), ρήτορας και δημιουργός τού σατιρικού διαλόγου, αποκαλεί όσους διαβάζουν τα ημερολόγια για την επικαιρότητα “έν έφημερίσι φιλοσοφούντας”. Στα χρόνια των εκστρατειών τού Μεγάλου Αλεξάνδρου οι “Βασίλειοι” ή “Βασιλικαί” αποτελούν τα πρώιμα δείγματα του ελληνιστικού δημοσιογραφικού λόγου, ελλείποντας, βέβαια, δύο κύρια χαρακτηριστικά: η περιοδικότητα στην έκδοση και η καταγραφή όλων των γεγονότων. Πρόκειται ουσιαστικά για ημερολόγια των εκστρατειών, γραμμένα άλλοτε σε πατύρους και άλλοτε σε πλάκες. Στην αρχαία Ρώμη, ωστόσο, οι εφημερίδες “Acta Senatus” και “Acta Diurna” είχαν πολιτικό χαρακτήρα, καθώς δημοσίευαν επίσημες πολιτικές πράξεις. Συνεπώς, οι εφημερίδες τής εποχής τού Μεγάλου Αλεξάνδρου και των ρωμαϊκών χρόνων αποτελούν τα δύο δείγματα του “δημοσιογραφικού λόγου” ως πρόδρομοι των εφημερίδων και των περιοδικών.

Στην Ευρώπη, πριν την εφεύρεση της τυπογραφίας, οι εφημερίδες ήταν χειρόγραφες. Στη Βενετία ιδρύεται το πρώτο γραφείο ειδήσεων, όπου με ένα χρηματικό αντίτιμο, τη *gazetta*, από την οποία η χειρόγραφη εφημερίδα έλαβε την επωνυμία της, μπορούσε κανείς να ενημερωθεί για την επικαιρότητα. Από το 13^ο αι. στην Ιταλία και στη Γερμανία κυκλοφορούν χειρόγραφα φυλλάδια, των οποίων το περιεχόμενο είναι εμπορικό. Το 15^ο αι. τα χειρόγραφα αυτά φύλλα, 8 ή 16 σελίδων, εμπεριέχουν εικονογραφήσεις, γκραβούρες και διάκοσμο, ενώ πωλούνται είτε σε βιβλιοπωλεία είτε από πλανόδιους πωλητές, τους πρώτους εφημεριδοπώλες. Η τυπογραφία, ωστόσο, θα αποτελέσει τον κινητήριο μοχλό για την ανάπτυξη των εφημερίδων σε έντυπη πλέον μορφή, αναδιαρθρώνοντας πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές και πολιτιστικές θέσεις. Στο Στρασβούργο ο Karl Johann το 1605 ή 1609

θα εκδώσει την πρώτη άτιτλη αρχικά εφημερίδα και ο Einolf Emel το 1615 στη Γερμανία την εφημερίδα “*Francfurter journal*”.

Με το φακό τής έρευνας να εστιάζει στον Ελληνισμό, στους φαναριώτικους κύκλους εντοπίζουμε σε χειρόγραφη μορφή κείμενα, που έφεραν τον τίτλο “έφημερίδες”. Πρόκειται για ένα είδος ημερολογιακού χρονικού, που συγγενεύει με τα απομνημονεύματα, τη χρονογραφία ή το προσωπικό ημερολόγιο. Συντάκτες του ήταν συνήθως οι γραμματικοί των ηγεμόνων, που κατέγραφαν κατ’ επιταγήν τους ιστορικά γεγονότα και βιώματα.¹ Τα γνωστότερα δείγματα είναι: οι “*Δακικαί έφημερίδες*” του Καισαρίου Δαπόντε, που καλύπτουν τον Αυστρορωσοτουρκικό πόλεμο (1736 – 1739), κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας τού συντάκτη ως γραμματικού τού Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου, οι “*Έφημερίδες*” του γραμματικού και αξιωματούχου Κωνσταντίνου Καρατζά, που καλύπτουν τα χρόνια 1777 – 1811, οι “*Έφημερίδες*”, το προσωπικό ημερολόγιο, που κρατούσε ο Παναγιώτης Κοδρικάς σε όλη τη διάρκεια της ζωής του, μέρος του οποίου αναφέρεται στη θητεία του ως γραμματέας και διερμηνέας Φαναριωτών και Οθωμανών αξιωματούχων για τις ανάγκες τής οποίας ταξίδεψε στην Κωνσταντινούπολη, σε περιοχές τού Αιγαίου, στην Αθήνα, στη Γαλλία.²

Την ίδια έννοια συμπεριέλαβαν στον τίτλο ή στον υπότιτλο οι περισσότερες περιοδικές εκδόσεις, οι οποίες εμφανίστηκαν και κυκλοφόρησαν από τη δεκαετία τού 1780 και εφεξής. Ωστόσο, με βάση την περιοδικότητα, το ρυθμό έκδοσης, το σχήμα και τη διάταξη της σελίδας, καθώς και τη θεματολογία, θα πρέπει να διακρίνουμε τις εκδόσεις αυτές σε ειδησεογραφικά φύλλα, που υπηρετούν την ενημέρωση και σε φιλολογικά – εγκυκλοπαιδικά περιοδικά.³

1.2. Ο φέρελπις Ελληνισμός τής Διασποράς: ευμάρεια και διακίνηση ιδεών

Στη χρονική αιχμή που η Ελλάδα βρίσκεται υπό Οθωμανική κυριαρχία, σημαντικά τμήματα του Ελληνισμού διαβιούν σε χώρες ελεύθερες στη Δύση και εξοικειώνονται με ρεύματα προοδευτικά και ιδέες νεωτεριστικές. Οι Έλληνες της Διασποράς, οι οποίοι δραστηριοποιούνται στα μεγάλα κέντρα τής Οθωμανικής

¹ Ρ. Πολυκανδριώτη, «Ο προσωπικός λόγος στο Νεοελληνικό Διαφωτισμό», στα: *Πρακτικά τού Πανελληνίου Συνεδρίου Κοζάνης «Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Απόπειρα μιας νέας ερευνητικής συγκομιδής»* (Επιμ. Β. Καραγιάννης), Κοζάνη 1999, σ. 379-402

² Α. Αγγέλου, *Παναγιώτης Κοδρικάς. Έφημερίδες*, Αθήνα 1991, σ. 89-92

³ Α. Ταμπάκη, «Έφημερίς ή περιοδικό; Προς μια τυπολογία τού περιοδικού τύπου εν τη γενέσει», στα: *Πρακτικά τού Διεθνούς Συνεδρίου Αθήνας «Ο ελληνικός Τύπος 1784 έως σήμερα. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις»* (Επιμ. Α. Δρούλια), Αθήνα 2005, σ. 92-99

κυριαρχίας ή στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες διαπλάθουν το όραμα του ανεξάρτητου και ελεύθερου ελληνικού κράτους. Βιώνουν, όπως απεκάλεσε ο Αδαμάντιος Κοραΐς στο “Υπόμνημα” (Παρίσι 1803), την έξαψη των πνευμάτων και την επανάσταση των ηθών.⁴

Το 17^ο και το 18^ο αι. παρατηρούνται πολλές πληθυσμιακές μετακινήσεις από την υπόδουλη Ελλάδα σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες· ιδίως στην Ουγγαρία και στην Αυστρία. Αρκετοί Έλληνες της Μακεδονίας μέσω του Δούναβη φθάνουν σε αυτές τις χώρες τής Κεντρικής Ευρώπης, όπου ασχολούνται αρχικά με το εμπόριο και αργότερα με τη ναυτιλία, ενώ και πολλοί Δυτικομακεδόνες βρίσκουν καταφύγιο στο Βελιγράδι και στην Τεργέστη, περιοχές που αναπτύχθηκαν σπουδαίες ελληνικές παροικίες.⁵

Οι υπόδουλοι Έλληνες ως Τούρκοι υπήκοοι κατά την περίοδο της κυριαρχίας των Οθωμανών (1526 – 1687) δύνανται ελεύθερα να εισέρχονται στην Ουγγαρία και στην Αυστρία. Έτσι, αναπτύχθηκαν ελληνικές παροικίες, οι οποίες το 18^ο αι. σημείωσαν όχι μόνο οικονομική ισχύ, αλλά παράλληλα κοινωνική και πολιτισμική ανάκαμψη, ενώ κάποιοι Έλληνες ανελίχθησαν σε δημόσιες θέσεις και άλλοι απέκτησαν τίτλους ευγενείας. Ο όρος “gorog” στην Ουγγαρία σήμαινε τον Έλληνα έμπορο, που ήταν εύπορος και ευγενής.⁶ Και στην Αυστρία, όμως, Θεσσαλοί, Ηπειρώτες, Μακεδόνες και νησιώτες διατηρούσαν εμπορικές και τραπεζικές επιχειρήσεις, ενώ και τις εμπορικές συμφωνίες, που ακολούθησαν τη σύναψη ειρήνης μεταξύ της Υψηλής Πύλης και της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων διεξήγαγαν έμπειροι στις εμπορικές συναλλαγές Έλληνες, Αρμένιοι και Εβραίοι.⁷ Τέλος, η ίδρυση της Εμπορικής Εταιρείας τής Ανατολής το 1719 ενδυνάμωσε την ελληνική παροικία στη Βιέννη, γεγονός που τεκμηριώνεται από την ελληνική συνοικία, την οδό “Ελλήνων” στο κέντρο τής πόλης και τις δύο ελληνορθόδοξες εκκλησίες, της Αγίας Τριάδος και του Αγίου Γεωργίου.

Η ελληνική γλώσσα ανάγεται σε lingua franca του βαλκανικού εμπορίου, ενώ ελληνικές παροικίες αναπτύσσονται και σε χώρες τής Μεσογείου, της Κεντρικής Ευρώπης, της Νότιας Ρωσίας. Οι Έλληνες έμποροι, καθώς απέκτησαν οικονομική

⁴ Αικ. Κουμαριανού, «Προεπαναστατικός Τύπος. Η ώρα των εφημερίδων και των περιοδικών 1784 – 1821», στην: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770 – 1871* (Επιμ. Β. Παναγιωτόπουλος), Αθήνα 2019, 2τ., σ. 101

⁵ Α. Παπανδριανός, *Άγνωστοι Δυτικομακεδόνες απόδημοι στο Βελιγράδι και στην Τεργέστη 1826 – 1845*, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 121

⁶ Γ. Λάιος, *Η Σιάτιστα και οι εμπορικοί οίκοι Χατζήμιχαήλ και Μανούση*, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 62

⁷ Γ. Λάιος, *ό.π.*, σ. 84-85

δύναμη και ευμάρεια, απετέλεσαν φορέα διακίνησης ιδεών, σφυρηλάτησαν την εθνική συνείδηση με επίγνωση της ελληνικής – και όχι απλώς της ελληνορθόδοξης – ταυτότητας και συνέβαλαν στον αγώνα τής εθνικής απελευθέρωσης. Λόγιοι, έμποροι και Φαναριώτες, ερχόμενοι σε επαφή με το ρεύμα τού Διαφωτισμού, αντιλαμβάνονται μέσα από τον αρχαίο ελληνικό κόσμο την αναγκαιότητα της “αναγέννησης” του Ελληνισμού και σύντομα η Μεγάλη Ιδέα μετατράπηκε σε “συγκολλητική ταινία” των συνιστωσών τού Γένους.⁸ Οι Έλληνες της Διασποράς νιώθουν έναν ανόθευτο πατριωτισμό με ενδυναμωμένη την εθνική υπεροχή και συνείδηση.⁹

1.3. Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός και οι φορείς τής “μετακένωσης”

Ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος (1784 – 1821) είναι αδύνατον να μελετηθεί και να ερευνηθεί εκτός τού πρίσματος του Ευρωπαϊκού και του Νεοελληνικού Διαφωτισμού.

Διαφωτισμός αποκλήθηκε, στην ιστορία των ευρωπαϊκών πνευματικών κινήματων, το μεγάλο ανατρεπτικό ρεύμα, το οποίο με ισχυρές αγγλικές καταβολές και με επίκεντρο τη Γαλλία τού 18^{ου} αι., εξακτινώθηκε σε όλη την ευρωπαϊκή ήπειρο και άφησε βαθιά ίχνη στις περιοχές τής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Δομικά χαρακτηριστικά αποτελούν η εκκοσμίκευση της γνώσης, η πίστη στον ορθό λόγο και στην ιδέα τής προόδου, η υπονόμηση της χριστιανικής θρησκείας, η λατρεία στην επιστήμη, στο πείραμα και στην παρατήρηση. Παράλληλα, εξέφρασε μία γενικευμένη αμφισβήτηση των εξουσιών τού παλιού καθεστώτος, με αντίστοιχη την προβολή τής αξίας των δικαιωμάτων τού ανθρώπου και του πολίτη.¹⁰

Ο όρος “Νεοελληνικός Διαφωτισμός” πλάστηκε το 1946 από τον Κ. Θ. Δημαρά, ο οποίος αυτονόμησε το κίνημα και τις εκδηλώσεις που το συγκροτούν και διέυρνε τα ιδεολογικά και ανθρώπινα συστατικά του. Έως τότε το σύνολο της πνευματικής ιστορίας τής Τουρκοκρατίας είχε την αδιαφόρητη και αχρονική ονομασία τής πνευματικής αναγέννησης του Γένους. Ο Δημαράς υπήρξε ο πρώτος, που ενέταξε το Νεοελληνικό Διαφωτισμό στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού και αυτός που έθεσε έμπροσθεν του ουσιαστικού “Διαφωτισμός” τον επιθετικό προσδιορισμό

⁸ Αικ. Μυστακίδου, *Η Μεγάλη Ιδέα στον Τύπο τού Γένους*, Αθήνα 2004, σ. 14

⁹ Αικ. Μυστακίδου, *ό.π.*, σ. 15

¹⁰ Φ. Ηλιού, «Νεοελληνικός διαφωτισμός. Η νεωτερική πρόκληση», στην: *Ιστορία τού Νέου Ελληνισμού 1770 – 1871 (Επιμ. Β. Παναγιωτόπουλος)*, Αθήνα 2019, 2τ., σ. 9

“Ελληνικός – Νεοελληνικός”. Μάλιστα, διακρίνει τρεις χρονικές περιόδους τού κινήματος, αντίστοιχες προς τις περιόδους τού γαλλικού Διαφωτισμού: *Βολταίρος, Γαλλική Εγκυκλοπαίδεια, Ιδεολόγοι*.¹¹

Η προδρομική εντάσσεται το 18^ο αι. έως το 1774 και κυβερνάται από την κυριαρχική επίδραση του στοχασμού τού Βολταίρου. Κύριος φορέας τού πνεύματος είναι ο *Ευγένιος Βούλγαρης* (1716 – 1806), που πέρασε τη μακρά και ανήσυχη ζωή του στο χώρο τού υπόδουλου Ελληνισμού και από το 1770 στην αυλή τής Αικατερίνης Β' τής Ρωσίας. Για τον Ευγένιο Βούλγαρη η παιδεία επιτελεί ένα σπουδαίο άλμα, όπου συνυπάρχει η πεφωτισμένη προσέγγιση προς το προοδευτικό πνεύμα τής ευρωπαϊκής φιλοσοφίας με την αρχαιογνωσία και τον άτεγκτο γλωσσικό αρχαϊσμό.¹²

Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός περνά στη δεύτερη περίοδο ύστερα από το β' μισό τού 18^{ου} αι.· οι δεκαετίες 1770 – 1820 διαπνέονται από την αίσθηση της ακμής. Η γαλλική παιδεία και ιδιαίτερα ο κύκλος των *Εγκυκλοπαιδιστών* επηρεάζουν σημαντικά το νεοελληνικό στοχασμό, σε μία εποχή που η διακριτική συνιστώσα είναι η πνευματική ωρίμαση, η οποία οδηγεί προς την ενότητα και την αποκατάσταση. Εμβληματικές μορφές είναι ο *Ιώσηπος Μοισιόδαξ*, ο *Δημήτριος Καταρτζής*, ο *Γρηγόριος Κωνσταντάς*, ο *Ρήγας Φεραίος*, ο *Δανιήλ Φιλιππίδης*, ο *Αθανάσιος Χριστόπουλος*, ο *Ιωάννης Βηλαράς*.

Τέλος, το κίνημα των *Ιδεολόγων* συνδέεται στενά με την τελευταία περίοδο του Ελληνικού Διαφωτισμού και με τον επιφανέστερο εκφραστή της, τον Αδαμάντιο Κοραή. Οι *Ιδεολόγοι*, σταθερά προσηλωμένοι στις αρχές τής ελευθερίας και της ισότητας, λαμπρύνουν τη θεωρία τής Γαλλικής Επανάστασης, αποδοκιμάζουν τη βιαιότητα της εφαρμογής των αρχών αυτών και κρατήθηκαν μακριά από την πολιτική δράση στα χρόνια τής Επανάστασης και του Ναπολέοντα.¹³

Ένα άλλο “σχήμα”, συμπληρωματικό και διάφορο, που έχει προταθεί και που αποδίδει με ακρίβεια τις εσωτερικές κοινωνικές διεργασίες τής εποχής, διακρίνει τα ακόλουθα επίπεδα: πρώτον τον αποπροσανατολισμό τής ελληνικής παιδείας και την αποκληρικοποίησή της, με παράλληλη άρνηση των παραδοσιακών ιδεολογικών μορφωμάτων, δεύτερον την εθνική απελευθέρωση, για την οποία πρεσβεύουν ότι θα προέλθει από τη διάδοση της παιδείας και από την εισαγωγή νέων δημοκρατικών

¹¹ Κ. Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα 1998, σ. 1-22

¹² Λ. Πολίτης, *Ιστορία τής Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα 2001, σ. 91

¹³ Κ. Θ. Δημαράς, *ό.π.*, σ. 11

ιδεών και τρίτον την κοινωνική απελευθέρωση, με επιδίωξη τη δημιουργία, στο μελλοντικό ελεύθερο ελληνικό κράτος, μίας κοινωνίας θεμελιωμένης στην αστική ισότητα και στις δημοκρατικές αξίες και ελευθερίες.¹⁴

Βέβαια, οι χρονίσεις στα πνευματικά ρεύματα και στην πολιτισμική ιστορία δεν έγκειται σε αυστηρά όρια, χρονίες και χρονολογήσεις, έτη και σταθμούς. Η εξελικτική πορεία των στοχασμών ενέχει ροή, διαδοχή, συνέχεια και διακίνηση, στοιχεία που καθιστούν ολισθηρές τις δεσμευτικές χρονολογήσεις.

Ο Διαφωτισμός έρχεται να μορφοποιήσει ροπές, διαθέσεις και επιτεύγματα. Απορρέουν από τις κοινωνικές αναταράξεις και διαφοροποιήσεις και συνοδεύουν την άνοδο των Φαναριωτών και της εμπορικής τάξεως, τείνοντας να μεταφέρουν στην “καθ’ ημάς Ανατολή”, στις εμπορικές παροικίες και, ως έναν βαθμό, και στις υπόλοιπες βαλκανικές χώρες, ρεύματα παράλληλα με εκείνα τής δυτικοτέρας Ευρώπης. Ο ρυθμός, βέβαια, είναι πιο βραδύς και η μετακένωση εμφανίζεται ετεροχρονισμένη.¹⁵

Πεδίο εξαιρετικού ενδιαφέροντος ερεύνης αποτελούν οι ομάδες εκείνες, που συνετέλεσαν στη, γνωστή πλέον σε όλους και διαπλάθουσα λέξη από τον Κοραή, “μετακένωση”. Οι συσσωρευμένοι τόκοι ενός κατά βάση ανθρωπολογικού κεφαλαίου, που συγκέντρωσαν οι αρχαίοι, δύνανται να μεταφέρονται μαζί με το κεφάλαιο χωρίς φύρα: η μετάβαση από τη βαρβαρότητα στον πολιτισμό ως “μετακένωσις” απαιτεί τη στροφή προς τη φωτισμένη Ευρώπη, για να σταθεί δυνατή η επανάκτηση της προγονικής παιδείας των *anciens* σε μορφή διευθετημένη και τελειοποιημένη χάριν των *modernes*.¹⁶

Η μετακένωση στα εμβρυακά της βήματα εκφράσθηκε μέσα από τους Φαναριώτες και τους εμπόρους. Καθώς αρχίζει σταδιακά να κλονίζεται η αριστοτελική πρωτοκαθεδρία, μια νέα κοινωνική τάξη κάνει την εμφάνισή της, οι έμποροι. Στη συνείδηση των λογίων αποτελούσαν τους φορείς τού ρεύματος της κοινωνικής και πολιτισμικής αλλαγής, που οι ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού διοχέτευαν προς την υπόδουλη Ελλάδα.¹⁷ Οι έμποροι, αφού ικανοποίησαν τον άμεσο στόχο τους, δηλαδή την οικονομική ισχύ, αρχίζουν υποσυνείδητα να θέτουν ερωτήματα, ύστερα από την επαφή τους με τη Δύση, αναφορικά με τη συμμετοχή

¹⁴ Φ. Ηλιού, *ό.π.*, σ. 10-11

¹⁵ Φ. Ηλιού, *ό.π.*, σ. 9

¹⁶ Μ. Πεχλίβανος, *Εκδοχές νεοτερικότητας στην κοινωνία τού γένους: Νικόλαος Μαυροκορδάτος - Ιώσηπος Μοισιόδακας - Αδαμάντιος Κοραής. Διδακτορική Διατριβή*, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 175-176

¹⁷ Π. Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*, Αθήνα 2000, σ. 49

τους στον ευρωπαϊκό πολιτισμό και τη διεκδίκηση ενός εφάμιλλου τρόπου ζωής, έχοντας εξασφαλίσει τις υλικές προϋποθέσεις και την ευμάρεια.¹⁸ Οι Βαλκάνιοι έμποροι αντιπροσωπεύουν μία πολυμιγή εθνοπολιτισμική σύνθεση: εκφράζονται με την ελληνική γλώσσα, μετέχουν της ελληνικής παιδείας και παράλληλα διακινούν στους κόλπους τους τα σπέρματα των μελλοντικών αντιθετικών εθνικισμών.

Σπουδαίο ρόλο στη διακίνηση των ιδεών του Νεοελληνικού Διαφωτισμού κατέχουν οι εύρωστοι Φαναριώτες. Πρόκειται για μια προνομακή κοινωνική ομάδα του Ελληνικού Έθνους, που αξιοποίησε τη συμμετοχή της στη διοίκηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και, στο πλαίσιο μιας σχετικής ελευθερίας στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, με τους δρόμους προς την κεντρική Ευρώπη ανοιχτούς και τους ενίοτε φωτισμένους ηγεμόνες, εξυπηρέτησε, στα μέτρα του δυνατού, την ανακαινιστική αυτή προσπάθεια. Οι Φαναριώτες έδωσαν νόημα στην έκφραση “φωτισμένη απολυταρχία”, κυρίως με την ύπαρξη ηγεμόνων, όπως οι Μαυροκορδάτοι και συνετέλεσαν αποφασιστικά στην αλλαγή του πολιτικού παραδείγματος: πολιτική η οποία θα βασιζόταν σε ρεαλιστικά πρότυπα από έναν ενάρετο ηγεμόνα με μια νέα κοσμοπολίτικη ευρωπαϊκή συνείδηση, που δε θα αμφισβητούσε, όμως, την υπάρχουσα ανώτατη εξουσία του Σουλτάνου.

Τέλος, ακολουθούν οι λόγιοι, μερικοί από τους οποίους προσπαθούν να απομακρυνθούν από τη μεγάλη αγκαλιά της Εκκλησίας και να δημιουργήσουν, όσο είναι αυτό δυνατό, μια αυτόνομη κοινωνική ομάδα. Αλλά και μέσα από τα ασφυκτικά όρια, που πολλές φορές έθετε το Πατριαρχείο, υπήρξαν αρκετοί λόγιοι, που συνασπίστηκαν στον αγώνα για την πνευματική αναγέννηση.

Η ανάπτυξη του ειδησεογραφικού Τύπου στην Ευρώπη στα χρόνια του Διαφωτισμού συνδέεται με τις προσπάθειες ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων να αποκτήσουν τη δυνατότητα πληροφόρησης και διαλόγου με στόχο τη δημιουργία μιας αστικής δημοσιότητας. Ο περιοδικός Τύπος ήδη από τα μέσα του 17^{ου} αι. κ.ε. είχε αρχίσει να αποτελεί αποφασιστικό παράγοντα στη διαμόρφωση του κριτικού λόγου, δημιουργώντας χώρο για τη δημοσιοποίηση απόψεων ανάμεσα στους λογίους. Ο ρόλος του ήταν σημαντικός για τη διάδοση της παιδείας, την πρόσληψη ξένων γραμματειών, και, αντιστρόφως, για την προβολή μιας εθνικής γραμματείας έξω από τα σύνορα του έθνους. Η γλωσσομάθεια, που διέθεταν ορισμένοι κύκλοι – οι Φαναριώτες, αλλά και ο Ελληνισμός της Διασποράς – επέτρεπε την άμεση πρόσβαση

¹⁸ Α. Αγγέλου, *Των Φώτων Β΄. Όψεις του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*, Αθήνα 1999, σ. 77-78

σε ξενόγλωσσες εφημερίδες και περιοδικά. Η ωρίμαση και κορύφωση των ιδεών τού Διαφωτισμού, η πίστη στην παιδεία και στη μόρφωση και η προσπάθεια συντονισμού με την ευρωπαϊκή “οικογένεια” επέβαλαν το αίτημα της γένεσης και της ανάπτυξης εφημερίδων και περιοδικών γραμμένων στην ελληνική γλώσσα. Τα προοδευτικά διατάγματα του Ιωσήφ Β' περί ελευθεροτυπίας σε συνδυασμό με την ανθηρή ελληνική παροικία κατέστησαν τη Βιέννη κοιτίδα, αλλά και φιλόξενο χώρο για τον ελληνικό Τύπο. Προς το τέλος τής τελευταίας προεπαναστατικής εικοσαετίας θα εμφανισθεί ένας δεύτερος χώρος έκδοσης, το Παρίσι.

Ο ελληνικός Τύπος προσέφυγε συστηματικά στον ξενόγλωσσο, για να διαμορφώσει την ύλη του· τα περισσότερα άρθρα είναι μεταφράσεις και ερανίσματα. Ο εξωτερικός δανεισμός συμπεριλαμβανόταν στις προδιαγραφές των εντύπων, όπως προσφυώς επισήμανε ο Αδαμάντιος Κοραής, σκιαγραφώντας τον ιδανικό “εφημεριδογράφο”.

*“Πρέπει να εξεύρει τὰς διδασκαλικότερας τῆς φωτισμένης Εὐρώπης γλώσσης, τόσον ὅσον να εἶναι βέβαιος ὅτι μεταφράζει πιστῶς, μηδὲ να νοεῖ ἄλλ’ ἀντ’ ἄλλων. Τῶν γλωσσῶν τούτων ἀπὸ καθεμίαν πρέπει να ἔχει φιλολογικὴν ἐφημερίδα τὴν ἐπισημοτέραν· καὶ να ἐκλέγει ἀπ’ αὐτὰς ὅ,τι κρίνει συμφερότερον καὶ δρασικότερον εἰς τὴν παιδείαν τῶν Ἑλλήνων, να τὸ μεταφράζει καὶ να τὸ κοινωνεῖ διὰ τῆς ἐφημερίδος εἰς τὸ γένος.”*¹⁹

1.4. Η αναγκαιότητα επικοινωνίας και πληροφόρησης των ελληνικών παροικιῶν

Η δημιουργία τού ελληνικού Τύπου στα προεπαναστατικά χρόνια τού 18^{ου} και 19^{ου} αι. συνάδει με την ακμή τού Ελληνισμού τής Διασποράς και έρχεται να καλύψει την επίμονη και πιεστική ανάγκη για επικοινωνία και πληροφόρηση.²⁰ Το ελληνικό δημοσιογραφικό κίνημα δημιουργείται ανεξάρτητα από δυσχέρειες και αντιπαλότητες. Ο ελληνικός Τύπος είναι ιστορία, είναι ιστορικό υλικό, ιστορικό τεκμήριο, χρονογραφία τού καιρού του και του τόπου του.²¹ Είναι μία πρωτοβουλία καθοριστική, η οποία αναδεικνύει τη συνοχή των φορέων της και, ενώ το έναυσμά της είναι η επικοινωνία, ο απώτερος στόχος της είναι η συσπείρωση του Ελληνισμού.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι απαρχές τού ελληνικού Τύπου, έχοντας ως πλεονέκτημα την κυκλοφορία του σε τρεις διαφορετικές, ως προς τη δομή και τη

¹⁹ Κ. Θ. Δημαράς, *Αδαμαντίου Κοραή. Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς και η αυτοβιογραφία του*, Αθήνα 1996, 1τ., σ. 564-565

²⁰ Αικ. Κουμαριανού, *ό.π.*, σ. 102

²¹ Λ. Βρανούσης, *Εφημερίς: η αρχαιότερη ελληνική εφημερίδα που έχει διασωθεί. Βιέννη 1791 – 1797*, Αθήνα 1995, 1τ., σ. 13-14

λειτουργία τους, περιόδους τής ελληνικής ιστορίας.²² *Προεπαναστατικά* (1784 – 1821) στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες οι Έλληνες θα εκδώσουν τα πρώτα ελληνικά ειδησεογραφικά φύλλα και τα πρώτα φιλολογικά περιοδικά στα πιεστήρια της Βιέννης στην Αυστρία και μετέπειτα στη Γαλλία. Συμπεριλαμβανομένης τής βραχύβιας εφημερίδας τού Βεντότη και της ατελέσφορης απόπειρας της “*Ιριδος*” στο Λονδίνο, κατά την περίοδο 1784 – 1821 εκδίδονται 11 δημοσιογραφικά φύλλα, 8 φιλολογικά και 3 ειδησεογραφικά· πρωτοβουλίες που επιτρέπουν στην ιστορική έρευνα να θεωρεί το δημοσιογραφικό κίνημα προϊόν ενσυνείδητης βούλησης με συνέχεια και συνέπεια.

Παρατίθενται ευσύνοπτα η χρονική διάρκεια ορισμένων δημοσιογραφικών φύλλων και περιοδικών. Η “*Εφημερίς*” κυκλοφόρησε από τον Δεκέμβριο του 1790 έως το φθινόπωρο του 1797, οι “*Ειδήσεις διὰ τὰ ἀνατολικά μέρη*” από τον Ιούλιο έως τον Δεκέμβριο του 1811, ο “*Λόγιος Έρμης*” από τον Ιανουάριο του 1811 έως τον Μάιο του 1821, ο “*Ελληνικός Τηλέγραφος*” από τον Ιανουάριο του 1812 έως τον Δεκέμβριο του 1836, η “*Μέλισσα*” και η “*Καλλιόπη*” από τον Ιανουάριο του 1819 έως την άνοιξη του 1821, η “*Άθηνᾶ*” και το “*Μουσεῖον*” το 1819 και ο “*Φιλολογικὸς Τηλέγραφος*” από τον Ιανουάριο του 1817 έως τον Φεβρουάριο του 1821.²³

Επαναστατικά (1821 – 1828) οι ελληνικές εφημερίδες, χειρόγραφες και έντυπες, κυκλοφορούν πλέον σε ελληνικό έδαφος. Εκδίδονται σε ιστορικές πόλεις τής Επανάστασεως – Ναύπλιο, Μεσολόγγι, Ύδρα, Αθήνα – και καταγράφουν τα πολεμικά και στρατιωτικά γεγονότα, τις πολιτικές εξελίξεις, τις εξωτερικές συμμαχίες, τις αντιδράσεις. Στόχος είναι η Παλιγγενεσία, η στήριξη του αγώνα για απελευθέρωση και η πραγμάτωση του οράματος της ελευθερίας.

Στο ανεξάρτητο πλέον ελληνικό κράτος (1830 – 1864) η ανάπτυξη του Τύπου είναι ταχεία και η παρουσία του αποβαίνει καθοριστική για τη διαμόρφωση των θεσμών. Οι εφημερίδες, πολιτικές ως επί το πλείστον, διεκδικούν την εφαρμογή τού Συντάγματος και την αποκατάσταση της ακεραιότητας του κράτους, ενώ αργότερα θίγουν αφενός τον αλυτρωτισμό και αφετέρου τις ξενικές παρεμβάσεις.

²² Αικ. Κουμαριανού, «Ιστορική διαδρομή τού ελληνικού Τύπου, 1780 – 1922», στο: *Ο ελληνικός Τύπος 1784 έως σήμερα. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Αθήνα, 23-25 Μαΐου 2002* (Επιμ. Α. Δρούλια), Αθήνα 2005, σ. 57

²³ Αικ. Κουμαριανού, «Προεπαναστατικός Τύπος. Η ώρα των εφημερίδων και των περιοδικών 1784 – 1821», *ό.π.*, σ. 102-103

1.5. Ελληνικές εφημερίδες στη Βιέννη

Ως πρώτη απόπειρα για τη δημιουργία δημοσιογραφικού φύλλου στην ελληνική γλώσσα καταγράφεται στο αίτημα του Γεωργίου Βεντότη το 1784 προς τις αυστριακές αρχές, για να του παραχωρηθεί το σχετικό προνόμιο, γεγονός που επετεύχθη. Άλλωστε, η αυστριακή διοίκηση με ελεύθερο πνεύμα επέτρεπε την κυκλοφορία βιβλίων και εφημερίδων στην επικράτειά της. Ο Αυτοκράτορας Ιωσήφ Β' είχε υπογράψει δύο διατάγματα, τα οποία ευνοούσαν τις μειονότητες στην αυτοκρατορία των Αψβούργων αφενός για την ελεύθερη διακίνηση ιδεών και έκφραση μέσω βιβλίων και εφημερίδων και αφετέρου για την απρόσκοπτη άσκηση των θρησκευτικών τους επιλογών. Την 11^η Ιουνίου 1781 υπεγράφη το διάταγμα της ελευθεροτυπίας και τη 13^η Οκτωβρίου 1781 της ανεξιθρησκίας.²⁴ Βέβαια, τα προνόμια αυτά δεν ήταν δείγματα απλώς της γενναιοδωρίας ή ανταλλάγματα αυθόρμητης αναγνώρισης των εστεμμένων, αλλά αποκύημα των διεκδικήσεων και του σθένους των Ελλήνων.²⁵

Ως απόρροια αυτών, η Βιέννη στα τέλη τού 18^{ου} αι. αποτελεί ένα μωσαϊκό εθνοτήτων, με ουδέτερη και ανεκτική στάση απέναντι στα διαφορετικά δόγματα, τις έτερες εθνότητες και γλώσσες.²⁶ Η οικονομική πολιτική τού Ιωσήφ Β' με ανοίγματα προς τα Βαλκάνια και η ανάπτυξη του εμπορίου προς την Ανατολή δρομολογούσε οικονομικές και εμπορικές δραστηριότητες των Ελλήνων, που διαβιούσαν στην Αυστρία. Έμποροι από την υπόδουλη Ελλάδα είχαν εγκατασταθεί, όπως αναλύσαμε σε προηγούμενες ενότητες, στην Αυστρία και ιδίως στη Βιέννη από τις αρχές τού 18^{ου} αι. σημειώνοντας οικονομικές, εμπορικές και επιχειρηματικές διακρίσεις. Η Βιέννη είναι το πολυπληθές και πλέον δυναμικό κέντρο τού Ελληνισμού τής Διασποράς, το οποίο πλησιάζει να αντικαταστήσει τη Βενετία, τον κατεξοχήν πόλο έλξης των υποδούλων με ακμαία την ελληνική κοινότητα μετά από την Άλωση.

Η ευμάρεια των εμπόρων συμφιλιωμένη με την παιδεία και τη λογιοςύνη σπέρνει στη Βιέννη τους πρώτους καρπούς για την εθνική απελευθέρωση. Στην πόλη προεπαναστατικά συρρέουν λόγιοι, κληρικοί και πολιτικοί οραματιστές, δίνοντας πνοή και διάθεση για ενεργό δράση και συμμετοχή στα μείζονα ζητήματα του Ελληνισμού. Εκεί θα εκδοθούν και τα πρώτα ειδησεογραφικά και φιλολογικά φύλλα και θα εδραιωθούν οι ελληνικές δημοσιογραφικές δραστηριότητες. Ο ελληνικός

²⁴ Λ. Βρανούσης, *ό.π.*, σ. 46

²⁵ Γ. Λάιος, *Ο Ελληνικός Τύπος τής Βιέννης από το 1784 μέχρι το 1821*, Αθήνα 1961, σ. 7

²⁶ Λ. Βρανούσης, *ό.π.*, σ. 44

Τύπος τής Βιέννης θα διαδραματίσει έναν ξεχωριστό ρόλο στη διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης τού Ελληνισμού. Στα τυπογραφεία τής Βιέννης, το “*έργαστήριον τής νέας τῶν Γραικῶν φιλολογίας*”, όπως απεκάλεσε ο Αδαμάντιος Κοραΐς την πόλη, μέσα από τα ελληνικά δημοσιογραφικά φύλλα τής προεπαναστατικής περιόδου, τα περιοδικά φύλλα τής γενικής παιδείας και τη βιβλιοπαραγωγή σημειώνεται πρόοδος των ελληνικών γραμμάτων²⁷ και σμιλεύεται η πνευματική αφύπνιση και η εθνική χειραφέτηση.²⁸

1.6. Η πρώτη απόπειρα του Γεωργίου Βεντότη

Ο Γεώργιος Βεντότης (1757 – 1795), ο πρώτος Έλληνας δημοσιογράφος, δεσπόζει στην πολιτισμική ζωή τής ελληνικής κοινότητας της Βιέννης στη δύση τού 18^{ου} αι. Εγκατέλειψε νωρίς τη γενέτειρά του τη Ζάκυνθο και ξεκίνησε το ταξίδι του στη Δύση με πρώτο σταθμό τη Βενετία, όπου εθήτευσε στο τυπογραφείο τού Νικολάου Γλυκή. Καθώς η τυπογραφία στη Βενετία δε βρίσκεται πλέον σε ακμή, το 1781 εγκαθίσταται στη Βιέννη· εκεί δημιούργησε οικογένεια και δραστηριοποιήθηκε ως εκδότης και τυπογράφος, μεταφραστής, συντάκτης λεξικών και βιβλίων. Συνεργάστηκε με το τυπογραφείο τού Joseph von Baumeister, του Johann Thomas Edler von Trattner και με τον εκδότη Νικόλαο Λαμπανιτζιώτη σε μία σειρά εκδόσεων νεωτερικών βιβλίων.²⁹ Το 1791 θα ιδρύσει το πρώτο τυπογραφείο ελληνικής ιδιοκτησίας με την επωνυμία “*Ελληνική Τυπογραφία*” στο κέντρο τής Βιέννης, στην οδό Alten Fleischmarkt Nr680.³⁰

Ο Βεντότης στο σύντομο βίο του έζησε σε δύο ακμαίες πόλεις, ήρθε σε επαφή με το ρεύμα τού Διαφωτισμού και γνώρισε σπουδαίους εκπροσώπους του, όπως ο Ρήγας, γεγονός που αποτυπώνεται στην επιλογή των μεταφράσεων και των εκδόσεών του ήδη από το 1777. Διακρίνονται μεταξύ αυτών γαλλικά εγχειρίδια ιατρικής, ηθικής και φιλοσοφίας των Simon – Andre Tissot, Marmontel, Metastase, η “*Ιστορία τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν Ἀμερικῆς*” και η “*Περιγραφή τοῦ παντός*”. Στα κείμενα που επιλέγει να εκδώσει συγκαταλέγονται έργα, στα οποία αναδεικνύεται η αγαστή ανθρώπινη συμπεριφορά, οι αγαθές συνήθειες και η ευτυχία, αποσκοπώντας στην

²⁷ Αικ. Κουμαριανού, «Προεπαναστατικός Τύπος. Η ώρα των εφημερίδων και των περιοδικών 1784 – 1821», *ό.π.*, σ. 105

²⁸ Λ. Βρανούσης, *ό.π.*, σ. 33

²⁹ Γ. Λάιος, *ό.π.*, σ. 18-23

³⁰ Μορφωτικό Ίδρυμα ΕΣΗΜΕ-Θ, *Οι πρωτοπόροι Έλληνες δημοσιογράφοι Μακρίδες Πούλιου: εκδότες τής πρώτης ελληνικής εφημερίδας. Βιέννη 1790 – 1797*, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 53-55

εκπλήρωση των πνευματικών και ηθικών αναγκών τής ανερχόμενης και αναπτυσσόμενης κοινωνίας, όπως η ελληνική.³¹

Η πρώτη ελληνική εφημερίδα τυπώνεται στη Βιέννη τον Ιούνιο – Ιούλιο του 1784 από τον Γεώργιο Βεντότη. Σκοπός ήταν η επικοινωνία των μελών τής πολυπληθούς ελληνικής κοινότητας της Βιέννης, περιοχών τής κεντρικής Ευρώπης, αλλά ενδεχομένως και εκτός αυτού του άξονα. Η επίμονη τουρκική απαίτηση για παύση τής έκδοσης, παρά την αρχική διστακτική στάση των αυστριακών αρχών να ικανοποιήσουν αυτό το αίτημα, συνηγορεί στην άποψη ότι η εφημερίδα φαίνεται να κυκλοφόρησε και σε εδάφη τής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το έγγραφο της κυβέρνησης της Κάτω Αυστρίας προς τον Ιωσήφ Β' τη 19^η Ιουλίου τού 1784. Οι αυστριακές αρχές καταγράφουν ως άδικη την παρέμβαση των Τούρκων για το *“Έθνος... τὸ ὁποῖον ἐξ ὀλοκλήρου ἐπιδίδεται εἰς τὸ ἐμπόριον...”*, καθώς η ενημέρωση, η πληροφόρηση και η επικοινωνία τού Ελληνισμού σε θέματα σχετικά με την οικονομία και το εμπόριο, διατυπωμένα στη γλώσσα του, θα συνέβαλε *“μὲ τὴν ἐπίτευξιν τῶν εἰδήσεων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ μὲ τὴν γνωστοποίησιν διαφορῶν σχέσεων... νὰ παράσχη εὐρύτερους ἐμπορικοὺς δρόμους καὶ κλάδους, καὶ ἐξ αὐτοῦ νὰ προκύψῃ διὰ τὸ κράτος τόσον τὸ πλεονέκτημα ἑνὸς περισσότερου προσοδοφόρου ἐμπορίου ὅσο καὶ τὸ εὐτήχημα νὰ ἔχη μίαν ἐθνικότητα περισσότερον μορφωμένην καὶ φωτισμένην...”*. Μία προσεκτική ανάγνωση του εγγράφου φανερώνει την απουσία πολιτικού ενδιαφέροντος στην πρώτη τουλάχιστον εκδοτική εξόρμηση και αναδεικνύει την εξυπηρέτηση των εμπορικών και οικονομικών συμφερόντων των Ελλήνων.³²

Από τη βραχύβια εφημερίδα τού Γεωργίου Βεντότη, η οποία δεν κυκλοφόρησε πέραν των δύο μηνών μέσα στο καλοκαίρι τού 1784, καθώς αντιμετώπισε εν τέλει την αυστηρότητα των αυστριακών αρχών, που εκάμθησαν στο αίτημα περί παύσεως από τους Οθωμανούς,³³ δεν έχει διασωθεί κανένα φύλλο της. Έτσι, στερείται η δυνατότητα προσέγγισης του περιεχομένου της, ενώ για πολλά

³¹ Αικ. Κουμαριανού, «Προεπαναστατικός Τύπος. Η ώρα των εφημερίδων και των περιοδικών 1784 – 1821», *ό.π.*, σ. 105

³² Αικ. Κουμαριανού, «Προεπαναστατικός Τύπος. Η ώρα των εφημερίδων και των περιοδικών 1784 – 1821», *ό.π.*, σ. 106

³³ Γ. Λάιος, *ό.π.*, σ. 22-24

χρόνια αγνοείτο ακόμη και ο τίτλος της. Σύγχρονες αρχειακές έρευνες κομίζουν στη βιβλιογραφία την ονομασία “*Ταχυδρόμος τῆς Βιέννης*”, έκδοση εβδομαδιαία.³⁴

Συλλήβδην, η παρούσα έκδοση ορίζει την απαρχή τού ελληνικού Τύπου το έτος 1784. Το πρώτο ελληνικό δημοσιογραφικό φύλλο, ωστόσο, ορίζεται η “*Εφημερίς*”, τίτλο τον οποίο καθιέρωσαν οι εκδότες αδελφοί Μαρκίδες Πουλίου για το δικό τους δημοσίευμα.³⁵

1.7. Έτερες προσπάθειες για την έκδοση ελληνικής εφημερίδας

Η ανάγκη να αποκτήσουν οι Έλληνες της Βιέννης μία εφημερίδα στη γλώσσα τους, μετά την παύση τῆς έκδοσης του φύλλου τού Γεωργίου Βεντότη, επιβεβαιώνεται από τις επανειλημμένες αιτήσεις ενδιαφερομένων προς τις αυστριακές αρχές. Τον Μάιο – Ιούνιο του έτους 1788 ένας έμπορος, ο Δημήτριος Θεοχαρίδης, υποβάλλει αίτημα έκδοσης ελληνικής εφημερίδας στις αυστριακές αρχές σε συνεργασία με τον τυπογράφο Baumeister, η οποία, όμως, απορρίπτεται. Τον Ιούνιο του ιδίου έτους και τον Ιανουάριο του 1789 θα υποβάλει αίτηση και ο Γεώργιος Μαρκίδης Πούλιος, χωρίς επιτυχία.

Ωστόσο, το νέο αίτημα του Δημητρίου Θεοχαρίδη τον Ιανουάριο του 1789 γίνεται δεκτό. Η αγγελία, με την οποία ανακοινώθηκε η προσεχής έκδοση της εφημερίδας, δημοσιεύθηκε σε τρεις διαδοχικές ημερομηνίες, την 9^η, τη 13^η και τη 14^η Μαΐου 1789 στην εφημερίδα “*Wiener Zeitung*”, με ενδείξεις για τις ημέρες κυκλοφορίας “*δὲς τῆς ἑβδομάδος, Τρίτην καὶ Παρασκευὴν*”, για τα σημεία εγγραφῆς των συνδρομητῶν “*τὸ ἐν Βιέννῃ Ἀνώτατον Ἀύλικὸν Ταχυδρομεῖον καὶ τὸ τυπογραφεῖον τοῦ Baumeister*”, για το κόστος “*ἑπτὰ ἢ ἕξι φιορίνια διὰ ἑξάμηνον συνδρομὴν*”, καθώς και για το χρόνο έναρξης της κυκλοφορίας τού φύλλου “*πιστεύεται ὅτι δυνάμεθα νὰ ἐπιληφθῶμεν τοῦ ἔργου κατὰ τὸν μῆνα Ἰούλιον*”.³⁶ Η εφημερίδα, όμως, δεν εξεδόθη, λόγω μάλλον της ἔλλειψης επαρκούς αριθμοῦ συνδρομητῶν.

Η δεύτερη αίτηση του Πούπλιου Μαρκίδη Πουλίου, αδελφού τού Γεωργίου, η οποία υπεβλήθη στις αυστριακές αρχές την 27^η Ιουνίου 1790, γίνεται δεκτή τον

³⁴ Ι. Χατζηπαναγιώτη – Sangmeister, «Η πρώτη ελληνική εφημερίδα, ο *Ταχυδρόμος τῆς Βιέννης* (1784) των Βεντότη και Baumeister, και η δημιουργία μιας αστικής δημοσιότητας στους Νέους Χρόνους», στο: *Κονδυλοφόρος*, τχ. 9 (2009), σ. 131-148

³⁵ Αικ. Κουμαριανού, «Ιστορική διαδρομή τού ελληνικού Τύπου, 1780 – 1922», *ό.π.*, σ. 57

³⁶ Αικ. Κουμαριανού, «Προεπαναστατικός Τύπος. Η ώρα των εφημερίδων και των περιοδικῶν 1784 – 1821», *ό.π.*, σ. 107

Οκτώβριο του ιδίου χρόνου. Η “*Εφημερίς*” θα αποτελέσει ορόσημο και γόνιμο έδαφος για την εξέλιξη του ελληνικού προεπαναστατικού Τύπου.

Β' Κεφάλαιο

Ελληνικά ειδησεογραφικά φύλλα κατά την προεπαναστατική περίοδο

2.1. «Έφημερις» της Βιέννης, 1790 – 1797

Με την έκδοση του πρώτου φύλλου τής “*Έφημερίδος*”, όπως καθιερώθηκε η ονομασία της, τον Δεκέμβριο του 1790, εγκαινιάζεται ο βασιλικός δρόμος τής ελληνικής δημοσιογραφίας³⁷ στην προεπαναστατική περίοδο, για να συνεχισθεί στα χρόνια τής Επανάστασεως και συνακόλουθα στο ελεύθερο ελληνικό κράτος. Η μακρά διάρκεια του ειδησεογραφικού φύλλου των αδελφών Πουλίου αποτελεί δείγμα τής επιτυχημένης δεκαετούς εκδοτικής διαδρομής.

Οι εκδότες, Γεώργιος και Πούπλιος Μαρκίδες Πουλίου, Μακεδόνες από τη Σιάτιστα και κάτοικοι Βιέννης στα τελευταία χρόνια τού 18^{ου} αι., ασχολήθηκαν με τυπογραφικές δραστηριότητες και με τη βιβλιοπαραγωγή ελληνικών εκδόσεων. Συγχρόνως, επεδόθησαν σε ποικίλους κλάδους τού εμπορίου, ενώ ο Πούπλιος είχε ονομασθεί επισήμως *εμπορομεσίτης*. Στις τυπογραφικές τους εργασίες συνεργάστηκαν με τον Baumeister, τον Αυστριακό διδάκτορα Νομικής, που είχε ιδρύσει το 1781 τυπογραφείο, εντός του οποίου εξεδόθησαν πολλά ελληνικά βιβλία και πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες εκδοτικές απόπειρες ελληνικής εφημερίδας από τον Γεώργιο Βεντότη και τον Δημήτριο Θεοχαρίδη. Τη λειτουργία τού τυπογραφείου ανέλαβαν οι αδελφοί Πουλίου, κατά παραχώρηση από τον ιδιοκτήτη το 1792, χωρίς, ωστόσο, να αποκτήσουν την ιδιοκτησία του.³⁸

Οι αδελφοί Πουλίου στα πρώτα φύλλα τής “*Έφημερίδος*” δεν αναφέρονται ως εκδότες.³⁹ Γίνεται αναφορά μόνο στο τυπογραφείο τού Baumeister, όπου ήταν εφικτό να γίνουν εγγραφές συνδρομητών πέραν του κρατικού ταχυδρομείου. Στο 8^ο φύλλο την 24^η Ιανουαρίου 1791, στο υποσέλιδο της τελευταίας σελίδας αναγράφεται στα ελληνικά και στα γερμανικά “*Εύρίσκεται εις τὸ Κ. Β. Όμπερτς Χοφ Ποστάμτς Τζάιτουγγς Έξπενδιτσιόνι εις Βιέννα*” ως πληροφορία για την πρακτόρευση των εφημερίδων.⁴⁰ Η πρώτη έμμεση αναφορά στους εκδότες αδελφούς Πουλίου γίνεται στο 40^ο φύλλο τη 16^η Μαΐου 1791, όταν, κάτω από μία χαλκογραφία τού κάστρου

³⁷ Λ. Δρούλια – Γ. Κουτσοπανάγου, *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784-1974. Εφημερίδες, περιοδικά, δημοσιογράφοι*, Αθήνα 2008, 2τ., σ. 56

³⁸ Αικ. Κουμαριανού, «Προεπαναστατικός Τύπος. Η ώρα των εφημερίδων και των περιοδικών 1784 – 1821», *ό.π.*, σ. 107

³⁹ *Έφημερις*, αρ. φ. 1, 31.12.1790, σ. 1-4 & *Έφημερις*, αρ. φ. 2, 3.1.1791, σ. 5-9

⁴⁰ *Έφημερις*, αρ. φ. 8, 24.1.1791, σ. 42

τού Ισμαήλ, που κυκλοφορεί με το κύριο σώμα τής “*Εφημερίδος*”, υπογράφουν “*Βιέννη παρά Μαρκίδων Πούλιου*”.⁴¹ Καθώς η κυκλοφορία συμπληρώνει το εξάμηνο, το 41^ο φύλλο, την Παρασκευή 20^η Μαΐου 1791, συνοδεύεται στην τελευταία σελίδα από την είδηση της ανανέωσης της συνδρομής είτε στην “*πόστιαν*”, δηλαδή στο ταχυδρομείο, είτε “*εἰς ἡμᾶς Μαρκίδες Πούλιου*”.⁴² Η πρώτη επίσημη υπογραφή των εκδοτών θα αναγνωσθεί στο 87^ο φύλλο, την Παρασκευή 28^η Οκτωβρίου 1791, στην τελευταία σελίδα, προσυπογράφοντας “*οἱ ἐκδότηι Μαρκίδες Πούλιου*”.⁴³

Τα περιεχόμενα της “*Εφημερίδος*” τεκμηριώνουν απόλυτα τη μέθεξή τους στα πολιτικά – επαναστατικά δρώμενα, ελληνικά και ευρωπαϊκά, της τελευταίας δεκαετίας τού 18^{ου} αι. Η ειδησεογραφική ύλη, οι μεταγενέστερες εξελίξεις, όπως διαμορφώθηκαν μέσα από τη δράση τού Ρήγα και την εμπλοκή των αδελφών Πουλίου στους συνωμοτικούς σχεδιασμούς, η ένταξή τους στις μυστικές δραστηριότητες του Υπουργείου Εξωτερικών τής επαναστατημένης Γαλλίας, οι δραστηριότητες στις Παρίστριες Ηγεμονίες, όπου διέδιδαν γαλλικά επαναστατικά βιβλία και έντυπα και οι εκδόσεις τού τυπογραφείου⁴⁴ καταδεικνύουν τη μέθεξη στην επαναστατική ατμόσφαιρα, που επέβλεπε, χάριν των ευνοϊκών ιστορικών συγκυριών – Γαλλική Επανάσταση και Διαφωτισμός – στην αφύπνιση της εθνικής συνείδησης, στον ξεσηκωμό τού Ελληνισμού και στην απελευθέρωση του υποδούλου Γένους.

Στο κείμενο, που κυκλοφόρησαν οι αδελφοί Πουλίου τον Οκτώβριο του 1790, για να αναγγείλουν την έκδοση της “*Εφημερίδος*” αποκαλύπτουν τις προθέσεις και τους στόχους τους. Οι σκέψεις τους διαπνέονται από τις ιδέες τού Διαφωτισμού και το θαυμασμό τους για την αρχαιοελληνική προσέγγιση του ανθρωπίνου βίου “*Η φιλομάθεια ἐμφυτεύει εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν πολυμάθειαν, ἢ ὅποια τοὺς κάνει εὐτυχεῖς καὶ εὐδαίμονας*”. Παράλληλα, εκφράζουν τη θλίψη τους για την υποδούλωση του Γένους, τονίζοντας ότι, παρά τις αντιξοότητες, εντοπίζουν δείγματα ανάκαμψης. Νιώθουν μία αισιοδοξία ότι ο Ελληνισμός μπορεί να κατορθώσει άλματα “*προσφέροντας τοῖς φιλέλλησι μίαν γαζέταν (τζάιτουγγ) εἰς τὴν ἀπλὴν ῥωμαϊκὴν γλῶσσαν, ἢ ὅποια δὲν εἶναι ἄλλο τι παρὰ μία καθημερινὴ ἱστορικὴ διήγησις [...]* ἀξιοδιηγήτων πραγμάτων, ὄχι μόνον πολεμικῶν, ἀλλὰ καὶ πολιτικῶν, καὶ μάλιστα

⁴¹ *Εφημερίς*, αρ. φ. 40, 16.5.1791

⁴² *Εφημερίς*, αρ. φ. 41, 20.5.1791, σ. 192

⁴³ *Εφημερίς*, αρ. φ. 87, 28.10.1791, σ. 412

⁴⁴ Αικ. Κουμαριανού, *Ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος. Βιέννη – Παρίσι (1784 – 1821)*, Αθήνα 1995, σ. 41

οικονομικῶν· τουτέστιν ἐκείνων ὅπου ποτὲ μὲν εἰς ἐτούτην ποτὲ δὲ εἰς ἄλλην Ἐπαρχίαν ἢ ἄλλην Δεσποτείαν καὶ τόπον τῆς Εὐρώπης ἢ καὶ ἄλλο μέρος τοῦ κόσμου συμβαίνουν.”. Προβληματισμοί συνεπείς προς τις πολιτικές και τις εθνικές βλέψεις και επιδιώξεις τους. Στόχοι που υπηρέτησαν με συνέπεια, συμμετέχοντας ενεργά στο επαναστατικό κίνημα του Ρήγα και εκτυπώνοντας όχι μόνο τη *Χάρτα*, αλλά όλα τα πολιτικά κείμενα του Βελεστινλή.

Βέβαια, στο ὄραμά τους εχθρός στέκεται η λογοκρισία τῆς Αυστρίας, υποκινούμενη από τις συνήθειες παρεμβάσεις των Οθωμανών. Στο πρώτο τους κείμενο, δηλώνοντας την πρόθεσή τους να αποφύγουν αυτές τις παρεμβάσεις, προσθέτουν ένα σύντομο “*Σημείωμα*”, στο οποίο μεταξύ άλλων αναφέρουν “*διὰ τοὺς εἰς τὴν τῶν Ὀθωμανῶν ἐπικράτειαν εὕρισκομένους νὰ γίνῃ μία ἐφημερίς, εἰς τὴν ὁποῖαν τὸ κεφάλαιον περὶ τῶν εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη συμβαινόντων θέλει ἀποσιωπηθῆ, ὡσὰν ἐκεῖνα αὐτοῖς γνωστὰ εἶναι...*”, φράση που σημαίνει ότι τα φύλλα, που θα κυκλοφορούσαν στην οθωμανική επικράτεια δε θα περιελάμβαναν το σύνολο των περιεχομένων.⁴⁵

Ο πλήρης τίτλος τού φύλλου είναι “*Ἐφημερίς, εἶτ’ οὖν Ἀκριβὲς Ἀπάνθισμα τῶν κατὰ τὸν ἐνεστῶτα χρόνον ἀξιολογωτέρων, ναὶ μὴν, καὶ ἀκριβεστέρων παγκοσμίων συμβεβηκότων, ἅπερ φιλοπόνως καὶ ἐμμελῶς, δίκην μελίσης, ἀπανταχόθεν συλλεξάμενοι, χάριν τῆς ἐπωφελῶς τῶν πολλῶν περὶ τὰ νέα περιεργίας φιλοφρόνως ἐκδίδομεν.*” Η έκδοση ξεκίνησε το 1791 και διεκόπη το 1797· το πρώτο φύλλο τῆς “*Ἐφημερίδος*” κυκλοφόρησε την 31^η Δεκεμβρίου 1790 και το ὕστερο την τελευταία εβδομάδα τού Δεκεμβρίου 1797, σε δισεβδομαδιαία βάση.

Η εξωτερική μορφή τού πρώτου φύλλου, αλλά και ὅσων ακολούθησαν ἦταν απλή, ἓνα μικρόσχημο αρχικά τετρασέλιδο δίστηλο. Στην πρώτη έκδοση δηλώνεται ο αριθμός τού φύλλου, ο τόπος και η ημερομηνία έκδοσης, χωρίς να αναφέρεται, ὅπως εξετάστηκε, ο εκδότης, ενώ πριν από τις ειδήσεις υπάρχει η προσφώνηση “*τῷ φιλιαναγνώστη*”. Το πρώτο φύλλο συνοδεύεται και από μία συμβολική απεικόνιση, στην οποία κυριαρχεί η μορφή μίας γυναίκας με αρχαιοελληνική ἀμφίεση και ἓνα ανοιχτό βιβλίο ως σύμβολο της Ελλάδας, στην οποία ἓνα παιδί κομίζει ἓνα σημεῖωμα, που παραπέμπει στην “*Ἐφημερίδα*”. Σε μία ηλιόλουστη πεδιάδα, με διάχυτες τις ακτίνες τού ηλίου, μία ἄλλη γυναικεῖα ὑπαρξῆ σαλπίζει ἓνα ηχηρό μήνυμα, συμβολίζοντας προφανῶς τη Φῆμη. Στη δεξιά πλευρά τῆς εικόνας υπάρχει μία

⁴⁵ Αικ. Κουμαριανού, «Προεπαναστατικός Τύπος. Η ὥρα των εφημερίδων και των περιοδικῶν 1784 – 1821», ὁ.π., σ. 108-109

κυψέλη μελισσών πάνω σε μία κρήνη, όπου αναπαρίσταται το διψασμένο για γνώση, μάθηση και ειδήσεις Γένος, που θα κατευνάσει τις ανησυχίες του μέσα από τη νέα εφημερίδα.⁴⁶ Στις μετέπειτα εκδόσεις των επόμενων ετών θα ακολουθήσουν ποικίλες συμβολικές εικόνες, χωρίς, ωστόσο, η μορφή της “*Εφημερίδος*” να αλλάζει αισθητά. Εκείνο δε, που προκαλεί αίσθηση, είναι πως η αρίθμηση των σελίδων δεν ξεκινάει με την έκδοση νέου φύλλου, αλλά συνεχίζει από το προηγούμενο. Ενδεικτικά, την 11^η Δεκεμβρίου 1797, στο 99^ο φύλλο, η αρίθμηση έφτανε τις 1098 σελίδες.⁴⁷

Η “*Εφημερίς*” αυτοσυστήνεται ως πολιτική εφημερίδα ενημερωτικού χαρακτήρα, κάτοπτρο του κοινωνικού λόγου στο πρότυπο ανάλογων ευρωπαϊκών φύλλων, από τα οποία αντλεί σημαντικό μέρος της ύλης της. Η πολιτική ειδησεογραφία κατελάμβανε τον κύριο όγκο της ύλης. Επεδίωκε τη σύνοψη της επικαιρότητας μέσα από χρονογραφικού τύπου αναφορές πολιτικών και στρατιωτικών γεγονότων από τον ευρωπαϊκό και οθωμανικό χώρο, παρακολουθούσε τη διπλωματική κίνηση, δημοσίευε ανταποκρίσεις από διάφορες πόλεις, ενώ δεν ενέλειπαν τα ζητήματα που αφορούσαν στον Ελληνισμό. Περιελάμβανε, επίσης, χρήσιμες ειδήσεις για τους εμπόρους και τη διεξαγωγή των δραστηριοτήτων τους, πληροφορίες για τις ισοτιμίες των νομισμάτων, καιρικά φαινόμενα χρήσιμα για τη γεωργία. Στην ύλη της απαντούν ακόμη πληροφορίες για ανακαλύψεις, εφευρέσεις, νέα και περίεργα συμβάντα από όλο τον κόσμο, όπως και αναφορές σε κοινωνικές εκδηλώσεις στη Βιέννη και τις άλλες πόλεις της Αψβουργικής μοναρχίας, τη Βούδα και την Πέστη, σχετικά με παραστάσεις, χορούς, δημόσιες τελετές, πριγκιπικούς γάμους και βασιλικά ειδύλλια. Δεν απουσίαζαν, όμως, και οι ειδήσεις για τη μόδα, σταχυολογημένες από τον ευρωπαϊκό Τύπο, αλλά και κάποτε αγγελίες συνοικεσίων.⁴⁸

Ο χαρακτήρας της “*Εφημερίδος*” είναι σαφώς ειδησεογραφικός και ενημερωτικός. Στην εποχή μάλιστα που ο ευρωπαϊκός χώρος συνταρασσόταν από κοσμοϊστορικά γεγονότα, αλλά και δοκιμαζόταν από τις πολεμικές συγκρούσεις Ρωσίας – Τουρκίας (1787 – 1792), οι αδελφοί Μαρκίδες Πουλίου υπηρέτησαν την πληροφόρηση του Ελληνισμού. Η εφημερίδα αφιερώνει εκτενή δημοσιεύματα στις πολεμικές συγκρούσεις, ενίοτε σε συνέχειες, και αφορούν στην πολεμική κατάσταση και στις εξελίξεις και στα δύο στρατόπεδα⁴⁹ έως τη νίκη των Ρώσων.⁵⁰ Μάλιστα, οι

⁴⁶ *Εφημερίς*, αρ. φ. 1, 31.12.1790, σ. 1

⁴⁷ *Εφημερίς*, αρ. φ. 99, 11.12.1797, σ. 1098

⁴⁸ *Εφημερίς*, αρ. φ. 40, 19.5.1797, σ. 466

⁴⁹ *Εφημερίς*, αρ. φ. 3, 7.1.1791, σ. 15 & *Εφημερίς*, αρ. φ. 26, 28.3.1791, σ.115

⁵⁰ *Εφημερίς*, αρ. φ. 59, 22.7.1791, σ. 267

εκδότες ενέπνεαν θάρρος στους Έλληνες αναγνώστες τους με τη σκέψη, ότι οι Γραικοί τής Κωνσταντινούπολης ενωμένοι κάποτε με τους Ρώσους είναι εύκολο να πολιορκήσουν τους Τούρκους και να τους τρέψουν σε φυγή.⁵¹

Η “*Εφημερίς*” υπήρξε ένα μέσο που ασφαλώς συνέτεινε στην πολιτική εγρήγορση του Ελληνισμού. Ευρύτερος στόχος ήταν η δημιουργία συσπειρώσεων διαφόρων κοινωνικών ομάδων, όχι απαραίτητα αποκλειστικά και μόνον ελληνικών, που θα υπηρετούσαν τα απελευθερωτικά σχέδια των λαών τής Βαλκανικής χερσονήσου. Συχνά, κεκαλυμμένες κάτω από ένα ύφος ουδέτερο, με επίφαση αντικειμενικότητας υπό το φόβο τής λογοκρισίας, οι ειδήσεις τής “*Εφημερίδος*” εξιστορούσαν τις επιχειρήσεις τού Λάμπρου Κατσώνη στο Ιόνιο, τις επιτυχίες τού Ποτέμκιν στη μάχη και στην κατάληψη του φρουρίου τού Ισμαήλ, τα γεγονότα τού αυστροτουρκικού πολέμου (1787 – 1791)⁵² και της επαναστατημένης Γαλλίας⁵³ και ετόνωναν το ηθικό και το φρόνημα των Ελλήνων.

*“Τὸ φιλομαθέστατον γένος τῶν Ἑλλήνων, (έννοῶ πάντας τοὺς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ ἀπλὴν εἰδότας) δὲν προσμένει ἄλλο παρὰ μίαν λεπτοτάτην αὖραν, ἓνα μικρὸν ἐλατήριον διὰ τὸ ἐκτιναχθεῖ πάλιν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Ἑλικῶνος.”*⁵⁴

Ιδιαίτερα σημαντικά είναι τα φιλολογικά – λογοτεχνικά στοιχεία τής “*Εφημερίδος*” για την ελληνική βιβλιοπαραγωγή με κριτικές και διαφημίσεις βιβλίων.⁵⁵ Δημοσιεύει αγγελίες νέων ελληνικών εκδόσεων, παρέχοντας πληροφορίες πολύτιμες για την κίνηση του ελληνικού βιβλίου και παραθέτοντας συχνά τα ονόματα των συνδρομητών.⁵⁶ Προυσιάζει, επίσης, συχνά ποίηση φαναριώτικη από γραμματολογική άποψη, διδακτική επί το πλείστον, η οποία ενέχει τη γοητεία, που της προσδίδει η δημόδης γλώσσα και το ανεπιτήδευτο ύφος.

*Εἰς ἓνα κάλλος θαυμαστὸ
πολλοὺς ἐπαίνους χρεωστῶ,
καὶ θέλω νὰ τοὺς δώσω
πλὴν πῶς νὰ τοὺς πληρώσω,
ποῦ κάθε γλῶσσα τεχνικὴ,
μὲ ὄλην τὴν ῥητορικὴ,*

⁵¹ Αικ. Κουμαριανού, «Προεπαναστατικός Τύπος. Η ώρα των εφημερίδων και των περιοδικών 1784 – 1821», *ό.π.*, σ. 109

⁵² *Εφημερίς*, αρ. φ. 14, 12.2.1791, σ. 63 & *Εφημερίς*, αρ. φ. 63, 5.8.1791, σ. 285-286

⁵³ *Εφημερίς*, αρ. φ. 62, 1.8.1791, σ. 284 & *Εφημερίς*, αρ. φ. 62, 4.8.1794, σ. 669

⁵⁴ *Εφημερίς*, αρ. φ. 58, 21.7.1797, σ. 671

⁵⁵ Γ. Λάιος, *ό.π.*, σ. 50

⁵⁶ Αικ. Κουμαριανού, *Ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος. Βιέννη – Παρίσι (1784 – 1821)*, *ό.π.*, σ. 58

*δὲν ἠμπορεῖ νὰ φθάσῃ
νὰ τὸ ἐγκωμιάσῃ;⁵⁷*

Ἡ λογοτεχνική ὕλη, πενιχρή στα πρώτα ἔτη κυκλοφορίας, πυκνώνει κυρίως κατά την τελευταία της χρονιά. Περιλαμβάνει σύντομα στιχουργήματα, μεταφράσεις “νεκρικών διαλόγων”, αλληγορικά στιχουργήματα σε αρχαία γλώσσα, ερωτικά, φαναριώτικα τραγούδια συνοδευόμενα συχνά από τη μουσική τους, γνωστά από τις χειρόγραφες ανθολογίες “μισμαγιές”, αλλά και στιχουργήματα εμπνευσμένα από την επικαιρότητα. Οἱ στίχοι που ακολουθοῦν προέρχονται ἀπὸ ἓνα στιχούργημα, το οποίο θρηνεῖ το χαμό τοῦ μεγάλου δραγουμάνου Γεωργίου Μουρούζη, που δολοφονήθηκε στα 1796.

ETZELI KAZA

*Τὶ τὸ δράμα τάχα τοῦτο, τίς ἢ τραγική σκηνή;
Ποῖα ἔκλειψις ἐφάνη εἰς τὴν σφαῖραν τὴν κοινή;
Τὶς ἀστήρ λαμπρὸς ἐχάθη, καὶ δὲν ἔχει πλιὰ νὰ βγῆ
νὰ κυκλοφορῆ νὰ λάμπῃ ὡς φωτιστικὴ πηγὴ;
Πόθεν εἶναι τοῦτο τάχα, οἱ πλανῆται τοῦ παντός,
παρ' ἐλπίδα ν' ἀποτύχουν τοῦ ἡλιακοῦ φωτός;
Ἡ ὑδρόγειος ἢ σφαῖρα λαμπροτάτη φωτεινὴ,
πῶς νὰ χάσῃ τὸν ἀστέρα, καὶ νὰ μείνῃ σκοτεινὴ;
Δι' αὐτὸν τὸ πᾶν λυπεῖται, καὶ μελαγχολεῖ ἡ γῆ
ἐπειδὴ σχεδὸν ἐχάθη τοῦ φωτός της ἢ πηγῆ.*

{...}

*Δὲν εἶν' οὐρανοῦ πλανήτης ἀλλὰ γῆς λαμπρὸς ἀστήρ,
ὁ ἐξακουστὸς Μουρούζης τῶν μουσῶν σχεδὸν Πατήρ.
Ἵπερεῖχε τοὺς πλανήτας ποῦ τὸν ἥλιον ζητοῦν
νὰ τοὺς δώσῃ φωτὸς μέρος, καὶ νὰ λάμπουν ὅποσοῦν.
Αὐτὸς ἔλαμπεν στὴν σφαῖραν ἄνευ συνδρομῆς τινός,
θριαμβεύων εἰς τὰ πάντα εὐφυνῶς, καὶ εὐγενῶς.
Δεκαεννιᾶ χρόνων ἀνέβη, εἰς τὸν ὑψηλὸν βαθμὸν
κι' ἐκυβέρνα κάθε πρᾶγμα μ' ἀρμονίαν καὶ ῥυθμόν.
Σύμβουλος τῶν ἀπορρήτων ὁδηγὸς τῶν ἀμαθῶν,
τάξεως, καὶ ἡλικίας κάθε μιᾶς ὁ κολοφῶν.
Μιᾶ ψυχὴ ἐστολισμένη ἀπὸ κάθε ἀρετὴν,*

⁵⁷ Αἰκ. Κουμαριανού, «Προεπαναστατικός Τύπος. Ἡ ὥρα των εφημερίδων και των περιοδικῶν 1784 – 1821», ὁ.π., σ. 109

*ἀπὸ πνεῦμα, καὶ σοφίαν ὑπὲρ νοῦν, καὶ νοητήν. {...}*⁵⁸

Αντίπαλος στο ειδησεογραφικό και ενημερωτικό έργο τής “*Εφημερίδος*” είναι η λογοκρισία. Οι εκδότες, επιδιώκοντας να κατοχυρώσουν τη νομιμότητα του φύλλου, αντλούν την ύλη από αυστριακές εφημερίδες, όπως τον *Österreichische* και την *Wiener Zeitung* και γενικότερα από ξένα δημοσιογραφικά φύλλα, ώστε να αποφεύγεται η εμπλοκή των αυστριακών αρχών. Ωστόσο, παρά τις προσπάθειες τήρησης της αντικειμενικότητας των πολιτικών και πολεμικών ειδήσεων, η επιτυχημένη δραστηριότητά της προκαλούσε σοβαρές ανησυχίες στην τουρκική ηγεσία,⁵⁹ η οποία δεν έκρυβε τη δυσφορία της ακόμη και με την ύπαρξη ελληνικής εφημερίδας. Επέβαλε μάλιστα την απαγόρευση διακίνησης του φύλλου στην Οθωμανική επικράτεια και ιδίως στην Κωνσταντινούπολη μέσω του αυστριακού ταχυδρομείου, απαίτηση που σηματοδοτούσε όχι την παύση τής έκδοσης, αλλά την αισθητή μείωση των συνδρομητών στην οθωμανική πρωτεύουσα, κέντρο τού Ελληνισμού. Οι Τούρκοι ζητούσαν να μην επιτρέπεται η κυκλοφορία τής “*Εφημερίδος*” στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, *καθώς διαβάζεται από κληρικούς, εμπόρους και αργόσχολους από κάθε τάξη των Ελλήνων και δίνει λαβή και αφορμή για συζητήσεις παράλογες.*⁶⁰

Είναι γεγονός ότι η επιλογή των ειδήσεων, που δημοσιεύονται, είναι ενδεικτική των βλέψεων και των πολιτικών στόχων των εκδοτών, ενώ ακόμη και η ποσοτική καταγραφή των άρθρων μπορεί να προσδιορίσει τους πολιτικούς προβληματισμούς και τις επιδιώξεις τους. Ενδεικτική αναφορά αποτελούν τα επαναστατικά γεγονότα στη Γαλλία. Στο 58^ο φύλλο τής “*Εφημερίδος*”, την 21^η Ιουλίου 1797, στη σελίδα 670, που γίνεται αναφορά στον εορτασμό τής άλωσης της Βαστίλης στο Παρίσι, υπάρχουν αποσιωπητικά και το τέλος τής σελίδας είναι κενό και λευκό.⁶¹ όπερ σημαίνει πιθανή παρέμβαση λογοκρισίας. Ουκ ολίγες φορές η “*Εφημερίς*” λογοκρίθηκε. Στην αρχή τής κυκλοφορίας της τον Ιανουάριο του 1791, ήδη στο 10^ο φύλλο, στην τελευταία σελίδα υπάρχουν αντίτυπα, που η φράση στο τέλος έχει αφαιρεθεί “*ὡς φθονεροὶ τοῦ καλοῦ ἔργου καὶ προβλήματος τῶν Ρωμαίων*”,⁶² αναφορά που παραπέμπει στους Οθωμανούς.

⁵⁸ *Εφημερίς*, αρ. φ. 36, 5.5.1797, σ. 424-426

⁵⁹ Αικ. Κουμαριανού, *Ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος. Βιέννη – Παρίσι (1784 – 1821)*, ό.π., σ. 54-55

⁶⁰ Αικ. Κουμαριανού, «Προεπαναστατικός Τύπος. Η ώρα των εφημερίδων και των περιοδικών 1784 – 1821», ό.π., σ. 110

⁶¹ *Εφημερίς*, αρ. φ. 58, 21.7.1797, σ. 670

⁶² *Εφημερίς*, αρ. φ. 10, 31.1.1791, σ. 50

Την ίδια κατεύθυνση των πολιτικών προβληματισμών και επιδιώξεων διαγράφει και η έκδοση της “*Εφημερίδος*” στην ιλλυρική, δηλαδή τη σερβική, γλώσσα. Με τον τίτλο “*Serbskija Novini*” η σερβική εφημερίδα εξεδόθη από τη 14^η Μαρτίου 1791 έως την 31^η Δεκεμβρίου 1792. Το τυπογραφείο, που ανέλαβε την έκδοσή της, ανήκε στον Kurzboeck, έδρευε στη Βιέννη και διέθετε τα απαιτούμενα τυπογραφικά μέσα για τη σερβική γλώσσα, αλλά και την ανάλογη εμπειρία σε εκδόσεις για το ιλλυρικό αναγνωστικό κοινό. Την επίβλεψη, βέβαια, στη σύνταξη, στην ύλη και στην τελική έκδοση είχαν οι αδελφοί Μαρκίδες Πουλίου.⁶³ Η επιλογή των εκδοτών να κυκλοφορήσουν ένα ακόμη ειδησεογραφικό φύλλο για το σλαβόφωνο κοινό υποδηλώνει τους πολιτικούς οραματισμούς των εκδοτών και του Ρήγα, για έναν κοινό αγώνα των Βαλκανικών λαών εναντίον των Τούρκων.⁶⁴ Στο ελληνικό και στο σλαβόφωνο αναγνωστικό κοινό μέσω της ενημέρωσης εγείρονται προβληματισμοί εθνικοί και πολιτικοί, τους οποίους κομίζει η Γαλλική Επανάσταση.⁶⁵

Η επταετής διαδρομή της “*Εφημερίδος*” (Δεκέμβριος 1790 – Δεκέμβριος 1797) στάθηκε επιτυχής, ενώ η παρουσία της για την εθνική αφύπνιση του Ελληνισμού και την έγερση των πολιτικών οραμάτων ήταν σπουδαία. Η σύλληψη του Ρήγα τον Δεκέμβριο του 1797 από τις αυστριακές αρχές στην Τεργέστη και των συντρόφων του στη Βιέννη, ο εντοπισμός επαναστατικού υλικού, συμπεριλαμβανομένης της *Χάρτας* τού Βελεστινλή, που είχαν τυπωθεί στο τυπογραφείο των αδελφών Μαρκιδών Πουλίου, αλλά και η ανατρεπτική στάση των ιδίων στάθηκαν οι αιτίες για την παύση της λειτουργίας τού τυπογραφείου και της εκδόσεως της εφημερίδας, παρότι οι εκδότες διαβεβαίωναν τους αναγνώστες για τη συνέχισή της, προτείνοντας μάλιστα την ανανέωση της συνδρομής.⁶⁶ Η θλιβερή τύχη τού Ρήγα είναι γνωστή. Οι εκδότες της “*Εφημερίδος*” δεν υπέστησαν την ίδια τραγική κατάληξη, καθώς ο ένας αδελφός βρισκόταν στις Παρίσιες Ηγεμονίες την περίοδο εκείνη, διακινώντας προπαγανδιστικά γαλλικά βιβλία και απέφυγε τη σύλληψη, ενώ ο έτερος ως Αυστριακός υπήκοος υπέστη μόνο την εξορία. Οι δύο αδελφοί Μαρκίδες Πουλίου εργάστηκαν τόσο ως Έλληνες πατριώτες για την

⁶³ Λ. Βρανούσης, *ό.π.*, σ. 112-113

⁶⁴ Αικ. Κουμαριανού, *Ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος. Βιέννη – Παρίσι (1784 – 1821)*, *ό.π.*, σ. 55

⁶⁵ Λ. Δρούλια – Γ. Κουτσοπανάγου, *ό.π.*, 1τ., σ. 24

⁶⁶ *Εφημερίς*, αρ. φ. 89, 6.11.1797, σ. 960-961

πραγματοποίηση του σχεδίου τού Ρήγα όσο και ως δημοκράτες – πράκτορες της Γαλλικής Επανάστασης.⁶⁷

Η “*Εφημερίς*” των Σιατιστέων αδελφών Μαρκιδών Πουλίου είναι το πρώτο δημοσιογραφικό όργανο του Ελληνισμού, αξιολογώντας την επάρκεια και τη διάρκειά της, που εγκαινίασε το βασιλικό δρόμο τής ελληνικής δημοσιογραφίας προεπαναστατικά.

2.2. «Ειδήσεις διὰ τὰ ἀνατολικὰ μέρη», Βιέννη 1811

Ένα ακόμη βραχύβιο δημοσιογραφικό φύλλο έρχεται να προστεθεί στις απόπειρες ανάπτυξης του ελληνικού Τύπου, αρκετά χρόνια μετά από την παύση τής “*Εφημερίδος*”. Οι δημοσιογραφικές δραστηριότητες των Ελλήνων επιβραδύνθηκαν εξαιτίας αφενός της σύλληψης του Ρήγα και των συντρόφων του και αφετέρου της παύσεως της “*Εφημερίδος*”. Τη δεκαετία 1800 – 1810 καταγράφονται πολλές απόπειρες Ελλήνων προς τις αυστριακές αρχές, για να εγκριθούν τα αιτήματά τους αναφορικά με την έκδοση ελληνικής εφημερίδας. Ανάμεσα σε αυτά φαίνεται να ανήκει και το αίτημα του Νεοφύτου Δούκα, λογίου και ιερέα τού ελληνορθόδοξου Ι.Ν. Αγίου Γεωργίου Βιέννης, το οποίο, όμως, απερρίφθη.

Τον Ιανουάριο του 1805 ο Αυστριακός Ιωσήφ Φραγκίσκος Χαλλ, διευθυντής Λυκείου και λογοκριτής ελληνικών βιβλίων, αιτήθηκε του προνομίου να εκδώσει ελληνική εφημερίδα. Η αίτηση και το σχέδιο του Χαλλ παρεπέμφθησαν στον Πρόεδρο της Αστυνομίας Sumeraw, ο οποίος με έγγραφό του την 9^η Φεβρουαρίου 1805 προς τον Αντικαγκελάριο Cobenzl σημειώνει πως για τον Νεόφυτο Δούκα δεν έχει απάντηση, ενώ εξαιρεί τον Χαλλ για τα αγαθά φρονήματά του, με το επιχείρημα ότι κατέχει δύο καίριες θέσεις στο δημόσιο τομέα και είναι άξιος της εμπιστοσύνης τού κράτους.⁶⁸

Η πολιτική και η πολεμική κατάσταση, που επικρατούσε στην Ευρώπη αυτή την περίοδο, καθώς και η γραφειοκρατική ολιγωρία, επιβράδυναν την παραχώρηση αδείας έως τον Απρίλιο του 1807. Τότε παραχωρείται στον Χαλλ το εικοσιπενταετές προνόμιο της έκδοσης ελληνικής εφημερίδας. Συντάκτης και συνεκδότης ήταν ο Μακεδόνας Ευφρόνιος Ραφαήλ Παπαγιαννούσης – Πόποβιτς, δάσκαλος σε σχολείο τής ελληνικής κοινότητας στη Βιέννη. Η βραχύβια εφημερίδα ήταν δισεβδομαδιαία,

⁶⁷ Γ. Μπόντας, *Οι πρόδρομοι της ελληνικής δημοσιογραφίας. Σιατιστινοί αδερφοί Μαρκίδες – Πουλίου και η πρώτη ελληνική εφημερίδα*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 74

⁶⁸ Γ. Λάιος, *ό.π.*, σ. 77

κυκλοφορούσε κάθε Τρίτη και Παρασκευή, αποτελείτο από οκτώ σελίδες, διαστάσεων $52 \times 13 \text{ cm}$ και εξέδωσε μόνο 52 φύλλα έως την 27^η Δεκεμβρίου 1811. Πρόκειται για ένα ειδησεογραφικό φύλλο περιορισμένης εμβέλειας, χρονικής και ουσιαστικής, καθώς ενέχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς τον τρόπο με τον οποίο ο εκδότης της αντιλαμβάνεται την έννοια του εφημεριδογράφου· φαίνεται να είναι ιδιαίτερα προσεκτικός και ακριβής στη διατύπωση, ώστε να αποφεύγει τις παρεμβάσεις των αυστριακών αρχών και πόσο μάλλον την απαγόρευση της έκδοσης.⁶⁹

Στην αγγελία του, που επιγράφεται ως “*Σχέδιον έφημερίδος εις την έλληνικην γλώσσαν*”, διαχωρίζεται το φύλλο σε τρεις ξεχωριστές ενότητες: τις ιστορικές ειδήσεις, τις εμπορικές και τις φιλολογικές. Βέβαια, στα ιστορικά ζητήματα αποσαφηνίζεται πως θα εγγράφονται μόνο τα αξιολογότερα γεγονότα τής εποχής, σκέψη που προϋδεάζει ότι δε θα καταγραφεί οτιδήποτε που δυνητικά θα προσκρούσει στην αυστριακή λογοκρισία ή θα προσβάλλει την Οθωμανική Αυτοκρατορία.⁷⁰ Έτσι, το φύλλο περιορίστηκε σε μία απλή καταγραφή των πολιτικών και στρατιωτικών γεγονότων τής Ευρώπης και της ανατολικής Μεσογείου, αντλώντας μάλιστα συχνά πληροφορίες και ειδήσεις από τον *Österreichischer*, την “*Εφημερίδα τής Βιέννης*” και άλλες ξενόγλωσσες εφημερίδες. Οι εμπορικές ειδήσεις, που δημοσιεύονται, είναι λιγιστές και σχετίζονται με την αναγραφή τιμών, εμπορευμάτων και νομισμάτων, τα συναλλάγματα και το χρηματιστήριο της αυστριακής πρωτεύουσας. Ελάχιστες δε, είναι και οι φιλολογικές ειδήσεις για τις Ιονίους Νήσους και τις Παρίστριες Ηγεμονίες. Όμως, οι “*Ειδήσεις δια τὰ ανατολικά μέρη*” περιελάμβαναν συχνά αναφορές σε πολιτισμικά θέματα και χρησιμοποιούσαν νεολογισμούς, για να αποδώσουν έννοιες των κοινωνικών δομών, που συντελούνταν στη Δυτική Ευρώπη.⁷¹

Αίσθηση προκαλεί η καταγραφή ειδήσεων από τη Γαλλία και τη δράση τού Ναπολέοντα.⁷² Η συνεχής αναφορά στο πρόσωπό του παρακίνησε μάλιστα τον αυτοκράτορα να αιτηθεί την απόκτηση φύλλων τής εφημερίδας. Έρευνες σε αυστριακές αρχειακές πηγές κομίζουν στη βιβλιογραφία έγγραφο του αστυνομικού διευθυντή Sieber προς τον Υπουργό τής Αστυνομίας Hager με ημερομηνία 13^η Νοεμβρίου 1811, σύμφωνα με το οποίο ο Γάλλος πρεσβευτής στη Βιέννη έλαβε την

⁶⁹ Αικ. Κουμαριανού, *Ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος. Βιέννη – Παρίσι (1784 – 1821)*, ό.π., σ. 62

⁷⁰ Αικ. Κουμαριανού, «Προεπαναστατικός Τύπος. Η ώρα των εφημερίδων και των περιοδικών 1784 – 1821», ό.π., σ. 112

⁷¹ Λ. Δρούλια – Γ. Κουτσοπανάγου, ό.π., σ. 64-65

⁷² *Ειδήσεις δια τὰ ανατολικά μέρη*, αρ. φ. 24, 20.9.1811, σ.1-3

εντολή από τον αυτοκράτορα Ναπολέοντα να αποστείλει όλα τα εκδοθέντα φύλλα της εφημερίδας και να συνεχίσει να του τα αποστέλλει και στο μέλλον.⁷³

Η εφημερίδα των Χαλλ – Πόποβιτς, παρά τις καλές προθέσεις των συντακτών να προσφέρουν στους Έλληνες τη δυνατότητα να αναγιγνώσκουν εφημερίδα στη μητρική τους γλώσσα, δε μακροημέρευσε. Οι “*Ειδήσεις διὰ τὰ ἀνατολικά μέρη*” ολοκλήρωσαν την έκδοσή τους τον Δεκέμβριο του 1811, προετοιμάζοντας το έδαφος για την εμφάνιση της μακροβιότερης ελληνικής εφημερίδας, τον “*Ελληνικὸν Τηλέγραφον*”. Αν και η πορεία της είναι σύντομη και τα περιεχόμενά της αδύναμα, οι “*Ειδήσεις διὰ τὰ ἀνατολικά μέρη*” καταγράφουν μια έμπρακτη ένδειξη του επίμονου ενδιαφέροντος του Ελληνισμού να αποκτήσει εφημερίδα στη γλώσσα του.⁷⁴

2.3. «*Ελληνικὸς Τηλέγραφος*», Βιέννη 1812 – 1836

Η είδηση για την έκδοση μίας νέας εφημερίδας με τίτλο “*Ελληνικὸς Τηλέγραφος. Περιοδικὴ ἐφημερὶς, Πολιτικὴ, Φιλολογικὴ καὶ Ἐμπορικὴ*” δημοσιεύθηκε σε ένα από τελευταία φύλλα τῆς εφημερίδας τού Χαλλ “*Ειδήσεις διὰ τὰ ἀνατολικά μέρη*”, χωρίς, ωστόσο, να αναφέρεται το όνομα του νέου εκδότη. Ἄλλωστε, ήταν ἤδη γνωστό πως ο Φραγκίσκος Ιωσήφ Χαλλ είχε αποδεσμευθεί από τη συνεργασία του με τον Ευφρόνιο Πόποβιτς και αναζητούσε ἕτερο συνεργάτη. Ο Δημήτριος Αλεξανδρίδης απευθύνθηκε στον Χαλλ, ὥστε να εξασφαλίσει, χάριν του εκδοτικού προνομίου τού Αυστριακού Καθηγητή, την έκδοση νέας εφημερίδας. Ο “*Ελληνικὸς Τηλέγραφος*” είναι η μακροβιότερη ελληνική εφημερίδα τῆς Βιέννης, η οποία κυκλοφόρησε από τον Ιανουάριο του 1812 ἕως τον Δεκέμβριο του 1836. Είναι η μόνη ελληνική εφημερίδα, που εξεδόθη προεπαναστατικά, δε διέκοψε την έκδοσή της το 1821 και συνέχισε να κυκλοφορεί τόσο στα επαναστατικά χρόνια ὅσο και κατά την πρώτη δεκαετία τού νεοσύστατου ελληνικού κράτους.⁷⁵

Το πρώτο φύλλο τῆς εφημερίδας την 3^η Ιανουαρίου 1812 ορίζει το πολιτικό της περιεχόμενο· καταγράφει τα πολιτικά νέα τού Δεκεμβρίου από το Βουκουρέστι και τη Μεγάλη Βρετανία, ενώ στο υποσέλιδο της δεύτερης σελίδας καταγράφονται πληροφορίες αναφορικά με τις συνδρομές ανά περιοχή.⁷⁶ Η αναγραφόμενη εξάμηνη συνδρομή για την Αυστρία ανέρχεται στα 13 νεοχάρακτα φιορίνια Βιέννης, ενώ

⁷³ Γ. Λάιος, *ό.π.*, σ. 80

⁷⁴ Αικ. Κουμαριανού, *Ο ελληνικὸς προεπαναστατικὸς Τύπος. Βιέννη – Παρίσι (1784 – 1821)*, Αθήνα 1995, σ. 67

⁷⁵ Αικ. Κουμαριανού, *Ο ελληνικὸς προεπαναστατικὸς Τύπος. Βιέννη – Παρίσι (1784 – 1821)*, *ό.π.*, σ. 66

⁷⁶ *Ελληνικὸς Τηλέγραφος*, αρ. φ. 1, 3.1.1812, σ. 1-2

παρατίθεται η οδός και επιπρόσθετες οδηγίες για την αγορά της.⁷⁷ Σύμμικτα στα άλλα φύλλα ο αναγνώστης θα αναζητήσει ειδήσεις εμπορικές και νέα φιλολογικά στην ομιλουμένη ελληνική γλώσσα, απαλλαγμένη από βαρβαρικές λέξεις και ιδιοματισμούς.⁷⁸ Μάλιστα η χρονική στιγμή, που εκδίδεται η εφημερίδα, συμπίπτει με τη γλωσσική διαμάχη κοραϊστών – αρχαϊστών. Ο “*Ελληνικός Τηλέγραφος*”, όμως, κράτησε απόσταση και ουδετερότητα στη διαμάχη,⁷⁹ καθώς ο Δημήτριος Αλεξανδρίδης – αν και λόγιος – με οξύνοια και πραγματιστική λογική δεν παρασύρθηκε από τη γλωσσική έριδα, που σημάδεψε την εποχή.

ΙΑτρός και λόγιος, βαθύς γνώστης θεμάτων αρχαίας ιστορίας και γεωγραφίας, πολυσχιδής, ευρυμαθής και πολύγλωσσος, ο Δημήτριος Αλεξανδρίδης υπήρξε ένας από τους πρώτους Έλληνες μελετητές των ανατολικών γλωσσών και της ανατολικής φιλολογίας. Η πνευματική του παραγωγή αγκαλιάζει το χώρο τής ιστοριογραφίας, της λεξικογραφίας και του επιστημονικού ανατολισμού με έμφαση στην έκδοση γεωγραφικών κειμένων.⁸⁰ Στο 5^ο φύλλο τής εφημερίδας τη 17^η Ιανουαρίου 1812, καταγράφεται η έκδοση *Τουρκικής Γραμματικής* 156 σελίδων, η οποία στην αρχή έλαβε τη μορφή *Γραικικοτουρκικού Λεξικού*, ενώ στις επόμενες σελίδες γίνεται εκτενής αναφορά στην ορθογραφία, στην ετυμολογία, στις αντωνυμίες, στα συστατικά των ρημάτων, στα μόρια και στη σύνταξη.⁸¹

Καθώς στον “*Ελληνικόν Τηλέγραφον*” δημοσιεύονται πολλά φιλολογικά άρθρα, ο Αλεξανδρίδης οδηγήθηκε σύντομα στη σκέψη να εκδώσει ένα αμιγώς φιλολογικό έντυπο τον “*Φιλολογικόν Τηλέγραφον*”. Στο πρώτο φύλλο τής εφημερίδας την Τετάρτη 1^η Ιανουαρίου 1817 ορίζεται το αυτόνομο φιλολογικό ύφος με αφιέρωμα στον “*Ιωάννην Λαυρέντιον γεννηθέντα τῷ 490 ἐν Φιλαδελφείᾳ τῆς Λυδίας, ὅθεν Λυδός ἐπονομασθεὶς*”.⁸² Έως τη 15^η Ιανουαρίου 1821, που διακόπτεται η κυκλοφορία της, δημοσιεύονται άρθρα και μελετήματα για την ελληνική και ξένη φιλολογία,⁸³ την αρχαιολογία, την ιστορία, τις επιστήμες και τη γλώσσα. Επίσης, δημοσιεύονται αναγγελίες νέων ελληνικών και ξένων εκδόσεων, βιβλιοκρισίες, βιβλιοπαρουσιάσεις, πρωτότυπα άρθρα και μεταφράσεις από σύγχρονα ξένα βιβλία και περιοδικά

⁷⁷ *Ελληνικός Τηλέγραφος*, αρ. φ. 2, 7.1.1812, σ. 4

⁷⁸ Αικ. Κουμαριανού, «Προεπαναστατικός Τύπος. Η ώρα των εφημερίδων και των περιοδικών 1784 – 1821», *ό.π.*, σ. 113

⁷⁹ Λ. Δρούλια – Γ. Κουτσοπανάγου, *ό.π.*, σ. 256-257

⁸⁰ Λ. Δρούλια – Γ. Κουτσοπανάγου, *ό.π.*, σ. 165

⁸¹ *Ελληνικός Τηλέγραφος*, αρ. φ. 5, 17.1.1812, σ. 2-4

⁸² *Φιλολογικός Τηλέγραφος*, αρ. φ. 1, 1.1.1817, σ. 1-4

⁸³ Σ. Αθήνη, «Τα προεπαναστατικά φιλολογικά περιοδικά: εκδοχές διαλόγου με τις ξένες γραμματείες», στο: *Σύγκριση / Comparaison*, τχ. 13 (2002), σ. 159

αναφερόμενα στη φιλολογία, στην ιστορία, τη γεωγραφία και τις θετικές επιστήμες. Ενδεικτικά στο 13^ο φύλλο, εστιάζοντας στη φυσική ιστορία, υπάρχει λεπτομερής καταγραφή από τη λατινική ορολογία στην ελληνική γλώσσα των πτηνών, των τετραπόδων, των αμφιβίων, ερπετών και όφεων, και των ιχθύων.⁸⁴ Η εικοσιπενταετής κυκλοφορία τού “*Ελληνικοῦ Τηλεγράφου*” και η έκδοση του “*Φιλολογικοῦ*” προσιδιάζουν απολύτως στην προσωπικότητα του εκδότη και αποτελούν συνάμα ένα ασφαλές δείγμα τῆς επιτυχίας τού Αλεξανδρίδη στο χώρο τῆς ειδησεογραφίας και των γραμμάτων.

Ο “*Ελληνικὸς Τηλέγραφος*” πέραν του πολιτικού και φιλολογικού χαρακτήρα ενέχει ειδήσεις εμπορικές και οικονομικές. Η ακμαία εμπορική ελληνική παροικία τῆς Βιέννης, αλλά και οι Έλληνες ἔμποροι τῆς Διασποράς ενημερώνονται για ζητήματα οικονομικά, τιμές εμπορευμάτων, ισοτιμίες νομισμάτων και συναλλάγματα,⁸⁵ συμφωνίες και συνθήκες διακρατικές, ενώ, παράλληλα, πληροφορούνται για θέματα θαλασσίων και χερσαίων μεταφορῶν και νόμους, που αφορούν στο εμπόριο και στην οικονομία.

Η εφημερίδα χάριν τῆς εγκυρότητας και του πλούτου τῆς ὕλης συνιστά λαμπρή πηγή για ὅποιον ενδιαφέρεται να παρακολουθήσει την πορεία τού Ελληνισμού προεπαναστατικά, στα χρόνια τού Αγώνα, αλλά κατά τα εμβρυακά βήματα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Παράλληλα, στα φύλλα του απεικονίζεται ο ευρωπαϊκός βίος και οι πολιτικές, οι διπλωματικές και οι κοινωνικές ζυμώσεις στην Ευρώπη, στα Βαλκάνια και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, συγκροτώντας ένα εκτεταμένο δίκτυο διακίνησης ιδεῶν, που εγκολπώνει χώρες τῆς Δυτικής και Κεντρικής Ευρώπης, τις παραδουνάβιες Ηγεμονίες, τη Ρωσία, ελλαδικές περιοχές και τη Μικρά Ασία. Γι’ αυτό, ἄλλωστε, και το ενδιαφέρον τού αναγνωστικού κοινού ἦταν τόσο μεγάλο, που η δισεβδομαδιαία εφημερίδα – κυκλοφορούσε αρχικά κάθε Τρίτη και Παρασκευή – ἔπειτα από τον Ιανουάριο του 1813 γίνεται σχεδόν καθημερινή, με εξαίρεση τις Κυριακές και τις εορτές, ενώ, όταν το απαιτούσαν οι συνθήκες, προστίθενται και παραρτήματα, συνήθεια την οποία εφαρμόζουν και ἄλλα δημοσιογραφικά φύλλα τῆς εποχῆς.

Ο Δημήτριος Αλεξανδρίδης, ἕνας ἄνθρωπος με παιδεία και μόρφωση, διαύγεια, ἐπίγνωση των συνθηκῶν και ευελιξία κατόρθωνε να ξεπερνά τις συμπληγάδες τῆς λογοκρισίας. Με ευφυείς επιφάσεις νομιμότητας και φαινομενικές

⁸⁴ *Φιλολογικὸς Τηλέγραφος*, αρ. φ. 13, 1.7.1819, σ. 1-3

⁸⁵ *Ελληνικὸς Τηλέγραφος*, αρ. φ. 57, 17.7.1812, σ. 6

υποχωρήσεις διέφευγε από την αυστηρή αστυνομική αυστριακή επιτήρηση. Αυτοί οι ελιγμοί συνέβαλαν στην έκδοση της εφημερίδας ακόμη και στα χρόνια τής Ελληνικής Επανάστασης, ενώπιον του διλήματος να διακόψει την κυκλοφορία ή να προσαρμοσθεί στην πολιτική τού Μέττερνιχ. Γι' αυτό και ο “*Ελληνικός Τηλέγραφος*” ήταν η πρώτη εφημερίδα, που υπάκουσε στις αυστριακές αρχές – και όχι υπό καταναγκασμό, όπως ο “*Λόγιος Έρμης*” και η “*Καλλιόπη*” – δημοσίευσε τον αφορισμό τού Πατριάρχη Γρηγορίου Ε' εναντίον των πρωτεργατών τής Επανάστασης.⁸⁶ Οι ελιγμοί, οι υποχωρήσεις και η συνείδηση του γίνεσθαι κατέστησαν τον “*Ελληνικόν Τηλέγραφον*” τη μακροβιότερη εφημερίδα και τον Δημήτριο Αλεξανδρίδη θεράποντα ειδησεογραφικά τού Ελληνισμού, των γραμμάτων και των επιστημών.

⁸⁶ Αικ. Κουμαριανού, *Ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος. Βιέννη – Παρίσι (1784 – 1821)*, ό.π., σ. 80

Γ' Κεφάλαιο

Φιλολογικά περιοδικά 1811 – 1821

3.1. «Έρμης ό Λόγιος», Βιέννη 1811 – 1821

Η έκδοση του πρώτου καθαρά φιλολογικού περιοδικού στη Βιέννη τον Ιανουάριο του 1811 έχει αποδειχθεί ως μία από τις πλέον γόνιμες δημοσιογραφικές εξορμήσεις στην πολιτιστική και κοινωνική ιστορία τού νέου Ελληνισμού με επικεντρωμένο το στόχο στην προαγωγή τής παιδείας. Ο “Έρμης ό Λόγιος” υπήρξε τα προεπαναστατικά χρόνια σημείο αναφοράς και επίκεντρο, στο οποίο αναπτύχθηκε μία αξιόλογη πνευματική κίνηση, περιλαμβάνοντας σημαντικό αριθμό ατόμων και κοινωνικών μονάδων. Το φιλολογικό αυτό περιοδικό όχι άδικα θεωρείται εκφραστής τής πνευματικής προόδου τού Έθνους.

Η καθοριστική σημασία τού “Λογίου Έρμουδ” για τα ελληνικά γράμματα και η επιτυχία του επιβεβαιώνεται – πέραν του περιεχομένου του που θα αναλυθεί επισταμένα – από τη μακροήμερευσή του και την έγερση των αντιδράσεων. Η έκδοση και η κυκλοφορία του καλύπτει τη δεκαετία 1811 – 1821, μία χρονική περίοδο με πολλές δυσκολίες, ιδιάζουσες συνθήκες⁸⁷ και αναμετρήσεις, αλλά και με δυνατό τον άνεμο της διακίνησης νεωτεριστικών ιδεών. Εκεί ακριβώς εντοπίζονται και οι αντιδράσεις και οι φιλολογικές έριδες για το γλωσσικό ζήτημα,⁸⁸ αλλά και γενικότερα για την πάλη μεταξύ προόδου και συντηρητισμού. Ο “Έρμης ό Λόγιος” με πίστη στον πλουραλισμό και στα προοδευτικά ρεύματα μετουσιώνεται σε πρόσφορο έδαφος αντιμαχόμενων ιδεολογικών προσλαμβανουσών.

Ο “Λόγιος Έρμης” κυκλοφόρησε το πρώτο του τεύχος την 1^η Ιανουαρίου 1811 στη Βιέννη, για να ολοκληρώσει το πνευματικό και φιλολογικό ταξίδι την 1^η Μαΐου 1821. Αποτελεί την πρώτη προσπάθεια να αποκτήσει το ελληνικό Έθνος, το οποίο ζει ακόμη κάτω από τον τουρκικό ζυγό, περιοδικό δημοσίευμα γενικής παιδείας, γεγονός ιδιαίτερης σημασίας, εφόσον με αυτή την πρωτοβουλία και τις αναληφθείσες ανάγκες εγκαινιάζεται ο ελληνικός φιλολογικός Τύπος.⁸⁹

Εμπνευστής τού περιοδικού είναι ο Αδαμάντιος Κοραής, η πεφωτισμένη εκείνη φυσιογνωμία με σοφία και υψηλό ήθος, αρετές στις οποίες οι αντίπαλοί του

⁸⁷ Αικ. Κουμαριανού, *Ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος. Βιέννη – Παρίσι (1784 – 1821)*, ό.π., σ.

86

⁸⁸ Γ. Λάιος, ό.π., σ. 114

⁸⁹ Λ. Δρούλια – Γ. Κουτσοπανάγου, ό.π., σ. 250-251

δυσκολεύονταν να αναμετρηθούν. Ήδη από το 1808 προέβαλλε την ανάγκη να αποκτήσουν οι Έλληνες μία εφημερίδα πολιτικού – φιλολογικού περιεχομένου, διατυπωμένη όχι απλώς στην ελληνική γλώσσα, αλλά στην ομιλουμένη.⁹⁰ Η στήριξή του μάλιστα την περίοδο 1816 – 1821 προσέλαβε και έμπρακτη διάσταση. Ως κατάλληλο να τη διευθύνει υπέδειξε τον Άνθιμο Γαζή, αρχιμανδρίτη τότε του ελληνικού Ι.Ν Αγίου Γεωργίου στη Βιέννη. Ο μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιος, δίνοντας συνέχεια στις παραινέσεις τού Κοραή, τον Οκτώβριο του 1810 σε συνέλευση της Γκραικοδακικής Φιλολογικής Εταιρείας τού Βουκουρεστίου κατόρθωσε να εξασφαλίσει, μαζί με τη συναίνεση της Εταιρείας, την οικονομική δαπάνη για την έκδοση του περιοδικού και την ανάθεση της επιστασίας στον Άνθιμο Γαζή. Επομένως, η έκδοση του πρώτου ελληνικού φιλολογικού περιοδικού είναι γέννημα της πρόθυμης συμβολής μίας πλειάδας Ελλήνων φωτισμένων.

Ο Άνθιμος Γαζής (1758 – 1828), τρίτος από τη μικρή ομάδα λογίων των Μηλεών Πηλίου μαζί με τον Γρηγόριο Κωνσταντά και τον Δανιήλ Φιλιππίδη, προσέφερε με τις πνευματικές και κοινωνικές του δραστηριότητες εξαιρετα δείγματα κοινωνικού προβληματισμού και εθνικής αυτογνωσίας. Εκδότης βιβλίων, μεταφραστής επιστημονικών έργων, τα οποία απέβλεπαν στην εκλαΐκευση της επιστημονικής γνώσης, εκδότης γεωγραφικών χαρτών και συντάκτης τού τρίτομου λεξικού τής ελληνικής γλώσσας (1809, 1812, 1816) ο Άνθιμος Γαζής είχε αναπτύξει ποικίλες δραστηριότητες στην αυστριακή πρωτεύουσα. Οι επαφές του με ξένους λογίους, αλλά και η ανάμειξή του σε πολιτικές κινήσεις των Ελλήνων τής Διασποράς, ιδίως την εποχή τού Συνεδρίου τής Βιέννης το 1814, όταν διατηρούσε στενές σχέσεις με τον μητροπολίτη Ιγνάτιο και τον Ιωάννη Καποδίστρια, Υπουργό Εξωτερικών τής Ρωσίας, τον είχαν καταστήσει ύποπτο στην αυστριακή αστυνομία, η οποία έκτοτε τον παρακολουθούσε στενά. Όταν το 1817 εγκατέλειψε τη Βιέννη, αφοσιώθηκε στο έργο τής Φιλικής Εταιρείας, της οποίας ήταν πρωτεργάτης. Κατά τη διάρκεια της Επανάστασης έλαβε μέρος στο κίνημα της πατρίδας του στη Μαγνησία, ενώ έπειτα από την αποτυχία του πέρασε στην Πελοπόννησο, όπου συνέδραμε σε στρατιωτικές επιχειρήσεις καθ' όλη τη διάρκεια του Αγώνα. Υπηρέτησε ως δάσκαλος σε χωριό τής Τήνου και ολοκλήρωσε τον πολυσήμαντο βίο του στη Σύρο το 1828, όταν πλέον το επαναστατικό κίνημα είχε φθίνει, βυθισμένος στην απόλυτη πενία.⁹¹

⁹⁰ Αικ. Κουμαριανού, «Προεπαναστατικός Τύπος. Η ώρα των εφημερίδων και των περιοδικών 1784 – 1821», *ό.π.*, σ. 116

⁹¹ Λ. Δρούλια – Γ. Κουτσοπανάγου, *ό.π.*, σ. 409-410

Στο πρώτο τεύχος τού “*Λογίου Έρμουδ*” την 1^η Ιανουαρίου 1811 ο Άνθιμος Γαζής δημοσιεύει ένα κείμενο με τίτλο “Εΐδησις”, με το οποίο ανακοινώνει στους αναγνώστες τα περιεχόμενα, το πρόγραμμα και τους στόχους τού περιοδικού, καθώς και πληροφορίες σχετικές με τη συνδρομή, την κυκλοφορία και τη διακίνησή του. Επίσης, παραθέτει τεκμήρια σύμφωνα με τον τρόπο που η ελληνική λογοσύνη αντιμετωπίζει την αρχαιότητα, ώστε να διαφυλαχθούν τα μνημεία, τα οποία αποτελούν εθνική κληρονομιά για την καλλιεργούμενη συνείδηση, με την ιδέα ότι το παρελθόν τούς ανήκει, είναι οι διάδοχοι, οι συνεχιστές του.⁹² Αυτό το πρώτο τεύχος, διαστάσεων 21 x 14, αποτελείτο από 16 σελίδες, η κυκλοφορία του προοριζόταν να είναι δεκαπενθήμερη και η τιμή του ανερχόταν στα 15 γρόσια. Ο λόγιος και μητροπολίτης πραγματώνει την επιθυμία του να κυκλοφορήσει ένα φιλολογικό περιοδικό, όπως άλλωστε ο ίδιος μαρτυρά σε κείμενό του στον “*Λόγιον Έρμῆν*” τον Μάρτιο του 1811.⁹³ Παρότρυνση για την έκδοση του φιλολογικού περιοδικού σαφώς απετέλεσε η έμπνευση του Κοραή, ωστόσο έναυσμα στάθηκε και η σχέση του με τον Ρήγα και τους αδελφούς Μαρκίδες Πουλίου και η εκτίμησή του προς αυτούς.⁹⁴

Θεματική τού περιοδικού αποτελεί η ελληνική αρχαιότητα, η κλασική φιλολογία και η γλώσσα, η αρχαία ποίηση και η μυθολογία, η βυζαντινή ιστορία, ενώ νέες εκδόσεις, βιβλιογραφικά σημειώματα, άρθρα για τις φυσικές επιστήμες⁹⁵ και την ιατρική,⁹⁶ αγγελίες για την ίδρυση ελληνικών σχολείων ή για τη λειτουργία ξένων μορφωτικών ιδρυμάτων συνθέτουν τα περιεχόμενα των πρώτων τόμων· οι στόχοι και η θεματική είχαν ήδη προσδιορισθεί από το πρώτο φύλλο.⁹⁷ Αναφορικά μάλιστα με την ελληνική βιβλιοπαραγωγή ο “*Λόγιος Έρμῆς*”, καθώς και τα άλλα δημοσιογραφικά φύλλα αυτής της περιόδου αποτελούν αξιόπιστη πηγή, διότι παρουσιάζουν τα νέα βιβλία και προαναγγέλλουν τις μέλλουσες εκδόσεις. Άλλωστε, ο Κοραής και οι οπαδοί του προσέγγιζαν με αγάπη, δύναμη και κάλλος την ελληνική γλώσσα, η οποία, λυτρωμένη από τις κακώσεις των εθνικών περιπετειών και εμπλουτισμένη με τους θησαυρούς τής αρχαίας ελληνικής, δύναται να εξελιχθεί στην επιστήμη και στη λογοτεχνία και να αναδειχθεί εφάμιλλη των άλλων ευρωπαϊκών.⁹⁸

⁹² Αικ. Κουμαριανού, *Ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος. Βιέννη – Παρίσι (1784 – 1821)*, ό.π., σ. 104

⁹³ *Έρμῆς ὁ Λόγιος*, τχ. 6 (1811), σ. 89

⁹⁴ Γ. Λάιος, ό.π., σ. 92

⁹⁵ *Έρμῆς ὁ Λόγιος*, τχ. 11 (1818), σ. 241-256, 262

⁹⁶ *Έρμῆς ὁ Λόγιος*, τχ. 8 (1811), σ. 113-118

⁹⁷ *Έρμῆς ὁ Λόγιος*, τχ. 1 (1811), σ. 6-9

⁹⁸ Γ. Λάιος, ό.π., σ. 98

Κατά τα πρώτα έτη κυκλοφορίας το περιοδικό γνώρισε διακυμάνσεις οφειλόμενες σε οικονομικές δυσχέρειες, που απείλησαν ακόμη και την έκδοσή του. Το 1813 καθήκοντα εκδότη ανέλαβε ο Θεόκλητος Φαρμακίδης, περίοδος που εγκαινιάζει νέα αριθμηση και σελιδοποίηση. Το 1814 ήταν μία εξαιρετικά δύσκολη χρονιά, γεγονός που αποδεικνύεται από την έκδοση μόνο επτά τευχών, ενώ η καθιερωμένη έκδοση περιελάμβανε τουλάχιστον εικοσιτέσσερα. Κορύφωση, βέβαια, των δυσχερειών αποτελεί το έτος 1815, κατά το οποίο κυκλοφόρησε μόνο ένα τεύχος· η αιτία εντοπίζεται στο γεγονός ότι ο μητροπολίτης Ιγνάτιος και η Φιλολογική Εταιρεία τού Βουκουρεστίου αδυνατούσαν να στηρίξουν πλέον οικονομικά τον “*Λόγιον Έρμη*”. Οι οικονομικές δυσκολίες ταλάνισαν το περιοδικό και την πενταετία 1816 – 1821, περίοδο που είχαν αναλάβει τη διεύθυνση ο Θεόκλητος Φαρμακίδης και ο Κωνσταντίνος Κοκκινάκης. Η έκδοση βασίστηκε σε γενναιόδωρες χορηγίες εύπορων Ελλήνων, όπως του Ιωάννη Βαρβάκη, του ηγεμόνα Αλεξάνδρου Σκαρλάτου Καλλιμάχη ή ακόμη και συλλογικών σωμάτων. Σε αυτό το χρονικό φάσμα η κυκλοφορία είναι δεκαπενθήμερη και συνήθως δεκαεξασέλιδη, ενώ τα έτη 1818 – 1819 ο αριθμός των σελίδων αυξάνεται θεαματικά. Χαρακτηριστικά, το τεύχος τής 15^{ης} Απριλίου 1818 αποτελείται από 32 σελίδες⁹⁹ και της 15^{ης} Ιουλίου 1818 από 36 σελίδες.¹⁰⁰

Σε μία απόπειρα προσδιορισμού των αξόνων τού “*Λογίου Έρμου*” οι συνιστώσες του συνοψίζονται ως εξής: ελληνικός χαρακτήρας και κοσμοπολιτισμός. Το περιοδικό παρουσιάζει ισότιμα τα επιστημονικά ενδιαφέροντα και τις επιδόσεις τού Ελληνισμού με την ευρωπαϊκή παιδεία και σκέψη, συνδυάζοντας κατ’ αυτόν τον τρόπο τον ελληνικό χαρακτήρα με τον κοσμοπολιτισμό.¹⁰¹ Ο ελληνικός χαρακτήρας τού “*Λογίου Έρμου*” αναδεικνύεται από τα ελληνικά θέματα, που δημοσιεύονται στις σελίδες του σχετικά με την αρχαία γραμματεία¹⁰² και τη γλώσσα, τη φιλοσοφία,¹⁰³ την ποιητική τέχνη,¹⁰⁴ τη ρητορική, τη γραμματική¹⁰⁵ και τη λεξικογραφία. Στις σελίδες του ο αναγνώστης μελετά άρθρα αρχαιολογικού περιεχομένου,¹⁰⁶ όπου ανακοινώνονται ανασκαφές και ευρήματα, δημοσιεύσεις επιγραφών και ειδήσεις

⁹⁹ *Έρμη*ς ό *Λόγιος*, τχ. 8 (1818), σ. 149-180

¹⁰⁰ *Έρμη*ς ό *Λόγιος*, τχ. 14 (1818), σ. 349-384

¹⁰¹ Αικ. Κουμαριανού, *Ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος. Βιέννη – Παρίσι (1784 – 1821)*, ό.π., σ. 92

¹⁰² *Έρμη*ς ό *Λόγιος*, τχ. 17 (1813), σ. 265-275

¹⁰³ *Έρμη*ς ό *Λόγιος*, τχ. 2 (1818), σ. 31-38

¹⁰⁴ *Έρμη*ς ό *Λόγιος*, τχ. 12 (1812), σ. 177-179

¹⁰⁵ *Έρμη*ς ό *Λόγιος*, τχ. 16 (1811), σ. 149-255

¹⁰⁶ *Έρμη*ς ό *Λόγιος*, τχ. 4 (1813), σ. 63-63

αναφορικά με τη διάσωση και τη διαφύλαξη των ελληνικών αρχαιολογικών θησαυρών. Επίσης, καταγράφονται ειδήσεις για την ίδρυση νέων σχολικών μονάδων, τη συγγραφή νέων διδακτικών βιβλίων, την οργάνωση βιβλιοθηκών και τυπογραφείων, όπως λόγου χάριν της Χίου και των Κυδωνιών.¹⁰⁷

Στα τεύχη του “*Λογίου Έρμου*” αναγιγνώσκονται και ποικίλα άλλα ελληνικά φιλολογικά θέματα. Δημοσιεύονται κείμενα για τη σημασία του θεάτρου ως παιδαγωγικό μέσο, καθώς και παραστάσεις του νέου ελληνικού θεάτρου. Επίσης, η ελληνική πνευματική παραγωγή, όπως αναπτύχθηκε τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αι. σε τυπογραφεία της Βιέννης, της Λειψίας, της Πετρούπολης, της Βενετίας, του Παρισιού βρίσκουν θέση στις σελίδες του περιοδικού με τη μορφή προκηρύξεων,¹⁰⁸ που αναγγέλλουν προσεχείς εκδόσεις, με τη μορφή αγγελιών και την προεγγραφή συνδρομητών ή ακόμη με τη μορφή βιβλιοπαρουσιάσεων και βιβλοκρίσεων.

Σε αυτές τις συνιστώσες έγκειται και η επιτυχία του φιλολογικού περιοδικού. Με διάυλο το θεματικό του πεδίο οι πεπαιδευμένοι Έλληνες συνομιλούσαν με το Έθνος και συνέδραμαν με ωφέλιμες δραστηριότητες στο φωτισμό του Γένους.¹⁰⁹

Τον κοσμοπολιτισμό ως προς τον ευρωπαϊκό χαρακτήρα τον ενισχύει και ο τόπος όπου εκδίδεται το περιοδικό, η Βιέννη. Κέντρο ευρωπαϊκό, πνευματικό, πολιτισμικό και πολιτικό, διευκολύνει την επαφή και την επικοινωνία με την ευρωπαϊκή παιδεία, ώστε μέσω του περιοδικού να διοχετεύονται ρεύματα πνευματικά και να επιτυγχάνεται η διακίνηση ιδεών. Μεταφράσεις ποιητικών κειμένων, όπως το αλληγορικό ποίημα του J.G. Herder¹¹⁰ και ένα μικρό απόσπασμα της έμμετρης διασκευής από τον “*Τηλέμαχο*” του Fénelon,¹¹¹ μεταφράσεις μύθων που προέρχονται από τις συλλογές γνωστών Δυτικοευρωπαίων μυθογράφων, οι οποίοι συνέχιζαν την παράδοση του Αισώπου κατά το 18ο αι., λ.χ. ο Jean-Baptiste Rousseau (1670 – 1741)¹¹² και ο Lorenzo Pignotti (1739 – 1812),¹¹³ μεταφράσεις από ξένα έντυπα, περιοδικά και πρακτικά ακαδημιών, φιλολογικών εταιρειών και παρουσίαση ξενόγλωσσων λεξικών¹¹⁴ αποτελούν πρόσφορη οδό για τη μετακένωση της δυτικής

¹⁰⁷ *Έρμης ό Λόγιος*, τχ. 24 (1818), σ. 688

¹⁰⁸ *Έρμης ό Λόγιος*, τχ. 23 (1818), σ. 658

¹⁰⁹ Αικ. Κουμαριανού, «Προεπαναστατικός Τύπος. Η ώρα των εφημερίδων και των περιοδικών 1784 – 1821», ό.π., σ. 118

¹¹⁰ *Έρμης ό Λόγιος*, τχ. 10 (1820), σ. 147-148

¹¹¹ *Έρμης ό Λόγιος*, τχ. 9 (1819), σ. 784

¹¹² *Έρμης ό Λόγιος*, τχ. 7 (1817), σ. 513-514

¹¹³ *Έρμης ό Λόγιος*, τχ. 7 (1817), σ. 588-589, 592-594

¹¹⁴ *Έρμης ό Λόγιος*, τχ. 6 (1817), σ. 124-128

παιδείας, την οποία έγκαιρα ο Κοραής είχε ορίσει ως το σημαντικό στόχο του “*Λογίου Έρμοῦ*”.

Στον κοσμοπολιτισμό συνηγορούν και οι συνεργάτες τού περιοδικού. Διαβιώνοντας σε ευρωπαϊκές πόλεις, εστίες τής Διασποράς, διαμορφώνουν την πνευματική τους προσωπικότητα σύμφωνα με τις συνθήκες τής χώρας που ζουν. Στους συνεργάτες συγκαταλέγονται σημαντικά πρόσωπα της λογιόσύνης, όπως ο Κωνσταντίνος Ασώπιος, ο Νικηφόρος Βάμβας, ο Κωνσταντίνος Βαρδαλάχος, ο Βενιαμίν ο Λέσβιος, ο Στέφανος Κανέλος, ο Κωνσταντίνος Κούμας, ο Ζηνόβιος Πωπ, ο Δανιήλ Φιλιππίδης, ενώ και πολλοί άλλοι διετέλεσαν συνεργάτες τού “*Λογίου Έρμοῦ*”. Οι σπουδές πολλών σε δυτικά Πανεπιστήμια, η πίστη στην παιδεία, η φιλοπατρία και η αναγκαιότητα έγερσης του Ελληνισμού συνιστούν γνωρίσματα των συνεργατών, οι οποίοι συμφιλίωσαν τον ελληνικό χαρακτήρα με την ευρωπαϊκή διάσταση στον “*Λόγιον Έρμῆν*”.

Για την κυκλοφορία και τους συνδρομητές δε διαθέτουμε εξακριβωμένους αριθμούς.¹¹⁵ Τα συχνά παράπονα των εκδοτών για την έλλειψη συνδρομητών και οι χρηματικές χορηγίες οδηγούν στη σκέψη ότι ο αριθμός των συνδρομητών δεν άγγιξε ποτέ τις προσδοκίες τού εμπνευστή και των εκδοτών τού περιοδικού, αλλά ούτε εξασφάλισε τα λειτουργικά έξοδα της κυκλοφορίας του. Στο φύλλο τής 10^{ης} Οκτωβρίου 1811 στην τελευταία σελίδα σε ανακοίνωση με τον τίτλο “Προδήλωσις” οι εκδότες παρακινούν τους “*έραστας τοῦ Λογίου Έρμοῦ*” στην Κωνσταντινούπολη να ανανεώσουν τη συνδρομή τους με την ετήσια τιμή να ανέρχεται στα 15 γρόσια.¹¹⁶ Οι έρευνες καταδεικνύουν ότι το περιοδικό κυκλοφορούσε σε περισσότερες από σαράντα πόλεις: ελληνικές, στο εσωτερικό τής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, στη Ρωσία, στη δυτική Ευρώπη, ακόμη και στη Βοστώνη, στη Φιλαδέλφεια των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής.

Και ενώ εντείνονται οι φιλολογικές διαμάχες και κηρύσσεται η Ελληνική Επανάσταση, ο αφορισμός τού Πατριάρχη Γρηγορίου Ε’ και η αντίδραση του ελληνικού Τύπου, να μη δημοσιεύσει την είδηση, στέκεται η αιτία για την παύση τής έκδοσης του “*Λογίου Έρμοῦ*”. Στις αυστριακές πιέσεις και στις μεθοδευμένες κινήσεις τού Ιωάννη Μαυρογένη κάμπτεται αρχικά ο “*Ελληνικὸς Τηλέγραφος*”. Τον ασφυκτικό κλοιό δεν κατόρθωσε να αποφύγει και ο “*Έρμῆς ὁ Λόγιος*”. Ο

¹¹⁵ Αικ. Κουμαριανού, «Προεπαναστατικός Τύπος. Η ώρα των εφημερίδων και των περιοδικών 1784 – 1821», *ό.π.*, σ. 119

¹¹⁶ *Έρμῆς ὁ Λόγιος*, τχ. 21 (1811), σ. 344

Κωνσταντίνος Κοκκινάκης αναγκάστηκε στο τελευταίο τεύχος τού περιοδικού την 1^η Μαΐου 1821 να δημοσιεύσει την είδηση του αφορισμού με την αναφορά “*Επαρακαλέσθην να δεχθῶ τὸ ἐφεξῆς ἰδιαίτερον παράρτημα εἰς τὸν ἀρ. 9 τοῦ Α.Ε.*”, δράττοντας παράλληλα της ευκαιρίας να αναδημοσιεύει από την “*Εφημερίδα τῆς Βιέννης*” την κήρυξη της Επαναστάσεως στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Τότε η φωνή τού “*Λογίου Ἑρμοῦ*” εσιώπησε και ο Κοκκινάκης συνελήφθη και παρέμεινε στη φυλακή έως το 1825, όταν του επετράπη να ἔρθει στην Ελλάδα.

Ο “*Ερμῆς ὁ Λόγιος*”, διαπλάθοντας έντονα ελληνικό χαρακτήρα και εντάσσοντας την ὕλη του στο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι και σκέπτεσθαι, επέτυχε τους στόχους του. Το πρώτο φιλολογικό περιοδικό λειτούργησε ως μία από τις εναργέστερες δραστηριότητες του Ελληνισμού στο γνωστικό, πολιτιστικό και κοινωνικό πεδίο. Εστίασε με πίστη και αφοσίωση στην καλλιέργεια της γλώσσας και στη διαμόρφωση της εθνικής γλώσσας, στη διακίνηση και μετακένωση νεωτεριστικῶν ιδεῶν, στην προαγωγή τῆς παιδείας και στην αναγέννηση της πατρίδας μέσα από την υιοθέτηση εθνικού και κοσμοπολίτικου χαρακτήρα.

3.2. «Καλλιόπη», Βιέννη 1819 – 1821

Το 1819 υπήρξε το κατ’ ἐξοχὴν ἔτος τῆς ελληνικῆς προεπαναστατικῆς δημοσιογραφίας ὄχι μόνο λόγω της ἀύξεσης των σχετικῶν εκδόσεων, ἀλλὰ και της διεύρυνσης του γεωγραφικῶν χώρου, ὅπου κυκλοφορούσαν οι εφημερίδες και τα περιοδικά. Στη Βιέννη ἔρχεται να προστεθεῖ το Παρίσι με τη “*Μέλισσα*”, την “*Ἀθηνᾶ*” και το “*Μουσεῖον*”, ἀλλὰ και το Λονδίνο με την αναγγελθείσα και ανολοκλήρωτη ἔκδοση της “*Ἴριδος*”. Πρόκειται για μία ἐξαιρετικά γόνιμη περίοδο ανταλλαγῆς ιδεῶν, ἀλλὰ και ἐντάσεων και αντιπαραθέσεων, που σημειώθηκαν ἀπὸ την ἔκδοση των πρώτων ελληνικῶν δημοσιογραφικῶν φύλλων. Ὅλα τα φύλλα συμμετέχουν ἐνεργά στη διαμάχη, που εἶχε ξεσπάσει ἤδη με την ἔκδοση του “*Λογίου Ἑρμοῦ*”, ἐναντίον των εκδοτῶν του, Ανθίμου Γαζή, Θεοκλήτου Φαρμακίδη, Κωνσταντίνου Κοκκινάκη, και ουσιαστικά ἐναντίον τού Κοραή, ἐμπνευστή τού περιοδικού.

Ἡ “*Καλλιόπη*” ἐκδίδεται τη στιγμή που η διαμάχη προόδου και συντηρητισμοῦ βρίσκεται σε ὄξυνση. Δεν τίθεται ἀμφιβολία ὅτι το περιοδικό ἐκδόθηκε με ἐμπνευστή και καθοδηγητὴ τον Παναγιώτη Κοδρικά, ὡς ἀντίπαλον δέος στον “*Λόγιον Ἑρμῆν*” και τους κύκλους που τον στήριζαν, δημοσιεύοντας ἄρθρα,

συντάσσοντας μαχητικά κείμενα και καταναλώνοντας τις πνευματικές του δυνάμεις σε στείρες επιθέσεις εναντίον της κοραϊκής ομάδας ή του ιδίου του Κοραή σε προσωπικό επίπεδο.¹¹⁷ Λόγιος, με όχι ευκαταφρόνητα χαρίσματα, ο Παναγιώτης Κοδρικάς (1762 – 1827), αμφιλεγόμενη προσωπικότητα, στην υπηρεσία της Πύλης αρχικά και αργότερα του Υπουργείου Εξωτερικών της Γαλλίας, αυτός ο Αθηναίος Φαναριώτης, τόσο από την ιδιοσυγκρασία του όσο και από την κοινωνική του προέλευση και αγωγή, είχε καταστεί ο φυσικός αντίπαλος του Κοραή.¹¹⁸ Η έκδοση, επομένως, της “*Καλλιόπης*” τη στιγμή που πραγματώνεται μπορεί να θεωρηθεί ως προέκταση της “μάχης των φυλλαδίων”, που είχε αναζωπυρωθεί σε μία ιδιαίτερα κρίσιμη χρονική αιχμή για τον Ελληνισμό.¹¹⁹ Η “*Καλλιόπη*” εκφράζει ξεκάθαρα τις συντηρητικές θέσεις της ελληνικής λογιοσύνης, οι οποίες, σε εναρμόνιση με τους εκκλησιαστικούς κύκλους της Κωνσταντινούπολης, αντιμάχονται τις προοδευτικές και νεωτερικές δυνάμεις, καταδεικνύοντας το στίγμα των ζυμώσεων και των αντιπαραθέσεων ανάμεσα στους λογίους τις παραμονές της Ελληνικής Επανάστασης.

Η “*Καλλιόπη, Άγγελίας φιλολογικὰς ἐπαγγέλλεται περιοδικῶς ἀναγγέλλειν*”, εκδόθηκε στη Βιέννη και κυκλοφόρησε από την 1^η Ιανουαρίου 1819 έως τη 15^η Μαΐου 1821. Αρίθμησε συνολικά 58 φύλλα, τα οποία συγκροτούν 3 τόμους· η κυκλοφορία του περιοδικού ήταν δεκαπενθήμερη, ενώ οι διαστάσεις του είχαν μέγεθος 28 x 22. Η τιμή του άγγιζε τα 8 φιορίνια στην Αυστρία και τα 10 για το εξωτερικό.¹²⁰ Οι πληροφορίες σχετικά με την περιοδικότητα, το σχήμα, το χαρτί, την τιμή και τους τρόπους και τόπους εγγραφής των συνδρομητών παρατίθενται στο πρώτο φύλλο,¹²¹ ενώ στο δεύτερο τεύχος καταχωρείται κατάλογος των υπευθύνων εκπροσώπων του περιοδικού σε πόλεις ελληνικές και σε άλλες, ακόμη και εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας· κατάλογος χρήσιμος, διότι περιλαμβάνει τα ονόματά τους και την επαγγελματική τους ενασχόληση.¹²² Εκδότης ήταν ο μακεδονικής καταγωγής Αθανάσιος Σταγειρίτης, λόγιος και καθηγητής της ελληνικής γλώσσας στην Καισαροβασιλική Ακαδημία των Ανατολικών Γλωσσών της Βιέννης, ο οποίος διέμενε στην αυστριακή πρωτεύουσα και δημοσίευσε έργα φιλολογικού, ιστορικού,

¹¹⁷ Λ. Δρούλια – Γ. Κουτσοπανάγου, *ό.π.*, σ. 569-570

¹¹⁸ Αικ. Κουμαριανού, *Ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος. Βιέννη – Παρίσι (1784 – 1821)*, *ό.π.*, σ. 138

¹¹⁹ Αικ. Κουμαριανού, *Ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος. Βιέννη – Παρίσι (1784 – 1821)*, *ό.π.*, σ. 132

¹²⁰ Κ. Μάγιερ, *Ιστορία του Ελληνικού Τύπου*, Αθήνα 1957, 1τ., σ. 14

¹²¹ *Καλλιόπη*, τχ. 1 (1819), σ. 34

¹²² *Καλλιόπη*, τχ. 2 (1819), σ. 66

γεωγραφικού και μαθηματικού περιεχομένου. Υπήρξε, επίσης, συντάκτης τού πεντάτομου έργου “*Ωγγυία ἢ Αρχαιολογία*”, που περιέχει τη θρησκευτική ιστορία, τη μυθολογία και τα έθιμα των αρχαίων χρόνων.

Ως προς τους πνευματικούς της στόχους και τη θεματική της η “*Καλλιόπη*” δε διαφέρει από τα άλλα δημοσιεύματα της εποχής. Τα θέματά της περιλαμβάνουν τη φιλολογία, τη γλώσσα, τη λογοτεχνία, τις τέχνες, τα βιβλία, τα σχολεία τού Ελληνισμού και τις επιστήμες, είτε στο πρωτότυπο είτε σε μετάφραση, όπως η “*Περιήγησις τοῦ Νέου Αναχάρσιδος*”¹²³ και “*Κατὰ Χαριτῶ καὶ Πολύδωρον*” του αβὰ Barthélémy.¹²⁴ Έμμετρες μεταφράσεις σύντομων κειμένων, ποιημάτων και αινιγμάτων, από τα γερμανικά και τα γαλλικά διανθίζουν την ύλη τής “*Καλλιόπης*”,¹²⁵ αφήνοντας στην αφάνεια το όνομα του συγγραφέα, μολονότι δεν πρόκειται πάντα για άγνωστο ή ελάχιστο.¹²⁶ Στη δομή και στο ύφος η “*Καλλιόπη*” προσεγγίζει τον “*Λόγιον Έρμῆν*”, υστερεί, όμως, σε φιλολογική βαρύτητα, κύρος και αξία, καθώς ο Σταγειρίτης, αλλά και ο συνεργάτης του, ο Νεόφυτος Δούκας, δε διαθέτουν το φιλολογικό και πνευματικό οπλισμό τού Γαζή και του Φαρμακίδη. Αντίθετα με τον “*Λόγιον Έρμῆν*”, που κυριαρχεί η πολυφωνία και διαποτίζεται από τις σκέψεις τού Διαφωτισμού, στην “*Καλλιόπην*” επικρατεί η επιθετικότητα και η ιδεολογική οπισθοδρόμηση, η οποία πηγάζει από το γλωσσικό και πνευματικό σχολαστικισμό, ανασταλτικό σε κάθε νεωτερικό κίνημα.¹²⁷

Η έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης, αν και συναντά τη διαμάχη για το γλωσσικό ζήτημα σε ένταση, εγείρει τη φιλοπατρία τού Ελληνισμού τής Διασποράς. Έτσι, οι αφορισμοί τού Πατριάρχη Γρηγορίου Ε’ δε δημοσιεύθηκαν από τους Έλληνες δημοσιογράφους στη Βιέννη με την πρόφαση της παραχώρησης ειδικής αδειάς από την αυστριακή λογοκρισία. Ωστόσο, παρεμβαίνει ο επιτετραμμένος τής Τουρκίας στην πρωτεύουσα της Αυστρίας, Ιωάννης Μαυρογένης, ο οποίος με έγγραφό του καλεί τον Αντικαγκελάριο Sturner να επιλυθεί το ζήτημα. Ενώπιον αυτής της πρόκλησης – απαίτησης ο “*Ελληνικός Τηλέγραφος*” υπέκυψε, ενώ η “*Καλλιόπη*” και ο “*Λόγιος Έρμῆς*” υπάκουσαν στην πατριωτική τους συνείδηση και αρνήθηκαν να δημοσιεύσουν την είδηση. Οι παρεμβάσεις τού Μαυρογένη ανάγκασαν τα δύο ελληνικά περιοδικά να δημοσιεύσουν τους αφορισμούς τού Πατριάρχη, αλλά

¹²³ *Καλλιόπη*, τχ. 1 (1819), σ. 213

¹²⁴ *Καλλιόπη*, τχ. 1 (1819), σ. 198

¹²⁵ *Καλλιόπη*, τχ. 1 (1819), σ. 43, 206, 212-213

¹²⁶ *Καλλιόπη*, τχ. 1 (1819), σ. 16

¹²⁷ Αικ. Κουμαριανού, «Προεπαναστατικός Τύπος. Η ώρα των εφημερίδων και των περιοδικών 1784 – 1821», *ό.π.*, σ. 120

στάθηκαν η αιτία να ανακόψουν την κυκλοφορία τους, αντιλαμβανόμενοι οι εκδότες τις εξελίξεις, που θα ακολουθούσαν.

Τα τεύχη τής “*Καλλιόπης*” συλλήβδην φωτίζουν τις ιδεολογικές αντιπαραθέσεις και τη διαμάχη σε ζητήματα γλωσσικά, παιδευτικά και κοινωνικά, επιτρέποντάς μας να αναγνώσουμε τις εντάσεις των δύο αντιμαχόμενων κύκλων, του προοδευτισμού και του συντηρητισμού, να καταγράψουμε συμπεριφορές και να καθορίσουμε το ρόλο τής ελληνικής λογοσύνης, εντός και εκτός του ελληνικού χώρου, για την πνευματική ανάπτυξη του Ελληνισμού.

3.3. «*Μέλισσα*», Παρίσι 1819 – 1821

Το φιλολογικό περιοδικό “*Μέλισσα*” εκδίδεται στο Παρίσι από το 1819 έως το 1821 και αριθμεί μόνο τρία τεύχη. Στο πρώτο του τεύχος περιλαμβάνει άρθρα γενικού ενδιαφέροντος, φιλολογικά, παιδαγωγικά, επιστημονικά και κείμενα αγγλικής φιλολογίας.¹²⁸ Ωστόσο, κατά το δεύτερο έτος κυκλοφορίας της, η “*Μέλισσα*” παρουσιάζεται ως όργανο έκφρασης ιδεών προοδευτικών και νεωτεριστικών, εντεταγμένες στο ρεύμα τού Διαφωτισμού. Συμπαράτάσσεται μάλιστα με τον Αδαμάντιο Κοραή και τους οπαδούς του και αντιτάσσεται στους συντηρητικούς κύκλους. Άλλωστε, ο εκδότης τής “*Μέλισσας*”, Σπυρίδων Κονδός, σε κείμενό του, πριν την κυκλοφορία τού περιοδικού, εξαιρεί τον Κοραή και τους νέους βλαστούς, που επιθυμούν την αφύπνιση και την πρόοδο του Γένους.¹²⁹

Στα δημοσιεύματά της η “*Μέλισσα*” υιοθετεί τόνο μαχητικό και φιλοκοραϊκό, σύμφωνα με τον ιδεολογικό προσανατολισμό, που έχει προσλάβει. Οι συγκρούσεις για το γλωσσικό ζήτημα, που εκδηλώνονται με ένταση και βιαιότητα γίνονται έκδηλες μέσα στις σελίδες τού περιοδικού. Η “*Μέλισσα*” αποβαίνει σε ένα δημοσιογραφικό όργανο προορισμένο να ενισχύσει τον αγώνα των προοδευτικών δυνάμεων του Έθνους απέναντι σε όσους θεωρεί ότι δυσχεραίνουν με τις παρεμβάσεις τους την αναγεννησιακή ορμή τού Ελληνισμού.¹³⁰ Το περιοδικό υπερασπίζεται σθεναρά τον Αδαμάντιο Κοραή και το έργο του και γίνεται κύριος εκφραστής των απόψεών του. Εξυμνεί τις προσπάθειες που γίνονται μέσα από τη διάδοση της παιδείας για την αναγέννηση της Ελλάδας, παραπέμποντας συνειρμικά

¹²⁸ *Μέλισσα*, τχ. 1 (1819), σ. 101-103

¹²⁹ Αικ. Κουμαριανού, *Ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος. Βιέννη – Παρίσι (1784 – 1821)*, ό.π., σ. 142-144

¹³⁰ Αικ. Κουμαριανού, «Προεπαναστατικός Τύπος. Η ώρα των εφημερίδων και των περιοδικών 1784 – 1821», ό.π., σ. 121

στο γνωστό *Υπόμνημα* του Κοραή, απόσπασμα από το οποίο αναδημοσιεύεται στο δεύτερο τετράδιο της “*Μέλισσας*”.¹³¹ Είναι χαρακτηριστικό ότι στις εσωτερικές σελίδες των εξωφύλλων των τριών τετραδίων δημοσίευσε ισάριθμες “*προκηρύξεις βραβείων*”, βιβλία και χρήματα, για όσους συντάξουν “*τὸ καλλιώτερον σύγγραμμα*” για θέματα που σχετίζονται με τα καίρια ζητήματα της ελληνικής κοινωνίας. Τα θέματα της “*Μέλισσας*”: για το έτος 1819 ο “*σχολαϊσμός*”, για το 1820 ο “*μακιαβαλισμός*” και για το 1821 η “*Εκκλησία*” δηλώνουν κατάφωρα τις ανησυχίες, που προκαλούσαν οι παρεμβάσεις των συντηρητικών κύκλων τής Κωνσταντινούπολης στα ζητήματα παιδείας, γλώσσας, κοινωνικής αγωγής, τυπογραφίας και εκδοτικής παραγωγής.

Δύο ιδιαίτερος σημαντικά θέματα φαίνεται να απασχολούν τους συνεργάτες τής “*Μέλισσας*”, όπως αποδεικνύεται από τα δημοσιεύματά της: το προοδευτικό σύστημα των ελληνικών σχολείων στο Βουκουρέστι και στη Σμύρνη, σχολεία που δέχονται συντονισμένες επιθέσεις από τους εκκλησιαστικούς κύκλους τής Κωνσταντινούπολης και η ανεξάρτητη λειτουργία ελληνικής εκδοτικής παραγωγής, την οποία οι ίδιοι αυτοί κύκλοι επιχειρούσαν να παρεμποδίσουν με τη δημιουργία πατριαρχικής τυπογραφίας, που είχε γνωστοποιηθεί από την “*Απανταχοῦσαν*” του Ιλαρίωνα Σιναΐτη. Άλλωστε, ο ίδιος ο Πατριάρχης Γρηγόριος Ε’ είχε εκδώσει εγκύκλιο, σύμφωνα με την οποία απαγόρευε τη χρήση μη χριστιανικών ονομάτων και τη μελέτη των θετικών επιστημών στα σχολεία.

Την έκδοση της “*Μέλισσας*” ανέλαβε να πραγματοποιήσει ο Κερκυραίος Σπυρίδων Κονδός, αλλά από το δεύτερο χρόνο πέρασε σε ολιγομελή επιτροπή, βασικό μέλος τής οποίας ήταν ο Κωνσταντίνος Νικολόπουλος (1786 – 1841). Ο Νικολόπουλος υπήρξε μια ενδιαφέρουσα προσωπικότητα της εποχής. Ύστερα από σπουδές στην Ηγεμονική Ακαδημία τού Βουκουρεστίου είχε εγκατασταθεί στο Παρίσι, όπου και πέρασε την υπόλοιπη ζωή του, παραδίδοντας μαθήματα ελληνικών και εργαζόμενος στη Βιβλιοθήκη τού Institut de France. Υπήρξε, άλλωστε, ένθερμος βιβλιοσυλλέκτης. Στα ύστερα του βίου χάρισε τα βιβλία του στη Βιβλιοθήκη τής Ανδρίτσαινας, που ήταν η γενέτειρα του πατέρα του. Συνδέθηκε με τον Κοραή στο Παρίσι και υπερασπίστηκε μαχητικά τις απόψεις του, μολονότι οι σχέσεις τους υπήρξαν προβληματικές.

¹³¹ *Μέλισσα*, τχ. 2 (1820), σ. 180-182

Στη στήλη “*Ἠθικὸν ἀπάνθισμα ἐπ’ ἀγαθῶ τῆς Ἑλλάδος*” υπέγραφε με το ψευδώνυμο *Ἑλληνόφρων Σαλαμίνιος* και *Ἀγαθόφρων Λακεδαιμόνιος*: παράδειγμα που ακολούθησαν και άλλα πρόσωπα, οι οποίοι συμμερίζονταν τις ίδιες ιδεολογικές απόψεις, όπως ο *Φιλότιμος Φιλανθρωπίδης Κοσμοπολίτης* (*Lord Guilford*), ο *Μ. εκ Βουκουρεστίου* και ο *Μισόκακος Φιλοπατρίδης*.¹³² Σε αυτήν τη στήλη δημοσίευε μεταφρασμένους στα ελληνικά μύθους και σύντομα αφηγήματα, απολόγους, ανέκδοτα, αφορισμούς και αποφθέγματα από τις συλλογές γνωστών Δυτικοευρωπαϊών μυθογράφων, που συνέχιζαν την παράδοση του Αισώπου κατά το 18^ο αι. Μεταξύ αυτών διακρίνουμε τον Jean-Pierre-Claris de Florian¹³³ και τον Christian Gellert. Ορισμένες από τις ευσύνοπτες μορφές παραπέμπουν σε έργα συγγραφέων τού Κλασικισμού και του Διαφωτισμού: Jean de La Bruyère, *Les Caractères ou les moeurs de ce siècle*, E.B. de Condillac, *Histoire ancienne*, J.-J. Rousseau, *Pensées* κ.ά.,¹³⁴ ενώ ορισμένες άλλες αρκούνται να παραπέμψουν στις γαλλικές ανθολογίες, από τις οποίες αντλήθηκαν. Μέσα από αυτές τις αναφορές πρόβαλλε με αλληγορικό τρόπο κοινόχρηστους τόπους τού Διαφωτισμού. Καταδίκασε την απάτη, την άγνοια, την αμάθεια, τη δεισιδαιμονία, τη συκοφαντία, έστρεφε τα βέλη του προς τους πολιτικά διεφθαρμένους, τους αυλικούς, τους αμαθείς ιερείς, αντιπαρέθετε το φως, δηλαδή τις προοδευτικές ιδέες, με το σκότος και το συντηρητισμό.¹³⁵

Η δημοσίευση των μύθων και των ευσύνοπτων μορφών δε φαίνεται να έχει πρωταρχική επιδίωξη την κοινοποίηση του έργου των μυθογράφων, ηθολόγων και στοχαστών τής Δυτικής Ευρώπης και της Ανατολής. Όπως, άλλωστε, διαπιστώνεται από τη δειγματοληπτική αντιπαραβολή ορισμένων μύθων, η μεταφορά στα ελληνικά δε δείχνει ιδιαίτερο σεβασμό στο κείμενο του πρωτοτύπου· κάποτε μάλιστα προδίδει και τη μορφή του, αποδίδοντας σε πεζό το έμμετρο πρότυπο.¹³⁶

Μύθος τού Florian “*Ἐχιδνα καὶ βδέλλα*”¹³⁷

Οὗτος ὁ μῦθος εὐκόλως ἐρμηνεύεται. Ἐχιδνα εἶναι ἡ συκοφαντία, ὁ συκοφάντης

ὀλίγον διαφέρει τοῦ φονέως οἱ νόμοι τῶν ἐλευθέρων ἐθνῶν

τὸν παιδεύουσιν αὐστηρῶς. Βδέλλα εἶναι ἡ δικαία κατάκρισις αὐτῆ

¹³² *Μέλισσα*, τχ. 3 (1821), σ. 298-299

¹³³ *Μέλισσα*, τχ. 3 (1821), σ. 298

¹³⁴ *Μέλισσα*, τχ. 1 (1819), σ. 105-112 & *Μέλισσα*, τχ. 3 (1821), σ. 329-335

¹³⁵ Σ. Αθήνη, *ὄ.π.*, σ. 163-164

¹³⁶ Σ. Αθήνη, *ὄ.π.*, σ. 165

¹³⁷ *Μέλισσα*, τχ. 3 (1821), σ. 298-299

ὠφελεῖ τὸ ἀνθρώπινον γένος καὶ διὰ τοῦτο τὰ σοφὰ ἔθνη τὴν σέβονται
ὡς θεάν.

Μῦθος τοῦ Gellert “*Ἀηδὼν καὶ Κοῦκος*”¹³⁸

Λέγει δὲ τότε ἡ Ἀηδὼν τῷ ἀλαζόνι Κούκω:

Ἵ φλύαρον καὶ ἄτακτον διδασκαλάκιόν μου!

Ἴδὲ πῶς αἱ εὐαίσθητοι ψυχαὶ τῶν φιλοκάλων

τοὺς κόπους ἀνταμείβουσι τῶν ὄντως διδασκάλων

τὰ δάκρυα τὰ ἄφωνα ἐμὲ ὑπερτιμῶσιν

σὺ δὲ τῶν παιδῶν αἰ κραυγαὶ καὶ τῶν χειρῶν ὁ κρότος

πτοοῦσιν

πλὴν, ὦ φίλε μου, πάντοτ’ ὑπάρχεις

Κοῦκος.

Οἱ μῦθοι καὶ οἱ εὐσύνοπτες μορφές αντιπροσωπεύουν τὴν παιγνιώδη εκδοχὴ τῆς στρατευμένης φιλολογίας, που διοχετεύεται στα περιοδικὰ καὶ αποσκοπεῖ στὴν αποκάλυψη καὶ στὴν καταγγελία φαινομένων ἀπὸ τὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ επικαιρότητα. Κείμενο – κλειδί γιὰ μιὰ τέτοια ἐρμηνεῖα συνιστᾶ ὁ μῦθος τοῦ Σααδὶ με τὸ χαρακτηριστικὸ τίτλο “*Τὰ Φῶτα*”,¹³⁹ που ἀναφέρεται στὴ συμβολὴ τῆς παιδείας γιὰ τὴ διατήρηση ἀρμονικῶν σχέσεων με τὴν ἐξουσία. Ὁ μῦθος αὐτὸς ζωντανεῖ μέσα ἀπὸ τὸ διάλογο τοῦ χαλίφη με τὸ βεζίρη ἓνα ζήτημα, τὸ ὁποῖο ἐθίγε με τὴ μορφή δοκιμίου ἓνα ἀκόμη κείμενο, που εἶχε δημοσιευθεῖ στὶς προηγούμενες σελίδες τῆς “*Μέλισσας*” τὸ 1821. Πρόκειται γιὰ τὸ “*Περὶ τῆς ζημίας ἢ λαμβάνει ὁ Ἡγεμὼν, ὅταν παραμελεῖ τοὺς πεπαιδευμένους*”,¹⁴⁰ ἀποσπασματικὴ μετάφραση ἀπὸ τὴ ριζοσπαστικὴ πραγματεία “*Del principe e delle Lettere*” (1786) τοῦ Vittorio Alfieri, ἡ ὁποία ἀσκεῖ πολεμικὴ ἐνάντια σὲ κάθε μορφή ἀπόλυτης ἐξουσίας καὶ ὑποταγῆς τῶν συγγραφέων σὲ αὐτήν.¹⁴¹

Τὸ περιοδικὸ παρότι ἐνισχύθηκε ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας τῆς Κωνσταντινούπολης, τῆς Σμύρνης, τοῦ Βουκουρεστίου καὶ ἄλλων πόλεων τῆς ἐλληνικῆς Διασποράς, ἀντιμετώπισε τὸ σύννηθες γιὰ τὴν ἐποχὴ πρόβλημα τῆς μείωσης συνδρομῶν, με ἀποτέλεσμα νὰ διακοπεί σύντομα ἡ κυκλοφορία τοῦ στὶς παραμονές τῆς Ἐπανάστασης.

¹³⁸ *Μέλισσα*, τχ. 1 (1819), σ. 103

¹³⁹ *Μέλισσα*, τχ. 3 (1821), σ. 330

¹⁴⁰ *Μέλισσα*, τχ. 3 (1821), σ. 292-298

¹⁴¹ Σ. Αθήνη, *ὁ.π.*, σ. 166

Η “*Μέλισσα*”, όπως άλλωστε και το σύνολο των προεπαναστατικών δημοσιογραφικών φύλλων, εκφράζει εύστοχα εντάσεις και ρήξεις, που δημιουργήθηκαν λίγα χρόνια πριν τον Αγώνα. Μαζί με τα “μαχητικά φυλλάδια” δηλώνουν το ορμητικό και αγωνιστικό πνεύμα, που κυριαρχεί εκατέρωθεν.¹⁴²

3.4. «*Αθηνᾶ*», Παρίσι 1819

Η “*Αθηνᾶ ἢ Ἐφημερίς Φιλολογική, Ἐπιστημονική, Πολιτική καὶ Ἐμπορική*” είναι το δεύτερο φιλολογικό περιοδικό, που εκδίδεται το 1819 στο Παρίσι. Πρόκειται για μία βραχύβια έκδοση, από τον Φεβρουάριο έως τον Μάιο του έτους 1819, κυκλοφορώντας μόνο 6 τεύχη στις δεκαπενθήμερες εκδόσεις της. Ο πλήρης τίτλος του περιοδικού καταδεικνύει τη θεματική του: γράμματα και επιστήμες, πολιτική θεωρία και οικονομία. Όπως και το “*Μουσεῖον*”, που τη διαδέχθηκε, επίσης με εκδότη τον Παναγιώτη Ιωαννίδη, παρουσιάζει ενδιαφέρον ως ένα περιοδικό δημοσίευμα, εντασσόμενο αφενός στην ευρύτερη ελληνική δημοσιογραφική κίνηση της περιόδου και αφετέρου στο ρεύμα τού Νεοελληνικού Διαφωτισμού.

Η “*Αθηνᾶ*” και το “*Μουσεῖον*” ανήκουν στο ιδεολογικό και κοινωνικό πνεύμα, που χαρακτηρίζει πράξεις και ενέργειες, οι οποίες αποβλέπουν στην αναγέννηση του Έθνους. Και τα δύο φύλλα ευνοούν την επαφή και την προσέγγιση με το ευρύτερο περιβάλλον τής λογιόσύνης στη Διασπορά και στις υπό Οθωμανική κυριαρχία περιοχές, διευκολύνοντας την παρακολούθηση θεμάτων, σχετικών με αντιπαραθέσεις, ιδεολογικές, κοινωνικές, φιλολογικές, έκδηλες στα προεπαναστατικά χρόνια.¹⁴³ Άλλωστε, η γαλλική πρωτεύουσα αποτελεί γόνιμο έδαφος για τη διάδοση και τη διακίνηση ιδεών φιλελεύθερων και ριζοσπαστικών. Ενδεικτική των κοινωνικών αναμοχλεύσεων στους κόλπους τού Ελληνισμού είναι η ομάδα στήριξης του περιοδικού, αποτελούμενη από επιφανείς Έλληνες λογίους, όπως ο Παναγιώτης Κοδρικάς και ο Κωνσταντίνος Οικονόμου και εμπόρους, όπως ο Ιωάννης Πολυχρονιάδης, ως έκφραση συμπόρευσης ζωντανών δυνάμεων του Ελληνισμού, που καλούνται να αναλάβουν πρωτοβουλίες καθοριστικές για την τύχη τού Έθνους.¹⁴⁴

¹⁴² Αικ. Κουμαριανού, «Προεπαναστατικός Τύπος. Η ώρα των εφημερίδων και των περιοδικών 1784 – 1821», *ό.π.*, σ. 121

¹⁴³ Αικ. Κουμαριανού, «Προεπαναστατικός Τύπος. Η ώρα των εφημερίδων και των περιοδικών 1784 – 1821», *ό.π.*, σ. 122

¹⁴⁴ Αικ. Κουμαριανού, *Ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος. Βιέννη – Παρίσι (1784 – 1821)*, *ό.π.*, σ. 168-170

Η πρώτη αναφορά στο περιοδικό “*Ἀθηνᾶ*” γίνεται στον “*Λόγιον Ἑρμῆν*”, στην έκδοση της 15^{ης} Απριλίου 1819, όπου προβάλλεται η σπουδαιότητα των ελληνικών δημοσιογραφικών φύλλων στην αφύπνιση του Γένους και εξαιρείται το έργο τού Κοραή. Στο ίδιο φύλλο υπάρχει αγγελία, που πληροφορεί τους “*φιλομούσους Ἑλληνας ὁμογενεῖς*” για την έκδοση του νέου περιοδικού “*σκοπομένου κοινοῦ ἀγαθοῦ... ἢ βελτίωσις τοῦ Γένους*”.¹⁴⁵

Τα άρθρα τῆς “*Ἀθηνᾶς*” κατά κύριο λόγο αποτελούν μεταφράσεις από γαλλικά περιοδικά με κύριο αντικείμενο την αρχαιολογία, τη νομισματική, την ιστορία και τη γεωγραφία. Δημοσιεύονται, επίσης, κείμενα αναφερόμενα στην παιδαγωγική και στην αλληλοδιδασκτική μέθοδο, γεγονός που επιβεβαιώνει τη μέριμνα των λογίων για την εφαρμογή των πλέον συγχρόνων μεθόδων διδασκαλίας στα σχολεία, διαπνεομένων από το ρεύμα τού Διαφωτισμού. Παράλληλα, δημοσιεύονται και κείμενα κοινωνικού προβληματισμού και φιλοπατρίας, μύθοι, στιχουργήματα, ειδήσεις και πληροφορίες για δραστηριότητες του Ελληνισμού, όπως το *Θέατρον* της Οδησού και του Βουκουρεστίου, νέα για τους Έλληνες, που διαβιούσαν στο Παρίσι, αλλά και παγκόσμια πολιτιστικά νέα καταγράφονται στις στήλες τού περιοδικού.

Το περιοδικό δέχθηκε συχνές επικρίσεις από τον “*Λόγιον Ἑρμῆν*” και ειδικότερα από τον Μισοκλόπο Φιλοδίκαιο, ψευδώνυμο του Κωνσταντίνου Νικολόπουλου. Οι ψόγοι αφορούσαν τις αδυναμίες των εκδοτών και την ανωνυμία των συνεργατών τού περιοδικού,¹⁴⁶ καθώς η ύλη κατηγορείται ως ισχνή, τα άρθρα ως πιστές αναδημοσιεύσεις τῆς γαλλικής εφημερίδας *Minerve*¹⁴⁷ και τα μεταφρασμένα κείμενα από το γαλλικό τύπο ως αναξιόπιστα, διότι δεν αναφέρεται η πηγή, ενώ δεν ενέλειπαν και κριτικές περί τῆς “*ανορθόδοξης*” χρήσης τῆς ελληνικής γλώσσας. Μάλιστα, στο τεύχος τῆς 14^{ης} Ιουλίου 1819 του “*Λογίου Ἑρμοῦ*” χρησιμοποιείται η φράση “*Ἡ Ψευδαθηνᾶ ἔμακαρίσθη. Ὀλίγον ἔζησε ἢ καϋμένη!*”¹⁴⁸ καταγράφοντας με ειρωνεία την παύση τῆς έκδοσης του περιοδικού. Βέβαια, η “*Ἀθηνᾶ*” απέδωσε ευθύνες στον “*Ἑρμῆν τὸν Λόγιον*” για την παύση τῆς κυκλοφορίας τῆς στη Βιέννη και επέκρινε το συνεργάτη του, Ζηνόβιο Πωπ, που εἶχε αρνηθεῖ να την αντιπροσωπεύσει και να την υποστηρίξει στην αυστριακή πρωτεύουσα.

¹⁴⁵ *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος*, τχ. 8 (1819), σ. 305-307

¹⁴⁶ *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος*, τχ. 13(1819), σ. 550-560

¹⁴⁷ *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος*, τχ. 9 (1819), σ. 379-391

¹⁴⁸ *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος*, τχ. 14 (1819), σ. 594-595

Αν και η ύλη τής “*Άθηνᾶς*” είχε αμφιλεγόμενο περιεχόμενο και η έκδοσή της ήταν βραχύβια, δίχως να κατορθώσει να πλάσει τη δική της ταυτότητα, να ξεχωρίσει και να βρει απήχηση στο αναγνωστικό κοινό, αποτελεί έναν σημαντικό κρίκο στην πορεία τής ελληνικής δημοσιογραφίας προεπαναστατικά. Η “*Άθηνᾶ*” και το “*Μουσεῖον*” παρουσιάζουν ενδιαφέρον ως όργανα της δημοσιότητας στην ευρύτερη δημοσιογραφική δραστηριότητα του 1819, έτος αιχμής για τον Ελληνισμό. Είναι προφανές ότι και τα δύο φύλλα επιβεβαιώνουν την ορμή που επικρατεί σε ελληνικά περιβάλλοντα, να προωθούν την έκδοση δημοσιογραφικών φύλλων. Εντάσσονται, συνεπώς, στο ιδεολογικό και κοινωνικό πνεύμα τής περιόδου.¹⁴⁹

3.5. «Μουσεῖον», Παρίσι 1819

Το φιλολογικό περιοδικό “*Μουσεῖον*” είναι η πλέον βραχύβια έκδοση από τα δημοσιογραφικά φύλλα τής προεπαναστατικής περιόδου, καθώς κυκλοφόρησε μόνο ένα και μοναδικό τεύχος τον Ιούλιο του 1819. Αν και περιορισμένης διάρκειας, παρουσιάζει ενδιαφέρον, διότι σε αυτό το τεύχος έχουν καταγραφεί φάσεις από τη διαμάχη, που κυριάρχησε στους κύκλους τής ελληνικής λογιόσύνης στα χρόνια πριν από την Επανάσταση, όταν εκδηλώθηκαν αντιπαραθέσεις και συγκρούσεις και ο Τύπος πρωτοστάτησε.

Το ιστορικό τής έκδοσης του “*Μουσεῖου*” είναι σύντομο και εφάμιλλο του βραχέος βίου του. Σε ένα κείμενο με τίτλο “*Εἶδησις*” ο εκδότης Παναγιώτης Ιωαννίδης πληροφορεί το αναγνωστικό κοινό για τους λόγους, που ανεστάλη η έκδοση τής “*Άθηνᾶς*”, αιτίες που σχετίζονται απόλυτα με την εχθρική στάση των εκδοτών τού “*Λογίου Ἑρμοῦ*” εναντίον τού περιοδικού. Επίσης, γνωστοποιεί τη σκέψη του, να προχωρήσει στην έκδοση ενός νέου φύλλου, υποσχόμενος ότι δε θα εκδώσει οτιδήποτε προσκρούει στη διοίκηση ή στη θρησκεία, θεωρώντας τον εαυτό του υπαίτιο για τυχούσες παραβιάσεις. Δε γνωρίζουμε, βέβαια, εάν πρόκειται για δήλωση δεσμευτική ή προληπτική, γιατί τα φύλλα τού Παναγιώτη Ιωαννίδη δε μακροημέρευσαν, ώστε να κριθεί η ειλικρίνεια και η αποτελεσματικότητα των προθέσεών του.¹⁵⁰

Η έκδοση του πρώτου και μοναδικού τεύχους τού “*Μουσεῖου*” αποτελείται από 37 σελίδες και πραγματεύεται θέματα φιλολογικά, όπως η έκδοση του χρονικού

¹⁴⁹ Λ. Δρούλια – Γ. Κουτσοπανάγου, *ό.π.*, σ. 125

¹⁵⁰ Αικ. Κουμαριανού (Επιμ.), *Μουσεῖον ἢ Ἐφημερίς Ἑλληνική*, Αθήνα 1995, σ. 9

τού Γεωργίου Φραντζή,¹⁵¹ θέματα που άπτονται των φυσικών επιστημών και της μετεωρολογίας, ενώ αξιοπρόσεκτες είναι οι απόψεις τού περιοδικού για τη χρησιμότητα του Τύπου και το γλωσσικό ζήτημα. Ο Παναγιώτης Ιωαννίδης τάσσεται ανοικτά υπέρ των αντιπάλων τού Κοραή, επικαλούμενος εμμέσως τον Κοδρικά και τον κύκλο του.¹⁵² Άλλωστε, η ίδια η γλώσσα τού κειμένου και η βιαιότητα των εκφράσεων “*ἄθλιος κόραξ... εὔφορος τῆς φατρίας*”, φράσεις που υπαινίσσονται σίγουρα τον Αδαμάντιο Κοραή, υποβάλλουν τη σκέψη ότι ο Κοδρικός είναι ο εμπνευστής τού κειμένου.¹⁵³ Δε διστάζει μάλιστα να αντιταχθεί και στη “*Μέλισσα*”, εφορμώμενος από το φιλοκοραϊκό χαρακτήρα της.¹⁵⁴ Στις τελευταίες σελίδες ο εκδότης δε λησμονεί να ασκήσει δριμεία κριτική στον “*Ερμῆν τὸν Λόγιον*”, θεωρώντας τον υπαίτιο για τη “σιωπή” της “*Ἀθηνᾶς*”.¹⁵⁵

Πρόκειται, λοιπόν, για μία εξαιρετικά βραχύβια έκδοση, που είναι ωφέλιμο να ιδωθεί κάτω από το πρίσμα των προεπαναστατικών προσπαθειών τού Ελληνισμού να εκδίδουν εφημερίδες και περιοδικά στην ελληνική γλώσσα και να ενταχθεί στο γλωσσικό ζήτημα της εποχής. Αυτό, άλλωστε, καταδεικνύει το μεγάλο μέρος τού τεύχους, που καλύπτει το μείζον θέμα τῆς διαμάχης, με την επιχειρηματολογία και τη γλώσσα να ανήκουν σε αντιρρητικά κείμενα παρά σε δημοσιεύματα περιοδικού, που θα αποσκοπούσε στην ενημέρωση και στη διαπαιδαγώγηση του αναγνωστικού κοινού σε θέματα επιστήμης, φιλολογίας και κριτικής.¹⁵⁶

3.6. «Ἰρις» ἢ «Τὰ Νῶν Ἑλληνικά», Λονδίνο 1819

Στο Λονδίνο το 1819 γίνεται το εγχείρημα να εκδοθεί ένα νέο ελληνικό περιοδικό, η “*Ἰρις*”, με στόχο τη διάδοση επαναστατικών και φιλελεύθερων ιδεών, που διαπνέουν άλλωστε την εποχή. Δύο κείμενα δημοσιευμένα στον “*Λόγιον Ἐρμῆν*”,¹⁵⁷ ένα στην ελληνική και άλλο στην αγγλική γλώσσα, αναγγέλλουν την προσεχή έκδοση του φιλολογικού περιοδικού.

“Periodical work, written in ancient or modern Greek only, and by Natives of Greece; the principal object of which is to make the Friends of the Greek Nation acquainted

¹⁵¹ Αικ. Κουμαριανού (Επιμ.), *Μουσεῖον ἢ Εφημερίς Ἑλληνική*, ὁ.π., σ. 15

¹⁵² Αικ. Κουμαριανού (Επιμ.), *Μουσεῖον ἢ Εφημερίς Ἑλληνική*, ὁ.π., σ. 21

¹⁵³ Αικ. Κουμαριανού, «Προεπαναστατικός Τύπος. Η ὥρα των εφημερίδων και των περιοδικῶν 1784 – 1821», ὁ.π., σ. 123

¹⁵⁴ Αικ. Κουμαριανού (Επιμ.), *Μουσεῖον ἢ Εφημερίς Ἑλληνική*, ὁ.π., σ. 27

¹⁵⁵ Αικ. Κουμαριανού (Επιμ.), *Μουσεῖον ἢ Εφημερίς Ἑλληνική*, ὁ.π., σ. 34

¹⁵⁶ Αικ. Κουμαριανού (Επιμ.), *Μουσεῖον ἢ Εφημερίς Ἑλληνική*, ὁ.π., σ. 9

¹⁵⁷ *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, τχ. 8 (1819), σ. 304

with the present state of the knowledge amongst them, and with their endeavours for their regeneration.”¹⁵⁸

“Τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους ἢ πρὸς τὰ φῶτα ὀρμὴ ἄρχισε νὰ προσηλόνῃ σπουδαίως τῆς φωτισμένης Εὐρώπης τὴν περιέργειαν. Γνωστὴ λοιπὸν ἢ σωτήριος αὐτῇ κίνησις, ὅσον προβαίνει, νὰ γίνεται καὶ δυνάμεις ἅμα νὰ προσκτᾶται εἰς αὐξήσιν, ἤδη μάλιστ’ ἐν ᾧ μία καὶ μόνη θερμουργὸς φωνὴ ὑπὲρ τῶν δικαίων τῶν ἔθνῶν καὶ τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τὸ ἐν ἄκρον εἰς τὸ ἄλλο τῆς Οἰκουμένης ἀντηχεῖ θριαμβεύουσα, χρέος εἶναι ἑλληνικώτατον.”

Στο ίδιο τεύχος τοῦ “Λογίου Ἑρμοῦ” παρέχονται πληροφορίες σχετικές με τις τεχνικές προδιαγραφές τῆς έκδοσης, τον εκδότη, αλλά και τους στόχους τοῦ καινούριου ελληνικοῦ δημοσιογραφικοῦ οργάνου. Εμπνευστὴς φαίνεται να εἶναι ο κόμης Γκίλφορντ, συνεπικουρούμενος ἀπὸ τον Δημήτριο Σχινά, το Γραμματέα του, ο οποίος εἶχε αναλάβει τὴν ευθύνη για το εγχείρημα τῆς έκδοσης του περιοδικού. Η “Ἴρις” ἢ “Τὰ Νῦν Ἑλληνικά” ἔχουν παρόμοιο ιδεολογικό προσανατολισμό με τα ρεύματα τῆς εποχῆς, ευαγγελίζοντας τὴ μετακένωση τῆς ευρωπαϊκῆς παιδείας.¹⁵⁹

“Μὲ τοιοῦτον διπλοῦν σκοπὸν, νὰ αναγγέλῃ δηλαδὴ α’, ἀλλὰ μὲ ἀδέκαστον φρόνημα εἰς τοὺς φίλους τῆς Ἑλλάδος τῶν γνώσεων τῆς τὴν κατάστασιν καὶ τοὺς εἰς τὴν ἀναγέννησίν τῆς ἀγῶνας, καὶ β’ νὰ διαδίδῃ μὲ πατριωτικὴν δραστηριότητα εἰς τὴν πάτριον γῆν τὰ καλὰ τῆς σοφῆς Εὐρώπης, ἀλλ’ ἰδιαίτερος τῆς Βρετανικῆς, ὑπερτάτης ἕδρας Μουσῶν καὶ ἐλευθερίας, Σύγγραμμα ἑλληνικόν “Ἴρις” ἢ “Τὰ Νῦν Ἑλληνικά” – ἀπὸ τοὺς Λονδινίους τύπους προκύπτει, ἐκδήμων Ἑλλήνων σπουδῆ καὶ συνδρομῆ ἀνδρῶν φιλελλήνων. Τέσσερα φύλλα εἰς δ’ ἅπαξ τοῦ μηνὸς εἶναι τῆς Ἰριδος ἢ περιόδου, τρία Σιλλίνια καὶ ἥμισυ, ἢ τιμὴ των, καὶ οἱ Συνδρομηταὶ καταγράφονται παρὰ τῷ Βιβλιοπώλῃ κυρίῳ Murray, Albemarle Street, ἐν Λονδίῳ.”¹⁶⁰

Παρά το φερέλπιδο σχέδιο, ἡ ἀπόπειρα παρέμεινε ατελέσφορη, καθὼς το περιοδικό δεν κυκλοφόρησε ποτέ. Οἱ εκδοτικὲς διαδικασίες διήρκεσαν μακρὸ χρονικό διάστημα· ἀκόμη καὶ το 1821 ὑπάρχουν πληροφορίες στην αλληλογραφία Γκίλφορντ – Σχινά αναφορικά με τὴν έκδοση τῆς “Ἰριδος”. Οἱ ἀρχικὲς ἐνδείξεις ἐπειθάν το ἀναγνωστικό κοινὸ καὶ τοὺς ἐρευνητὲς ὅτι ἡ “Ἴρις” μπορεῖ να εἶχε φθάσει στο τυπογραφεῖο. Οἱ ἀναφορὲς στην “Ἰριδα” δημοσιευμένες στην “Καλλιόπη”¹⁶¹ ἔδιναν τὴν αἴσθησι στον ἀναγνώστη πως σύντομα θα κρατᾶ το νέο ἑλληνικό φιλολογικό περιοδικό. Ωστόσο, ἡ “Ἰρις” δεν ἐφθασε ποτέ στα χέρια των συνδρομητῶν.

¹⁵⁸ Ἑρμῆς ὁ Λόγιος, ὁ.π., σ. 307

¹⁵⁹ Αικ. Κουμαριανού, «Ἴρις ἢ Τα νυν ἑλληνικά. Περιοδικὸ τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας», στο: *Ερασιστής*, τχ. 11 (1971), σ. 365

¹⁶⁰ Ἑρμῆς ὁ Λόγιος, ὁ.π., σ. 305

¹⁶¹ *Καλλιόπη*, τχ. 85 (1820) & *Καλλιόπη*, τχ. 24 (1821)

Ο κόμης Γκίλφορντ, ιδρυτής ύστερα από λίγα χρόνια τής Ιονίου Ακαδημίας και χορηγός υποτροφιών προεπαναστατικά, ώστε να ολοκληρώσουν οι φοιτητές τις σπουδές τους σε δυτικά Πανεπιστήμια, είχε σκεφθεί να προσθέσει στο πρόγραμμα και στη λειτουργία τής Ιονίου Ακαδημίας ένα δημοσιογραφικό φύλλο.¹⁶² Εκδότης τού περιοδικού θα ήταν ο John Murray, από τους πλέον σημαντικούς Άγγλους εκδότες, που εργάσθηκαν για την παραγωγή και την έκδοση του ελληνικού βιβλίου στο Λονδίνο.

Η απόπειρα έκδοσης ενός ακόμη φιλολογικού περιοδικού στην ελληνική γλώσσα από τον κόμη Γκίλφορντ και τον Δημήτριο Σχινά – έστω και ανεπιτυχής – καταδεικνύει μεταξύ άλλων και τη διεύρυνση του γεωγραφικού χώρου, στον οποίο εκδιδόνταν και κυκλοφορούσε ο ελληνικός Τύπος. Στη γενέτειρα της ελληνικής δημοσιογραφίας προεπαναστατικά, τη Βιέννη, και στο Παρίσι, όπου πραγματοποιήθηκε η έκδοση τριών φιλολογικών περιοδικών, έρχεται να προστεθεί και το Λονδίνο, μεταφέροντας τις πολιτισμικές και εκδοτικές δραστηριότητες πέρα από τις γαλλικές ακτές, στην άλλη πλευρά τής Μάγχης.¹⁶³

3.7. Ο διάλογος των φιλολογικών περιοδικών με τις ξένες γραμματείες

Η ανάπτυξη του ευρωπαϊκού Τύπου από τα μέσα τού 17^{ου} αι. δημιούργησε ένα νέο κόσμο διακίνησης ιδεών και συνέβαλε στη διάδοση της λογοτεχνίας, στην πρόσληψη ξένων γραμματειών και στην προβολή τους έξω από τα εθνικά σύνορα. Κατά το 18^ο αι. ο ξενόγλωσσος Τύπος στάθηκε ένας σπουδαίος δίαυλος επικοινωνίας τής ελληνικής με τις ξένες γραμματείες, σηματοδοτώντας όχι μόνο την προσωπική ανάγνωση και την επαφή με την ξένη λογοτεχνία, αλλά και την ανάπτυξη της μεταφραστικής δραστηριότητας. Ενδεικτικά, στην πλούσια βιβλιοθήκη των Μαυροκορδάτων υπήρχε σε γαλλική μετάφραση το αγγλικό “*Spectator*” των J. Addison και R. Steel, το “*Journal des Savants*” και το “*Nouvelles de la République des Lettres*”, ενώ το τυπογραφείο των αδελφών Πουλίου στη Βιέννη είχε αναλάβει τη διακίνηση ξενόγλωσσων περιοδικών, γεγονός που καταδεικνύει τη σχετική ζήτηση.¹⁶⁴

Τα φιλολογικά περιοδικά, αν και αυτοσυστήνονται ως εφημερίδες, ανήκουν στην κατηγορία τού εγκυκλοπαιδικού – γραμματολογικού περιοδικού, όπως είχε

¹⁶² Αικ. Κουμαριανού, «Ίρις ή Τα νυν ελληνικά. Περιοδικό τής Ιονίου Ακαδημίας», *ό.π.*, σ. 371-374

¹⁶³ Αικ. Κουμαριανού, «Προεπαναστατικός Τύπος. Η ώρα των εφημερίδων και των περιοδικών 1784 – 1821», *ό.π.*, σ. 124

¹⁶⁴ Σ. Αθήνη, *ό.π.*, σ. 156

διαμορφωθεί στον ευρωπαϊκό χώρο το 18^ο αι. Τα περιοδικά αυτά αντικατοπτρίζουν τους εγκυκλοπαιδικούς και ωφελμιστικούς προσανατολισμούς τού ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Συχνά προσφεύγουν στον ξενόγλωσσο Τύπο και στις ξένες γραμματείες, για να αντλήσουν υλικό· διάδραση που είχε προτείνει ο ίδιος ο Κοραής και απαιτεί τη γνώση ξένων γλωσσών και τη δυνατότητα μετάφρασης, καθώς και την κρίση ως προς την πρόσληψη και αξιοποίηση αυτών.

Η ιδεολογική τοποθέτηση των εκδοτών – εμπνευστών και ο τόπος έκδοσης των περιοδικών καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τις επιλογές των ξενόγλωσσων εντύπων ή γραμματειών, ώστε να αντλήσουν μέρος τής ύλης τους. Κατ’ αυτόν τον τρόπο εξηγούνται οι γερμανικές πηγές στην “*Καλλιόπη*” και η προτίμηση εντύπων, που φιλοξενούσαν τις ιδέες τού Διαφωτισμού και ιδίως των Ιδεολόγων (*Annales Encyclopédiques*, *Décade Encyclopédiques*, *Magasin Encyclopédiques*, *Revue Encyclopédiques*) στα φιλοκοραϊκά περιοδικά “*Ερμής ο Λόγιος*” και “*Μέλισσα*”.¹⁶⁵ Καθώς η ύλη των περιοδικών χαρακτηρίζεται ως φιλολογική, ο αναγνώστης στις σελίδες τους θα συναντήσει θέματα ενός ευρύτερου γνωστικού φάσματος και γενικής παιδείας με προέχουσες τις ανθρωπιστικές επιστήμες, την ιστορία, την αρχαιολογία, την κλασική φιλολογία, την ανθρωπολογία και τη γεωγραφία. Επίσης, μεγάλο μέρος των φιλολογικών περιοδικών καταλαμβάνουν οι βιβλιοπαρουσιάσεις, η σύγχρονη εκδοτική κίνηση, η θεωρία και η ιστορία τής λογοτεχνίας, ενώ δεν ελλείπει η κριτική. Ιδίως στα τρία πιο δυναμικά φιλολογικά περιοδικά – “*Ερμής ο Λόγιος*”, “*Μέλισσα*”, “*Καλλιόπη*” – τα οποία καλλιεργούν την ελληνική γραμματεία, ενυπάρχει έντονος ο διάλογος με την ξένη λογοτεχνία και τις έτερες πολιτισμικές παραδόσεις.

Στον “*Λόγιον Έρμην*” και στην “*Καλλιόπη*” παρατηρείται συστηματική προβολή τής ξένης λογοτεχνίας· έργων που έχουν ήδη κυκλοφορήσει ή επρόκειτο να εκδοθούν, ικανοποιώντας το αίτημα των αναγνωστών για βιβλιογραφική ενημέρωση και δικτύωση με την αγορά τού βιβλίου. Μέσα από αυτές τις καταχωρίσεις κοινοποιείται η μετάφραση και η έκδοση του σημαντικότερου μέρους τής παραγωγής τής τελευταίας προεπαναστατικής δεκαετίας: *Αγάθων* τού C.M. Wieland, *Αριστομένης και Γοργώς* και *Κλεομένης* τού A. Lafontaine, *Νέος Ρομπισόν* τού J.H. Campe, *Τηλαμάχου Τύχαι* τού Fénelon, *Αλέξανδρος ο πορθητής* τού J. Fessler, *Ο Καλός*

¹⁶⁵ Σ. Αθήνη, *ό.π.*, σ. 158

Συμείων τού L.p. Jussieu, *Περιήγησις του Αντήνορος* τού E.F. de Lantier, *Ηθικά Διδάγματα* τού F. Soave και κωμωδίες τού C. Goldoni.¹⁶⁶

Οι συντάκτες των περιοδικών θεωρούν ότι οι μεταφράσεις αυτών των κειμένων συμβάλλουν στην παιδευτική εξέλιξη του Γένους και μειώνουν την απόσταση με τη φωτισμένη Ευρώπη. Συχνά συνοδεύονται και από την έκκληση για χρηματική συνδρομή, ώστε οι αναγνώστες να στηρίζουν και να ενισχύσουν το εγχείρημα της μεταφραστικής πρακτικής και της διάδοσης της ευρωπαϊκής γραμματείας. Αυτή η αμέριστη υποστήριξη της μετάφρασης, όμως, φαίνεται να αποτελεί ένα βασικό ανασταλτικό παράγοντα κριτικού λόγου, καθώς η βιβλιοπαρουσίαση και η κριτική σημειώνουν ισχυρή παρουσία στα προεπαναστατικά περιοδικά. Φαίνεται να περιορίζονται σε μεταφράσεις προλογικών σημειωμάτων, εκθέτουν περιληπτικά το περιεχόμενο και αναφέρουν συχνά τυπογραφικά λάθη στο πρωτότυπο ή επαινούν το μεταφραστή, επειδή επέλεξε μία από τις αντιμαχόμενες γλωσσικές επιλογές. Το μοναδικό δείγμα αξιολογής άρθρωσης κριτικού λόγου είναι η δημοσίευση του “*Ρασσέλα*” του Samuel Johnson από τον Πλάτωνα Πετρίδη.¹⁶⁷

Ο “*Ερμής ό Λόγιος*” προβάλλει με περισσή αξιοπρέπεια την ξενόγλωσση λογοτεχνία μέσα από τις στήλες “Γραμματεία” και “Φιλολογία”. Οι στήλες αυτές επιδιώκουν να γνωστοποιήσουν το έργο των λογίων μεταφραστών, να υπενθυμίσουν την ανανέωση της ελληνικής παιδείας και τον εμπλουτισμό τής ελληνικής βιβλιογραφίας, ενώ παράλληλα έχουν ως στόχο να προβάλλουν τα μεταφραστικά πρότυπα ως δείγμα εκτίμησης της δυτικοευρωπαϊκής λογοτεχνίας. Στο περιοδικό θα αναγνώσει κανείς βιβλιοκαταλόγους τυπογραφείων τής Βενετίας και της Βιέννης¹⁶⁸ και πίνακες με ξενόγλωσσες εκδόσεις,¹⁶⁹ που απευθύνονται σε γλωσσομαθείς αναγνώστες και αποσκοπούν αφενός στην πρόσληψη ξενόγλωσσων γραμματειών, αλλά και στη διευκόλυνση του βιβλιοεμπορίου και στη δικτύωση ανάμεσα σε τυπογράφους και αναγνώστες.

Οι απόψεις, που διατυπώνονται στα ευρωπαϊκά πραγματολογικά έργα από τις αρχές τού 19^{ου} αι. και τείνουν σε μία επιστημονική θεώρηση της λογοτεχνίας ως ιστορικού φαινομένου, αναγνωρίζοντας παράλληλα την ετερότητα των εθνικών λογοτεχνιών, προσέλκυαν την προσοχή των περιοδικών “*Ερμής ό Λόγιος*” και “*Μέλισσα*”. Ενδείξεις παρέχουν οι παραπομπές στα μελετήματα στις σύγχρονες

¹⁶⁶ Σ. Αθήνη, *ό.π.*, σ. 159

¹⁶⁷ *Ερμής ό Λόγιος*, τχ. 9 (1819), σ. 92-93 & *Ερμής ό Λόγιος*, τχ. 10 (1820), σ. 114-117

¹⁶⁸ *Ερμής ό Λόγιος*, τχ. 7 (1817), σ. 205-207

¹⁶⁹ *Ερμής ό Λόγιος*, τχ. 7 (1817), σ. 259-260, 281-284

λογοτεχνίες: στο “*De l’ Allemagne*” της Mme de Staël, στο “*Histoire Littéraire d’ Italie*” του Ιδεολόγου κριτικού Louis Guingéné, στο έργο “*Σύνοψις τῆς παρούσης καταστάσεως τῆς παιδείας εἰς τὴν Γερμανίαν*” και στη μελέτη “*Χαρακτήρες τῆς παλαιᾶς καὶ νεωτέρας φιλολογίας, Ἑλληνικῆς, Λατινικῆς, Ἰταλικῆς, Γαλλικῆς, Ἀγγλικῆς καὶ Γερμανικῆς, μετὰ κριτικῆς παραλληλίας αὐτῶν*”.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ ἐλληνικὴ γραμματεία με τὴν ἀγγλικὴ διατηροῦσε ἕως τότε λιγότερες ἐπαφές συγκριτικά με τὶς ἄλλες ξενόγλωσσες. Βέβαια, τὰ δύο φιλοκοραϊκὰ περιοδικὰ ἀξιοποιοῦν τὶς “*Παρατηρήσεις Γερμανοῦ τινὸς περὶ τῆς Ἀγγλικῆς Φιλολογίας κατὰ τὸ 1815 ἔτος*”, τὸ ὁποῖο μελετᾷ τὴν ἐμπνευση Ἀγγλῶν σοφῶν καὶ τῆς ποίησης τοῦ Byron ἀπὸ τὴν Ελλάδα καὶ τὸ ἐράνισμα “*Ἀγγλικὴ Φιλολογία*”, που ἐστιάζει στὸ ἔργο τοῦ Lord Byron, ἀλλὰ καὶ στὶς καταδικαστικὲς κρίσεις ἀπὸ τὴν ἀπογοητευτικὴ εἰκόνα τῆς Ελλάδας. Ἡ δημοσίευση αὐτῶν τῶν δύο κειμένων γιὰ τὴν ἀγγλικὴ λογοτεχνία, τὰ ὁποῖα μάλιστα παρέχουν ἐκ διαμέτρου ἀντίθετη ἐρμηνεία τοῦ ἔργου τοῦ Byron, υπαγορεύονται ἀπὸ μίᾶ κοινὴ ἰδεολογικὴ θέση: νὰ τονωθεῖ τὸ ἐθνικὸ αἶσθημα μέσα ἀπὸ μίᾶ θετικὴ εἰκόνα τῆς Ελλάδας ἐντὸς τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ πλαισίου καὶ νὰ επικριθοῦν οἱ δυσοίωνες σκέψεις, που προκαλεῖ τὸ ἐλληνικὸ γίγνεσθαι.¹⁷⁰

Παρότι ὁ ἐλληνικὸς προεπαναστατικὸς Τύπος στήριξε τὴ μεταφραστικὴ δραστηριότητα, ὁ ἀριθμὸς τῶν μεταφράσεων λογοτεχνικῶν κειμένων, που φιλοξενήθηκαν στὶς σελίδες του, εἶναι χαμηλός. Στὰ λιγοστὰ ἐπώνυμα ποιητικὰ κείμενα, που δημοσιεύθηκαν, συμπεριλαμβάνεται ἓνα μικρὸ ἀλληγορικὸ ποίημα τοῦ J.G. Herder¹⁷¹, ἓνα μικρὸ ἀπόσπασμα τῆς ἐμμετρῆς διασκευῆς ἀπὸ τὸν “*Τηλέμαχο*” τοῦ Fénelon,¹⁷² ἐμμετρα κείμενα σύγχρονων ἐλασσόνων ποιητῶν, που ἐπελέγησαν εἴτε γιὰτὶ ἀπέσπασαν κάποιον βραβεῖο εἴτε γιὰτὶ ἐξυμνοῦν τὴν Ελλάδα, καθὼς καὶ ὁ βασιλικὸς ὕμνος τῆς Ἀγγλίας “*God save the King*” σε μετάφραση Σπυρίδωνος Τρικούπη.¹⁷³ Ἐμμετρὲς μεταφράσεις σύντομων κειμένων, ποιημάτων καὶ αἰνιγμάτων, ἀπὸ τὰ γερμανικὰ καὶ τὰ γαλλικὰ διανθίζουν τὴν ὕλη τῆς “*Καλλιόπης*”,¹⁷⁴ ἀφήνοντας στὴν ἀφάνεια τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα, μολονότι δὲν πρόκειται πάντα γιὰ ἀγνωστο ἢ ἐλάσσονα.¹⁷⁵

¹⁷⁰ Σ. Αθήνη, ὁ.π., σ. 160-161

¹⁷¹ *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος*, τχ. 10 (1820), σ. 147-148

¹⁷² *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος*, τχ. 9 (1819), σ. 784

¹⁷³ Σ. Αθήνη, ὁ.π., σ. 162

¹⁷⁴ *Καλλιόπη*, τχ. 1 (1819), σ. 43, 206, 212-213

¹⁷⁵ *Καλλιόπη*, τχ. 1 (1819), σ. 16

Η δημοσίευση του έμμετρου αυτού υλικού δεν υπακούει σε κάποια στρατηγική ούτε των περιοδικών ούτε και των μεταφραστών. Πρόκειται για μια μορφή μεταφραστικής εξάσκησης, ίσως μία δοκιμή ευκαιριακού χαρακτήρα, που την υποκινεί το ενδιαφέρον για το ξενόγλωσσο κείμενο. Δε συμβάλλει, δηλαδή, ουσιαστικά στην ολοκληρωμένη παρουσίαση του ξένου συγγραφέα και στην εξοικειώσή του με το έργο ή το γραμματειακό είδος. Βέβαια, αυτές οι μεταφραστικές απόπειρες, παρέχουν ενδείξεις για την πρόσληψη της δυτικοευρωπαϊκής γραμματείας και συμβάλλουν στη διάδοση της μεταφραστικής λογικής, προβάλλοντας ακροθιγώς το κείμενο και το δημιουργό του.

Μεταφρασμένα αποσπάσματα μπορούμε να αναγνώσουμε και σε κάποιες ανοιχτές επιστολές, που βρίσκουν το φως της δημοσιότητας. Στο 11^ο τεύχος του “*Λογίου Έρμου*” το 1811, ένας επιστολογράφος από το Ιάσιο θίγει το καίριο πρόβλημα της διόρθωσης της γλώσσας και προτείνει ως μέσο επίλυσης την καλλιέργεια της ποίησης. Καθώς επιχειρεί να στηρίξει την άποψή του, παραθέτει ένα σύντομο απόσπασμα από το “*L’ Art Poétique*” του Boileau και μία παράγραφο από τον “*Αιμίλιο*” του J.J. Rousseau. Ένας άλλος επιστολογράφος το 1819 ανασύρει το μεταφρασμένο απόσπασμα από τον J.C.F. Schiller, για να ανασκευάσει απόψεις περί *Ζωικού Μαγνητισμού*.¹⁷⁶

Ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο διαλόγου των φιλολογικών προεπαναστατικών κειμένων με τις ξένες γραμματείες αποτελούν οι μύθοι σε ευσύνοπτη μορφή, οι οποίοι μεταφράζονται και διασκευάζονται, για να τυπωθούν στον “*Λογίον Έρμην*” και τη “*Μέλισσα*” από το 1817 και εφεξής. Η πρωτοβουλία ανήκει στον Κωνσταντίνο Νικολόπουλο, που είχε ασπασθεί τις ιδέες του Κοραή και είχε ενταχθεί στον κύκλο του, ενώ παράλληλα μαζί με τον Κονδό ήταν συνεκδότης στο 2^ο και στο 3^ο τεύχος της “*Μέλισσας*”. Όπως αναφέρθηκε και κατά την προσέγγιση της “*Μέλισσας*”, συνήθιζε στα κείμενά του να υπογράφει με φιλολογικά ψευδώνυμα. Τα γραπτά του περιλαμβάνουν μύθους με ζώα και ανθρώπους, γνωμικά, στοχασμούς, αποφθέγματα, ρήσεις, αξιώματα και αποσπάσματα.

Στην εξέταση της “*Μέλισσας*” σταθήκαμε στις συλλογές του δυτικοευρωπαϊκού πολιτισμού. Όμως, σε μεγάλο βαθμό στο φιλολογικό περιοδικό αξιοποιούνται γραμματείες ανατολικές: μύθοι και γνωμικά από το “*Γκουλιστάν*”, το “*Μποστάν*” και το “*Πενδ Ναμέχ*” του Σααδί, στοχασμοί του Κομφούκιου και άλλων

¹⁷⁶ Σ. Αθήνη, *ό.π.*, σ. 163

Αράβων, Τούρκων και Κινέζων ποιητών.¹⁷⁷ Τα κείμενά αυτά μεταφράζονται από γαλλικές εκδόσεις του 18^{ου} και του 19^{ου} αι., καταδεικνύοντας την έλξη από τις ανατολικές παραδόσεις, που είχε ενσκήψει στη Γαλλία, και αποσκοπούσαν να κομίσουν στην Ευρώπη τον πνευματικό πλούτο και τη σοφία της Ανατολής.

Μύθος του Σααδί “*Η απάτη*”¹⁷⁸

Τυφλὸς τις εἶχε γυναῖκα, καὶ ἠγάπα αὐτὴν ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς καὶ καρδίας. Πολλοὶ δὲ εἶπον αὐτῷ ὅτι ἦν παντάπασιν δύσμορφος ἢ γυνὴ - ἀλλ’ αὐτὸς πάντοτε ἠγάπα τὴν φιλότατην αὐτοῦ σύζυγον. Ἰατρὸς δὲ τις λίαν φιλόανθρωπος εἶπεν αὐτῷ: “Φίλε μου, ἐγὼ δύναμαι καὶ ἐπιθυμῶ ἰατρεῦσαι τὰ ὄμματά σου.” Ἄλλ’ ὁ τυφλὸς ἀπεκρίθη: “Ἐξοχώτατε, ὑπερευχαριστῶ σὸν, μὴ φροντίζεις, παρακαλῶ, περὶ ἐμοῦ - διότι οὐδόλως στέργω ἀναβλέψας, φοβούμενος μὴ παύσει ὁ πρὸς τὴν γυναῖκα μου ἔρωσ, ὅστις με καθιστάνει εὐδαιμονέστατον.”

Η επιλογή τού μύθου ως γραμματειακό είδος μπορεί να εγείρει ερωτηματικά ποικίλα. Ωστόσο, ο μύθος την εποχή του Νεοκλασικισμού και του Διαφωτισμού, όπως, άλλωστε, και στην αρχαία Ελλάδα, είχε παιδευτικό και ηθοπλαστικό χαρακτήρα. Λόγω τής αλληγορικής του διάστασης προσεγγίζει σπουδαία ζητήματα με εύληπτο και εύχαριν τρόπο. Οι μύθοι ήταν ιδιαίτερα αγαπητοί στους κύκλους των διανοουμένων και των λογίων, ενώ η ανάγνωσή τους γινόταν από τις βασιλικές αυλές έως την ύπαιθρο.

Η αξιοποίηση των μύθων στον ελληνικό προεπαναστατικό Τύπο αποβλέπει στην ηθική διαπαιδαγώγηση των αναγνωστών. Τα φιλολογικά περιοδικά διυλίζουν τους μύθους και αξιοποιούν το επιμύθιο. Συχνά η μεταφορά των μύθων στα ελληνικά ξεπερνά τα όρια τής διασκευής και λόγου χάριν ένας μύθος σε έμμετρη μορφή μπορεί να αποδοθεί ως πεζό. Αυτό συμβαίνει, διότι ο μύθος τίθεται στην υπηρεσία των ιδεολογικών προθέσεων των εντύπων και, καθώς ενέχει ηθική αλληγορία, μέσα από τη βραχύτητα, την πυκνότητα και το ευχάριστο ύφος θα διατυπωθούν αλήθειες, με ορμητήριο τη συμπεριφορά ανθρώπων και ζώων, με αξία διαχρονική και ισχύ καθολική.

Ο Νικολόπουλος κατασκευάζει ένα σύστημα κοινωνικής και πολιτικής ηθικής, το οποίο δομείται πάνω σε δύο άξονες. Στον άξονα του φωτός βρίσκεται το κοινό συμφέρον, η ευδαιμονία των πολλών, η εντιμότητα, η επιείκεια, η πραότητα, η αρετή, η τιμιότητα, η παιδεία. Στον άξονα του σκότους τοποθετείται η απάτη, η

¹⁷⁷ Σ. Αθήνη, *ό.π.*, σ. 164

¹⁷⁸ Σ. Αθήνη, *ό.π.*, σ. 167

άγνοια, η αμάθεια, η δεισιδαιμονία, η συκοφαντία, η ματαιοδοξία, η φιλαυτία, η μωρία, η κενοδοξία, η ημιμάθεια, η ψευδο-μάθεια.¹⁷⁹

Στη “*Μέλισσα*” ο μύθος αποκτά διαστάσεις κοινωνικής κριτικής, στηλίτευσης και λαιμοδείας σε μία εποχή, που μαίνεται η “μάχη των φυλλαδίων”. Στις διασκευές – προσθήκες των μύθων χρησιμοποιούνται φράσεις, όπως *διδασκαλάκιον, αλαζόνες, φθονεροί, σχολαστικοί*, για να επικρίνουν τον Παναγιώτη Κοδρικά και τον κύκλο τού συντηρητισμού. Ο Νικολόπουλος ορμώμενος από το μύθο καταγγέλλει την πολιτική και κοινωνική επικαιρότητα. Ο μύθος τού Σααδί “*Τὰ φῶτα*” αναφέρεται στη συμβολή τῆς παιδείας για τη διατήρηση αρμονικῶν σχέσεων με την εξουσία, μέσα από το διάλογο μεταξύ ενός χαλίφη και ενός βεζίρη. Επίσης, με τη μορφή δοκιμίου υπό τον τίτλο “*Περὶ τῆς ζημίας τὴν ὁποῖαν λαμβάνει ὁ Ἡγεμὼν, ὅταν παραμελεῖ τοὺς πεπαιδευμένους*”,¹⁸⁰ αποσπασματική μετάφραση από την πραγματεία “*Del principe e delle lettere*” του Vittorio Alfieri, ασκείται πολεμική ενάντια σε κάθε μορφή απόλυτης εξουσίας και υποταγῆς των συγγραφέων σε αυτήν,¹⁸¹ υπονοώντας την αυταρχική στάση τού Πατριαρχείου. Με αυτά τα δύο κείμενα η “*Μέλισσα*” δίνει απάντηση στη διαμάχη προόδου – συντηρητισμού.

Μῦθος τού Σααδί “ *Τὰ φῶτα* ”¹⁸²

Ἐξ ὅτου ὁ λαὸς σου ἤρξατο φωτίζεσθαι καὶ παιδεύεσθαι, πάντες οἱ πιστότατοι δοῦλοι σου, ἐφ’ ὧν ἐπιχέεις δαμιλῶς τὰς ἀκτῖνας τῶν σενατοῦ χαρίτων, κατακρίνονται δημοσίως ὑπὸ τινῶν φιλελευθέρων δημαγωγῶν, οἵτινες ὀδηγοῦμενοι ὑπὸ τοῦ σκοτεινοῦ φωτὸς ὀλεθρίου φιλοσοφίας, καταφρονοῦσι τῶν ἐθίμων καὶ τῶν ἱερῶν καθηκόντων. Αὐτοὶ εἰσὶν ἐπικίνδυνοι ἀποστάται τῆς βασιλείας σου. Αὐτοὶ βούλονται ἀνατρέψαι τὸν ἱερὸν σου θρόνον. Πάντες οἱ ἀγαπῶντες τὴν κραταιὰν σου κορυφήν, συκοφαντοῦνται ὑπ’ αὐτῶν τῶν καλουμένων φιλοσόφων καὶ φιλογενῶν. Τέλος δὲ αὐτὸς ἐγὼ, κύριε μου, αὐτὸς ἐγὼ! {...} Οἱ μεγάλοι ἄνδρες, οἱ ὠφελοῦντες τὸ ἀνθρώπινον γένος, εἰσὶν ὅμοιοι τῷ ἡλίῳ, συσκιαζόμενοι ἐνίστε ὑπὸ τῆς κακίας, ὥσπερ αὐτὸς ὑπὸ τῶν νεφῶν οἱ δὲ φθονεροὶ εἰσὶν ἄνθρακες πεπυρακτωμένοι, πίπτοντες εἰς τὸ ὕδωρ. Ὁ ἥλιος ὀλίγον κατ’ ὀλίγον διασκεδάζει τὰ νέφη, ἀναλάμπει ὡς πρότερον καὶ φωτίζει τὴν γῆν οἱ ἄνθρακες σβέννυνται ταχέως ἐν τῷ ὕδατι καὶ ἀπόλλυνται μετ’ ἧχου.

Γίνεται, συνεπῶς, σαφές ὅτι και τα δύο φιλοκοραϊκά περιοδικά αξιοποιούν μύθους – δυτικοευρωπαϊκούς και ανατολικούς – για να σμιλέψουν την πολιτική και

¹⁷⁹ Σ. Αθήνη, *ό.π.*, σ. 165

¹⁸⁰ *Μέλισσα*, τχ. 3 (1821), σ. 292-298

¹⁸¹ Σ. Αθήνη, *ό.π.*, σ. 166

¹⁸² *Μέλισσα*, τχ. 3 (1821), σ. 330

ηθική δεοντολογία και με μαχητικότητα και νεωτεριστικό πνεύμα να πολεμήσουν το νοσηρό συντηρητισμό. Άλλωστε, το αίτημα του ελληνικού προεπαναστατικού Τύπου είναι η καλλιέργεια ενός πνεύματος κοσμοπολιτισμού, η ανάδειξη του εθνικού χαρακτήρα, η διεύρυνση και η αφομοίωση της πολιτισμικής ετερότητας, καθώς και η διάπλαση της εθνικής ταυτότητας.

Επίλογος

Ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος είναι γέννημα του Ελληνισμού τής Διασποράς και διαπνέεται από τις νεωτερικές ιδέες τού Διαφωτισμού. Πρωτοβουλία καθοριστική, που αντανακλά σαφώς την ανάγκη τής επικοινωνίας, της ενημέρωσης και της πληροφόρησης, κίνημα ενσυνείδητης βούλησης με συνέπεια, συνέχεια και στόχο τη συσπείρωση του υπόδουλου Έθνους. Οι Έλληνες της Διασποράς νιώθουν έναν ανόθευτο πατριωτισμό και με ενδυναμωμένη την εθνική υπεροχή και συνείδηση μέσα από τα ελληνικά δημοσιογραφικά φύλλα τής προεπαναστατικής περιόδου, σμιλεύουν την πνευματική αφύπνιση και την εθνική χειραφέτηση. Παράλληλα, όσοι εμπνεύσθηκαν και διαμόρφωσαν τα φιλολογικά περιοδικά θέτουν καιρίους προβληματισμούς για την ελληνική παιδεία, οραματίζονται την εξέλιξη της ελληνικής λογοτεχνίας και της επιστήμης, διαδίδουν τη νεωτερική επιστημονική γνώση και γίνονται φορείς “μετακένωσης” των διδαγμάτων τού Διαφωτισμού. Στις σελίδες τους εκφράζονται απόψεις για τη γλώσσα, τη διάπλαση της εθνικής γλώσσας και αποτυπώνονται ιδεολογικές συγκρούσεις και αντιπαραθέσεις τής ελληνικής λογισύνης για το γλωσσικό ζήτημα τής εποχής· μία πάλη αέναη ανάμεσα στην πρόοδο και στο συντηρητισμό. Τα τεύχη τού ελληνικού προεπαναστατικού Τύπου, εφημερίδων και περιοδικών, αποτελούν εθνικά κειμήλια, αδάμαντες μέσα στο θησαυρό τής ελληνικής Ιστορίας.

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

1. Αδημοσίευτες Πηγές

- ❖ Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη. Αρχείο Αικ. Κουμαριανού.

2. Διαδικτυακές Πηγές

Βιβλιοθήκη Βουλής, Ελληνική Επανάσταση 1821, Αθήνα χ.χ., διαθέσιμο στο: <https://library.parliament.gr/%CE%A8%CE%B7%CF%86%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%AE%CE%92%CE%B9%CE%B2%CE%BB%CE%B9%CE%BF%CE%B8%CE%AE%CE%BA%CE%B7/1821> (πρόσβαση: 16.07.2020).

Österreichische Nationalbibliothek, Anno - Historische österreichische Zeitungen und Zeitschriften online, Wien χ.χ., διαθέσιμο στο: <https://anno.onb.ac.at/> (πρόσβαση: 2014).

3. Εφημερίδες

Ειδήσεις διὰ τὰ ἀνατολικά μέρη

Ἑλληνικὸς Τηλέγραφος

Ἐφημερίς

4. Περιοδικά

Ἀθηνᾶ

Ἑρμῆς ὁ Λόγιος

Καλλιόπη

Μέλισσα

Μουσεῖον

B. Βιβλιογραφία

Αγγέλου Α., *Παναγιώτης Κοδρικάς. Εφημερίδες*, Αθήνα 1991

Αγγέλου Α., *Των Φώτων Β΄. Όψεις τού Νεοελληνικού Διαφωτισμού*, Αθήνα 1999

Αθήνη Σ., «Τα προεπαναστατικά φιλολογικά περιοδικά: εκδοχές διαλόγου με τις ξένες γραμματείες», στο: *Σύγκριση / Comparaison*, τχ. 13 (2002)

Αργυροπούλου Ρ. – Ταμπάκη Α., *Τα ελληνικά προεπαναστατικά περιοδικά. Ευρετήρια Γ΄ «Ειδήσεις διά τα ανατολικά μέρη 1811», «Ελληνικός Τηλέγραφος 1812 – 1836», «Φιλολογικός Τηλέγραφος 1817 – 1821»*, Αθήνα 1983

Βρανούσης Λ., *Εφημερίς: η αρχαιότερη ελληνική εφημερίδα που έχει διασωθεί. Βιέννη 1791 – 1797*, Αθήνα 1995, 1τ.

Δημαράς Κ. Θ., *Αδαμαντίου Κοραή. Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς και η αυτοβιογραφία του*, Αθήνα 1996, 1τ.

Δημαράς Κ. Θ., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα 1998

Δρούλια Λ. – Κουτσοπανάγου Γ., *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784 – 1974. Εφημερίδες, περιοδικά, δημοσιογράφοι*, Αθήνα 2008, 2τ.

Ηλιού Φ., «Νεοελληνικός διαφωτισμός. Η νεωτερική πρόκληση», στην: *Ιστορία τού Νέου Ελληνισμού 1770 – 1871 (Επιμ. Β. Παναγιωτόπουλος)*, Αθήνα 2019, 2τ.

Κιτρομηλίδης Π., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*, Αθήνα 2000

Κουμαριανού Αικ., *Η ιστορία τού ελληνικού Τύπου, 18^{ος} – 19^{ος} αι.*, Αθήνα 2010

Κουμαριανού Αικ., «Ἴρις ἢ Τὰ νῦν Ἑλληνικά. Περιοδικὸν τῆς Ἴονίου Ἀκαδημίας», στο: *Ἐρανιστής*, τχ. 11 (1971)

Κουμαριανού Αικ., «Ιστορική διαδρομή τού ελληνικού Τύπου, 1780 – 1922», στο: *Ο ελληνικός Τύπος 1784 έως σήμερα. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Αθήνα, 23-25 Μαΐου 2002* (Επιμ. Α. Δρούλια), Αθήνα 2005

Κουμαριανού Αικ., «Λόγιος Έρμης. Κοσμοπολιτισμός και έθνικος χαρακτήρας», στο: *Έποχές*, τχ. 18 (1964)

Κουμαριανού Αικ. (Επιμ.), *Μουσείον ή Εφημερίς Ελληνική*, Αθήνα 1995

Κουμαριανού Αικ., *Ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος. Βιέννη – Παρίσι (1784 – 1821)*, Αθήνα 1995

Κουμαριανού Αικ., *Ο τύπος στον αγώνα*, Αθήνα 1971, 1τ.

Κουμαριανού Αικ., «Προεπαναστατικός Τύπος. Η ώρα των εφημερίδων και των περιοδικών 1784 – 1821», στην: *Ιστορία τού Νέου Ελληνισμού 1770 – 1871* (Επιμ. Β. Παναγιωτόπουλος), Αθήνα 2019, 2τ.

Λάιος Γ., *Η Σιάτιστα και οι εμπορικοί οίκοι Χατζημιχαήλ και Μανούση*, Θεσσαλονίκη 1982

Λάιος Γ., *Ο Έλληνικός Τύπος τής Βιέννης από τὸ 1784 μέχρι τὸ 1821*, Αθήνα 1961

Μάγιερ Κ., *Ιστορία τού Ελληνικού Τύπου*, Αθήνα 1957, 1τ.

Μορφωτικό Ίδρυμα ΕΣΗΕΜ-Θ, *Οι πρωτοπόροι Έλληνες δημοσιογράφοι Μακρίδες Πούλιου: εκδότες τής πρώτης ελληνικής εφημερίδας. Βιέννη 1790 – 1797*, Θεσσαλονίκη 2008

Μυστακίδου Αικ., *Η Μεγάλη Ιδέα στον Τύπο τού Γένους*, Αθήνα 2004

Μπόντας Γ., *Οι πρόδρομοι της ελληνικής δημοσιογραφίας. Σιατιστινοί αδερφοί Μακρίδες – Πουλίου και η πρώτη ελληνική εφημερίδα*, Θεσσαλονίκη 1989

Παπανδριανός Α., *Άγνωστοι Δυτικομακεδόνες απόδημοι στο Βελιγράδι και στην Τεργέστη 1826 – 1845*, Θεσσαλονίκη 1999

Πεχλίβανος Μ., *Εκδοχές νεωτερικότητας στην κοινωνία τού γένους: Νικόλαος Μαυροκορδάτος - Ιώσηπος Μοισιόδακας - Αδαμάντιος Κοραΐς. Διδακτορική Διατριβή*, Θεσσαλονίκη 1999

Πολίτης Λ., *Ιστορία τής Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα 2001

Πολυκανδριώτη Ρ., «Ο προσωπικός λόγος στο Νεοελληνικό Διαφωτισμό», στα: *Πρακτικά τού Πανελληνίου Συνεδρίου Κοζάνης «Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Απόπειρα μιας νέας ερευνητικής συγκομιδής»* (Επιμ. Β. Καραγιάννης), Κοζάνη 1999

Ταμπάκη Α., «Εφημερίς ή περιοδικό; Προς μια τυπολογία τού περιοδικού τύπου εν τη γενέσει», στα: *Πρακτικά τού Διεθνούς Συνεδρίου Αθήνας «Ο ελληνικός Τύπος 1784 έως σήμερα. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις»* (Επιμ. Α. Δρούλια), Αθήνα 2005

Χατζηπαναγιώτη – Sangmeister I., «Η πρώτη ελληνική εφημερίδα, ο *Ταχυδρόμος τής Βιέννης* (1784) των Βεντότη και Baumeister, και η δημιουργία μιας αστικής δημοσιότητας στους Νέους Χρόνους», στο: *Κονδυλοφόρος*, τχ. 9 (2009)

Χρήστου Θ., *Από την Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου (1821) έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου (1947)*, Αθήνα 1999

Χρήστου Θ., *Προσεγγίσεις στη Νεότερη Ελληνική Ιστορία. Από το Ρήγα Βελεστινλή (1757 – 1798) έως την εμπλοκή τής Ελλάδας στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1940 – 1941)*, Αθήνα 2001

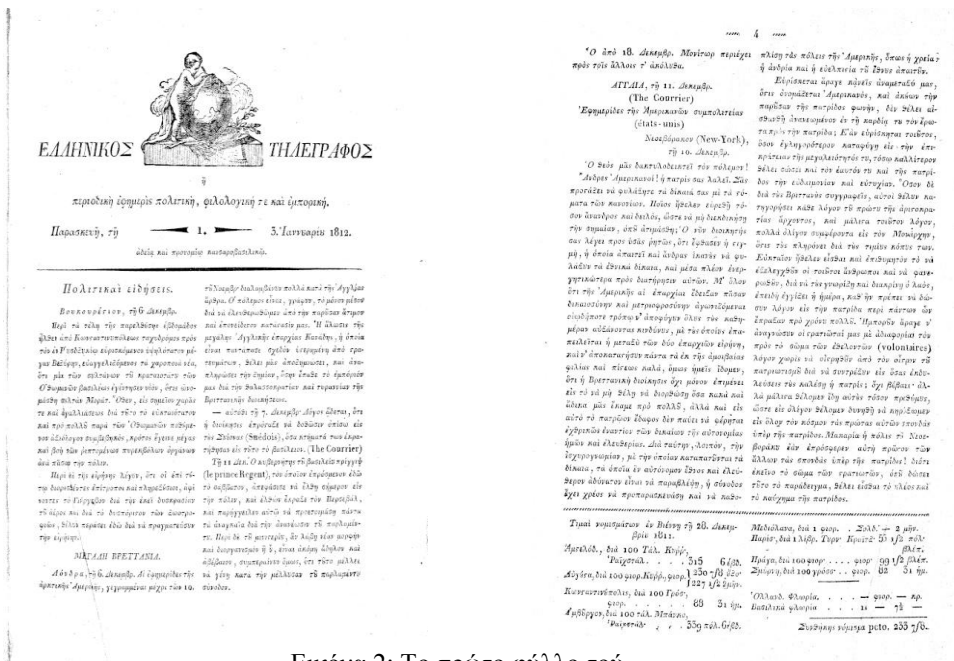
Παράρτημα

Εικόνες

Εικόνα 1: Η πρώτη σελίδα της «Εφημερίδος», 31^η Δεκεμβρίου 1790. Βιέννη.

[Πηγή: Österreichische Nationalbibliothek]

Εικόνα 2: Το πρώτο φύλλο του «Ελληνικὸν Τηλεγράφων», 3^η Ιανουαρίου 1812. Βιέννη.

[Πηγή: Österreichische Nationalbibliothek]

Α'ριθμὸς I.
ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΔΙΑ ΤΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΜΕΡΗ.

Τρίτη τῆς 2. Ἰουλίου 1811. Νέον.

Α'ερσία.

Βιέννα. Εἰς τὰς 26. Ἰουλίου ἐκοινολογήθη μὴ Καίσαρβασιλικὴ Πατέντα διὰ τὰς ἀταλλαγματικὰς Ἐνδείξεις, ἧτοι Α'ὐλέεγγισιάς, (Einfindungsb. f. feine) τὴν ὅπου ὡς ἀναγκαίαν θέλωμεν ἐκδώσμεν εἰς τὸ εἶδος μὲ ὄλην τὴν Περικλήψιν.

Γαλλία (ἢ Φραντζε).

Παρισι. Τῆ 16. Ἰουλίου. Σήμερον ἐπέβη ἐπὶ Καίσαρβασιλικὴ Μεγαλειότης τῷ Καίσαρος μὲ μεγάλην παράταξιν εἰς τὸ Παλάτιον τῷ Νημιότικῷ σώματι — ἐκκαθήμενος ἐπὶ θρόνου ἐξαφώρησε τὸν ἀκόλουθον λόγον.

Κίριαι αἱ ἐπιτροπικαὶ Α'παλαμένοι τῶν Ἐπαρχιῶν ἐξ ἐκτετατήτων εἰς τὸ Νομοδοτικὸν Σώμα!

Ἡ Βίσημη, ἡ ὅπου ἐκλαύθη μὲ τὸ καίσαρβασιλικὸν τῆς Α'ερσίας ἐσερεύθη ἀκόμι περισσότερον μὲ τὴν εὐτυχῶς γενομένην Συναφίαν ἐ Συγγεγραμμένων. Ἡ γέννησις τῷ βασιλεῖ τῆς Ρώμης ἐκλήρωσε τὰς σχέσεις ἐξ ἑφρατα διὰ τὸ Μάλλον τῶν Ἑθνῶν. Αἱ τῆς θρησκείας ὑποθέσεις ἀπα-

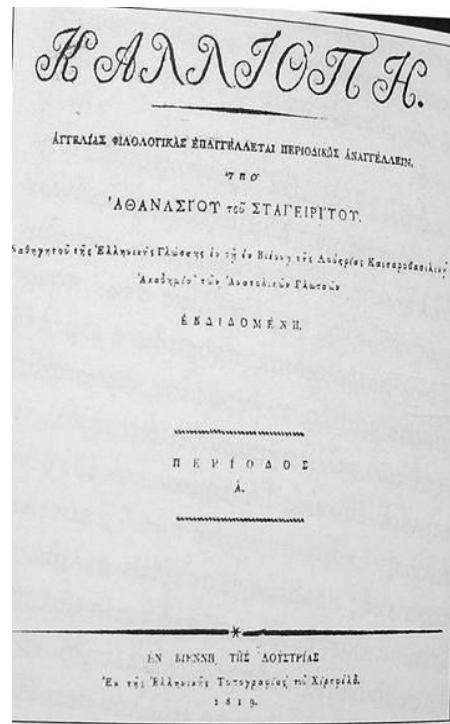
Εικόνα 3: Η πρώτη σελίδα των «Ειδήσεων διὰ τὰ ἀνατολικά μέρη», 2^η Ἰουλίου 1811. Βιέννη.

[Πηγή: Österreichische Nationalbibliothek]

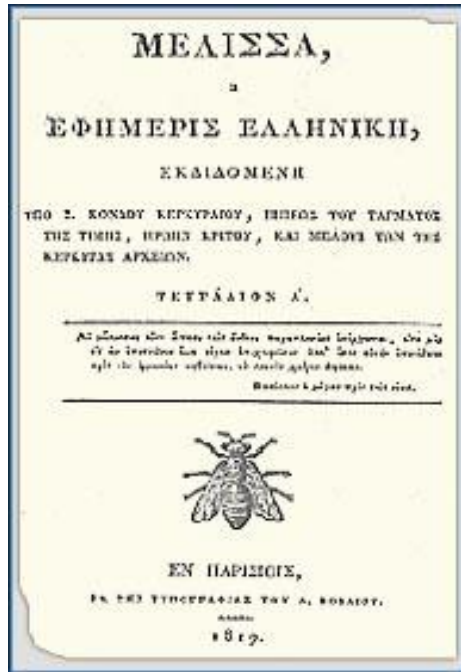
Εικόνα 4: Η τελευταία μορφή τού εξωφύλλου τού «Λογίου Ἑρμοῦ». Βιέννη 1817.

[Πηγή: Österreichische Nationalbibliothek]

Εικόνα 5: Εξώφυλλο του πρώτου τεύχους τῆς «Καλλιόπης». Βιέννη 1819.

[Πηγή: Österreichische Nationalbibliothek]

Εικόνα 6: Εξώφυλλο του πρώτου τετραδίου του περιοδικού «Μελίσσα». Παρίσι 1819.

[Πηγή: Αικ. Κουμαριανού, *Ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος. Βιέννη – Παρίσι (1784 – 1821)*, Αθήνα 1995, σ. 57]

Εικόνα 7: Εξώφυλλο του δευτέρου τεύχους του περιοδικού «Ἀθῆνᾶ». Παρίσι 1819.

[Πηγή: Αικ. Κουμαριανού, *Ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος. Βιέννη – Παρίσι (1784 – 1821)*, Αθήνα 1995, σ. 63]

Περίληψη

Στην ακμάζουσα ελληνική παροικία τής Βιέννης, στο Παρίσι και στο Λονδίνο στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αι. εκδίδονται τα πρώτα ειδησεογραφικά και φιλολογικά φύλλα. Ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος αποτελεί αποκύημα ενσυνείδητης βούλησης με συνέπεια. Αναδεικνύει τη συνοχή των φορέων του και, με έναυσμα την επικοινωνία και την ενημέρωση, κατορθώνει να συσπειρώσει τον Ελληνισμό. Επισφραγίζει την αγωνιστική μέθεξη του Γένους με επιδίωξη την απελευθέρωση, σμιλεύοντας το συλλογικό χρέος και την εθνική συνείδηση. Θα διαδραματίσει εξέχοντα ρόλο στη διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης, καθώς συνδράμει στην πρόοδο των γραμμάτων και προάγει την πνευματική αφύπνιση και την εθνική χειραφέτηση.